

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Katowice, dnia 05 grudnia 2022 r.

Poz. 7815

UCHWAŁA NR XLIX/605/22 RADY MIEJSKIEJ ORZESZE

z dnia 24 listopada 2022 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego programu opieki nad zabytkami na terenie Miasta Orzesze na lata 2022-2025”

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9) i art. 18 ust. 2 pkt 15) ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r. poz. 559, 583, 1005, 1079, 1561) i art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Rada Miejska Orzesze uchwala, co następuje

§ 1. Przyjąć do realizacji „Gminny program opieki nad zabytkami na terenie Miasta Orzesze” na lata 2022-2025 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Orzesze.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie 14 dni po publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego.

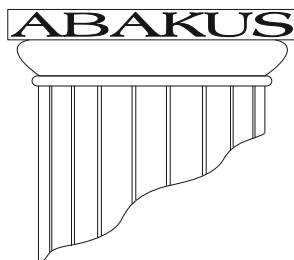
Przewodniczący Rady Miejskiej

mgr inż. Jan Mach

Załącznik do uchwały Nr XLIX/605/22

Rady Miejskiej Orzesze

z dnia 24 listopada 2022 r.

ABAKUS

Pracownia

Projektowo-Urbanistyczno-Konserwatorska

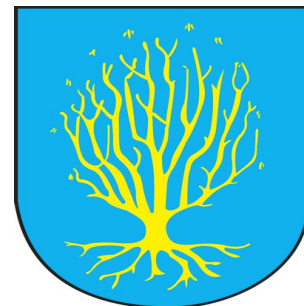
ul. Ks. bpa B. Bogedaina 25/2

41- 500 Chorzów

tel.: (032) 241-29-09

fax.: (032) 241-35-02

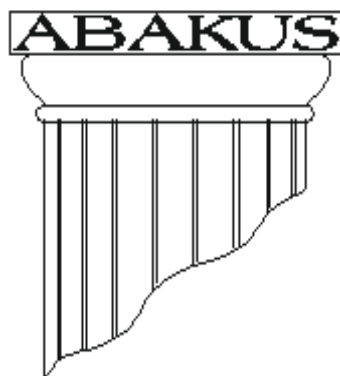
tel. kom. 0-601-975-222

e-mail: biuro@pracowniaabakus.pl,epilarska@wp.pl

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY ORZESZE NA LATA 2022 – 2025

**GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
DLA GMINY ORZESZE
NA LATA 2022 – 2025**

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY ORZESZE NA LATA 2022-2025

SPIS TREŚCI

I. PODSTAWA PRAWNA.....	6
I.I. Przesłanki formalno – prawne.....	6
I.II. Zakres opracowania.....	12
II. CEL OPRACOWANIA.....	16
III. MIASTO ORZESZE – OBOWIĄZUJĄCE CELE I ZAMIERZENIA.....	19
III.I. Strategia rozwoju miasta Orzesze.....	19
III.II Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Orzesze.....	20
IV. RYS HISTORYCZNY ORAZ CHARAKTERYSTYKA MIASTA ORZESZE.....	25
IV.I. Środowisko geograficzne.....	25
IV.II. Rys historyczny miasta.....	30
IV.III. Sołectwa – jednostki pomocnicze Miasta Orzesze.....	38
IV.IV. Kalendarium.....	51
V. ZIELEŃ ZABYTKOWA MIASTA ORZESZE.....	56
V.I Park dworski w Gardawicach.....	57
V.II. Park pałacowy w Zawiści.....	59
V.III. Park dworski w Woszczycach.....	62
V.IV. Zieleń przy folwarku w Zawadzie.....	64
V.V. Park miejski	66
V.VI. Ogród willowy.....	67
V.VII. Park szpitalny.....	68
V.VIII. Zieleń przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła.....	70
V.IX. Zieleń na cmentarzu rzymsko-katolickim przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach.....	71
V.X. Zieleń na cmentarzu przy kościele parafialnym pw. św. Wawrzyńca.....	73
V.XI. Zieleń na cmentarzu ewangelickim.....	75
V.XII. Zieleń przy krzyżu kamiennym – Zgoń, ul. Grunwaldzka.....	77
V.XIII. Zieleń przy krzyżu kamiennym – Zgoń, ul. Sadowa.....	78
VI. ZABUDOWA ZABYTKOWA MIASTA ORZESZE.....	79

VI.I. Dawna zabudowa mieszkalna i gospodarcza.....	80
VI.II. Przemysł w Orzeszu oraz zabytkowe obiekty industrialne	86
VI.III. Obiekty użyteczności publicznej.....	91
VI.IV. Zespoły rezydencjonalno-parkowe.....	95
VI.V. Zabudowania folwarczne.....	99
VI.VI. Obiekty sakralne.....	101
VI.VII. Cmentarze.....	104
VI.VIII. Obiekty małej architektury.....	111
VII. WYKAZ OBIEKTÓW GMINY ORZESZE WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW.....	120
VII.I. Zespoły i obiekty proponowane do objęcia ochroną przez wpis do rejestru zabytków.....	123
VIII. TYPOLOGIA ZABUDOWY NA TERENIE MIASTA ORZESZE.....	124
VIII.I. Obiekty sakralne.....	124
VIII.II. Pałace, dwory.....	126
VIII.III. Zabudowania folwarczne.....	126
VIII.IV. Budynki użyteczności publicznej.....	127
VIII.V. Kamienice.....	128
VIII.VI. Budynki jednorodzinne.....	129
VIII.VII. Budynki o charakterze wiejskim.....	131
VIII.VIII. Obiekty małej architektury.....	131
VIII.IX. Cmentarze (parafialne)	133
VIII.X. Obiekty przemysłowe.....	135
IX. OTOCZENIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W XXI WIEKU – ZAGROŻENIA I WYTYCZNE.....	140
IX.I. Nowa zabudowa, otoczenie – nawierzchnie, oświetlenie, elementy małej architektury, elementy reklamy, infrastruktura techniczna.....	140
X. GENERALNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DLA MIASTA ORZESZE.....	142
X.I. Generalne wytyczne urbanistyczne.....	142
X.II. Generalne wytyczne architektoniczne.....	144
X.III. Postulaty konserwatorskie.....	147
XI. PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI A ZAMIERZENIA MIASTA ORZESZE.....	149
XI. I. Główne cele polityki gminnej związane z ochroną zabytków.....	149
XI. II. Wpis do rejestru zabytków – ochrona obiektów.....	151
XI.III. Dotacje.....	152
XII. ARCHEOLOGIA	154

X.II I. Historia i stan badań archeologicznych	154
XII.II Wykaz znanych stanowisk archeologicznych.....	154
XII.III Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych	156
XII.IV Karty archeologiczne	
XIII. SPISY	159
XIII.I.Wykaz obiektów	159
XIII.II. Spis ilustracji.....	167
XIV. LITERATURA	170

I. PODSTAWA PRAWNA

I.I. PRZESŁANKI FORMALNO – PRAWNE

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY ORZESZE NA LATA 2022 – 2025 jest dokumentem prawa miejscowego. Obowiązek powstania i przyjęcia w postaci uchwały Rady Miejskiej Orzesze wynika z zapisów artykułów 16, 18, 21 – 22 oraz 84 – 88 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity z 6.02.2020r. Dz. U. 2020 r. poz. 282).

Niniejszy program realizuje wymóg ustawy, której zapis (art. 87) stanowi, iż „Zarząd województwa, powiatu lub wójt, burmistrz, prezydent miasta sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami”.

W świetle zapisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. do podstawowych obowiązków państwa działającego za pośrednictwem swych organów należy ochrona dziedzictwa kultury, a w szczególności jego podstawowych materialnych składników, jakimi są zabytki. Zabytki, będące materialnymi wytworami dziedzictwa narodowego, są chronione jako swoisty dokument historii.

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad dziedzictwem narodowym jest przytoczana powyżej ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. (z późn. zm.) o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która w art.1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach a także organizację organów ochrony zabytków. Kolejne nowelizacje tej ustawy spowodowały rozszerzenie katalogu form ochrony zabytków przy jednoczesnej zmianie charakteru prawnego gminnej ewidencji zabytków. W szczególności nowe brzmienie uzyskał zapis ustawy Prawo Budowlane (przytoczonej poniżej) w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, Pozwolenie na budowę lub rozbiórkę wydaje obecnie organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Do czasu nowelizacji, obowiązek ten dotyczył jedynie obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Również nowelizacje w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (przytoczonej poniżej) w nowym brzmieniu wprowadziły *expressis verbis* obowiązek uzgadniania decyzji o warunkach zabudowy dotyczących obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Zasady sporządzenia ewidencji zabytków określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661, z późniejszymi zmianami).

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu obowiązujących ustawach i uchwałach;

- ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2022, poz. 503),
- ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jednolity Dz. U. 2021 poz. 2351),
- ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz. U. 2021 poz. 1973),
- ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2022, poz. 916),
- ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz. U. 2021 poz. 1899),
- ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz. U. z 2020 poz. 194),
- ustawie z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. z 2019 r. poz. 1591),
- ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. 2022 poz. 1327),
- ustawie z 08 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity 22.02.2019 r. Dz. U. 2022 poz. 559),
- Uchwała Rady Ministrów (nr 82) z 13 VIII 2019 r. w sprawie „Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami” w latach 2019-2022. Opublikowana w Monitorze Polskim 11.09.2019 r. (poz. 808).

Podstawowym instrumentem planowania w dziedzinie ochrony zabytków w skali państwa jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami. Zgodnie z art. 84 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami krajowy program inicjuje i opracowuje Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków. Celem krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest stworzenie warunków niezbędnych do realizacji zadań ochronnych wynikających z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Dnia 11 września 2019 r. wszedł w życie „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022”, który został przyjęty Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019r. (Monitor Polski 2019, poz. 808).

Głównym celem tego programu jest „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”, który będzie realizowany przez trzy cele szczegółowe:

- Optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego;
- Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami;
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

W celu realizacji pierwszego celu szczegółowego (optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego) wyznaczono następujące kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami (drugi cel szczegółowy) realizowane będzie poprzez:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Trzeci cel (budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego) wytyczają takie kierunki działania jak:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Zważywszy na szczególną rolę jednostek samorządu terytorialnego przy realizacji nałożonych na poszczególne gminy zadań (obejmujących np. ewidencjonowanie zasobu zabytkowego, zachowanie krajobrazu kulturowego, jak i odpowiednie gospodarowanie otoczeniem zabytków w procesie planowania przestrzennego) wsparcie realizowane przez organy ochrony zabytków oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa jest bardzo ważnym czynnikiem przyczyniającym się do zwiększenia efektywności wykonywanych przez jednostki samorządu terytorialnego zadań. Krajowy program ochrony zabytków wśród kierunków działań wyznaczonych w treści ww. dokumentu wyszczególnia konieczności zapewnienia merytorycznego wsparcia przez instytucje państwa jednostkom samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków.

Ustawa – Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 r. (tekst jednolity Dz. U. 2021 r. poz. 2351).

Art. 39. 1. Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym

wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2. Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4. Wojewódzki konserwator zabytków jest zobowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16. 04. 2004 r. (tekst ujednoczony. Dz.U. 2022 r. poz. 916).

Art. 83a. 1. Zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku, gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. 2021 poz. 1899).

Art. 13. ust. 4.

- Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 13. ust. 5.

- Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako

wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 29 ust. 2.

- Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 45 ust. 2a.

- W przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu można nałożyć, w miarę potrzeby, na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w decyzji.

Art. 96 ust. 1 i 1a.

- Podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział.
- W odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa powyżej wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Art. 109 ust. 1 pkt. 4.

- Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

Z uwagi na lokalizację opracowania, ważnym dokumentem jest również „Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Śląskim na lata 2018-2021”, uchwalony przez Sejmik Wojewódzki 19.03.2018r. Uchwała nr V/50/14/2018, opublikowany w Dzienniku Urzędowym województwa Śląskiego, K-ce, 26.03.2018r.

Ewidencjonowanie i ochrona zabytków:

- Zabytki są ewidencjonowane w zbiorach tworzących wojewódzkie i gminne ewidencje zabytków. Ewidencja obejmuje zabytki nieruchome (w tym archeologiczne) wpisane do rejestru zabytków, inne zabytki nieruchome (w tym archeologiczne) ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome (w tym archeologiczne) wskazane przez wójta, burmistrza lub prezydenta miasta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

- Gminne ewidencje zabytków – ich tworzenie ma na celu rozpoznanie obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy, w dalszej kolejności – zapewnia realizację

obowiązków gminy związanych z ochroną zabytków (art. 7.1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 o samorządzie gminnym, Dz. U. nr 16 poz. 95 z późn. zm, art. 4 ustawy). Gminną ewidencję zabytków tworzy zbiór kart adresowych.

Jak stanowi ustawa o zabytkach, jej zapisy będą podstawowym narzędziem dla władz miasta w realizacji przedsięwzięć wynikających z zapisów prawa, zapewnienia niezbędnych środków do realizacji czteroletniego programu. Po okresie jego obowiązywania będą przedmiotem oceny stopnia jego realizacji i weryfikacji, celem przyjęcia kolejnego.

I.II. ZAKRES OPRACOWANIA

Program obejmuje obszar miasta Orzesze – w jego obecnych granicach administracyjnych. Opracowano ewidencję obiektów zabytkowych powstałych do lat 50. XX w.; w tym obiektów małej architektury. Ewidencja ta, powinna umożliwić określenie form współpracy i relacji między właścicielami obiektów, miastem oraz przedstawicielami administracji państwowej i miejskiej, w kwestii zasad prowadzenia wspólnych działań i odpowiedzialności w zakresie ochrony zabytków. Przy jej sporządzaniu kierowano się zapisami ustawy o ochronie zabytków. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 3), wprowadza szereg pojęć związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.

W tym miejscu przytoczone zostaną podstawowe pojęcia stosowane zarówno w omawianej ustawie, jak i w niniejszym opracowaniu. Zdefiniowane zostały takie pojęcia, jak: zabytek, zabytek nieruchomy i ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucje kultury, prace: konserwatorskie i restauratorskie, roboty budowlane, badania: konserwatorskie, architektoniczne i archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy oraz otoczenie zabytku.

zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3. pkt.1)

zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, wykazane w art. 6.1. pkt 1;

Do zabytków nieruchomych zaliczają się:

- krajobrazy kulturowe,
- układy urbanistyczne,
- układy ruralistyczne,
- zespoły budowlane,
- dzieła architektury i budownictwa,
- dzieła budownictwa obronnego,
- obiekty techniki (kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe),
- cmentarze,
- miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, wykazanych w art. 6.1. pkt 2;

Do zabytków ruchomych zaliczają się:

- dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery,
- wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej i charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, (tekst ujednolicony DZ. U. 2019 poz. 1479),
- instrumenty muzyczne,
- wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne,
- przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Do zabytków archeologicznych zaliczają się (art.6.1. pkt.3):

- pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyska,
- kurhany,
- relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Odrębnej ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art.6.2.)

instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;

roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

historyczny zespół budowlany - powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Wymienione w art. 3 pkt. 6 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prace konserwatorskie prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 tej ustawy, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z postanowieniami art. 49 ust. 2 cytowanej ustawy wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia w przypadkach określonych przepisami ustawy Prawo budowlane. Wymienione w art. 3 pkt. 7 prace restauratorskie prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 w/w Ustawy pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt. 8 roboty budowlane prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają również pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Takie same procedury dotyczą wykonywania robót budowlanych w otoczeniu zabytku wpisanego do rejestru zabytków oraz przeprowadzanie badań konserwatorskich przy zabytku. Wymienione w art. 3 pkt 10 badania architektoniczne prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 4 cytowanej ustawy, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Takie same regulacje prawne dotyczą badań archeologicznych (art.3. pkt. 10) prowadzonych przy zabytku wpisanym do rejestru.

W aspekcie ustawy o zabytkach należy także wyjaśnić zagadnienie stosowanego w opracowaniu określenia „objąć ochroną prawną”. Jest to kryterium ogólne, odnoszące się do obiektów posiadających wartość zabytkową.

Obecna ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami różnicuje zakres ochrony każdego z obiektów i hierarchizuje go. (Rozdział 2. Formy i sposób ochrony zabytków). Art. 7 ustawy, definiuje formy ochrony zabytków:

Formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. uznanie za pomnik historii;
3. utworzenie parku kulturowego;
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków (art. 8). Rejestr prowadzi się w formie odrębnych ksiąg dla zabytków: nieruchomości, ruchomych i archeologicznych (art. 8. 2.) Zgodnie z zapisem art. 9.1. do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (art. 9.2.).

II. CEL OPRACOWANIA

W art. 4. Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami istnieje zapis informujący, że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
2. zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
3. udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
4. przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
5. kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
6. uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. W artykule 87.1. w/w ustawy ujęte są najważniejsze cele programów (wojewódzki, powiatowy, gminny):

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Troska o opiekę i objęcie ochroną zabytków wynika również ze skali zniszczenia i zubożenia zasobu zabytkowego Polski. W. Kowalski w opracowaniu pt. *„Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury”* dowodzi, że zniszczone wojnami na początku XX wieku składniki dziedzictwa kulturowego stanowiły 43% majątku narodowego, 75% przypadało na zabytki architektury, z czego 56% uszkodzonej kubatury zabytkowej zostało bezpowrotnie utracone. W wyniku działań wojennych 1939-1945 zniszczeniu uległo około 30% zabytków budownictwa oraz niezliczona liczba dzieł sztuki i innych zabytków ruchomych.

Jednym z zasadniczych celów opracowania jest istotne zmniejszenie oraz docelowo likwidacja zagrożeń obiektów zabytkowych i ważnych kulturowo, zarówno tych pojedynczych, jak i tych występujących w zespołach. Z zagrożeniami wiąże się m.in. brak dostatecznych informacji co do przedmiotu ochrony i jego identyfikacji, sukcesywne podnoszenie skuteczności funkcjonowania prawa, zagrożenia społeczno-ekonomiczne. Na poprawę stanu zasobów obiektów zabytkowych i kulturowych wpłynie zapewne wykorzystanie programów integracyjnych, wynikających z przynależności do Unii Europejskiej, harmonijne powiązanie wymogów ochrony środowiska z zagadnieniem szerokiej dostępności przedmiotowych obiektów dla turystyki. Sukcesywne zwiększanie skuteczności funkcjonowania prawa w tym zakresie jest czynnikiem dominującym.

Na podstawie dokonanej inwentaryzacji substancji i prospekcji terenu skoncentrowano się na sporządzeniu wytycznych konserwatorskich, zarówno w odniesieniu do układu przestrzennego miasta, jak i wytycznych syntetycznych względem obiektów. Program ma na celu m. in.:

- ochronę jednostkowych obiektów zabytkowych i kulturowych oraz obiektów tworzących zespoły przestrzenne,
- prowadzenie właściwej polityki remontowo – konserwatorskiej przedmiotowej zabudowy,
- kształtowanie wizerunku plastyczno – estetycznego zabytkowej i historycznej zabudowy miasta,
- tworzenie jednorodnej dokumentacji dla wytypowanych budynków i terenów w obszarze opracowania,
- określenie stanu zachowania historycznego układu przestrzennego miasta i jego wartości zabytkowej,
- sformułowanie generalnych wytycznych konserwatorskich, celem ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarze miasta,

- sformułowanie generalnych wytycznych dla nowych działań planistycznych i budowlanych na terenach przylegających do obiektów i terenów o charakterze zabytkowym,
- wytypowanie obiektów o największej wartości i najbardziej zagrożonych do przyszłego procesu remontowo – konserwatorskiego,
- wskazanie na obiekty, które z uwagi na swe wartości i znaczenie winny być chronione według zasad ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jak i na te, które należy wyłączyć z wcześniej określonych rygorów.

Ważnym celem niniejszego opracowania jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami oraz dążenie do poprawy stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie miasta Orzesze.

Zapisy programu będą podstawowym narzędziem dla władz miasta w realizacji przedsięwzięć dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami oraz wynikających z zapisów prawa, jak również przyczynią się do zapewnienia środków koniecznych do realizacji tego programu.

III. MIASTO ORZESZE – OBOWIĄZUJĄCE CELE I ZAMIERZENIA

III.I. STRATEGIA ROZWOJU MIASTA ORZESZE

Celem polityki strategii rozwoju gminy jest wykorzystanie kapitału lokalnego: kapitału ludzkiego, zasobów kulturowych, historycznych i naturalnych gminy. W momencie opracowywania niniejszego dokumentu trwają prace nad nowym dokumentem „Strategia Rozwoju Miasta Orzesze na lata 2021-2027”. W obowiązującym dokumencie „Strategia Rozwoju Miasta Orzesze na lata 2012 – 2020” wymienione są obiekty dziedzictwa kulturowego wpisane do rejestru zabytków. W dokumencie jest zapis:

„Nie ma wśród nich obiektów unikalnych na skalę krajową czy międzynarodową, ale te które dodają miastu atmosfery swoim urokiem. Zaliczyć do nich można: kościoły: pw. św. Wawrzyńca w Orzeszu z XVI w. oraz zespół zabudowy wraz z kościołem pw. św. Piotra i Pawła w Woszczycach z XIX w., parkowy w Gardawicach z XIX w. w stylu historyzmu z elementami pałacyk z XIX w. w Woszczycach o cechach neobarokowych, barokowy pałac z parkiem z XVIII w. w Zawiści, liczne kapliczki oraz krzyże przydrożne”. W dokumencie wskazano, że na terenie gminy istnieje wiele obiektów wskazanych do objęcia ochroną konserwatorską wedle zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wymienia się tu: budynki mieszkalne, usługowe, gospodarcze, zespół dworca kolejowego w Jańkowicach i budynek dworca w Orzeszu, szkoła w Woszczycach, w Orzeszu, kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Orzeszu, kościół ewangelicko - augsburski w Orzeszu, liczne krzyże i kapliczki. Zaznacza się,

że powstanie tych obiektów ma związek m. in. z budową stacji kolejowej i ówczesnym rozwojem miasta. „Stanowią one część dziedzictwa kulturowego i nadają miejscom, w których się znajdują, niepowtarzalny klimat. Tylko część z nich sklasyfikowana została w studium, jako przedstawiające wysoką wartość zabytkową lub architektoniczno - przestrzenną”.

III.II. STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA ORZESZE

Realizacja polityki przestrzennej gminy realizuje się na podstawie ustaleń opracowanych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy nr XXI/249/16 z dnia 31 maja 2016 r. w sprawie aktualizacji „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Orzesze”. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego stanowi wykładnię dla polityki przestrzennej miasta Orzesze. Zgodnie z obowiązującą ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym dokument studium uwarunkowań pozwala podmiotom na określenie zasad rozwoju przestrzennego w ich granicach administracyjnych. Ustalenia określne w studium stanowią wykładnię dla działań koordynacyjnych w zakresie zagospodarowania przestrzeni, w zakresie planów miejscowych sporządzanych dla terenów miasta. Zważywszy na przedmiot opracowania istotnym punktem omawianego studium są proponowane kierunki zmian w strukturze przestrzennej przedmiotowego obszaru oraz w przeznaczeniu terenów. Wyznaczone zostały obszary kontynuacji zabudowy, obszary rozwoju zabudowy, obszary chronione. Zgodnie z zaleceniem autorów opracowania w planach miejscowych uwzględniać należy lokalne i ponadlokalne uwarunkowania przyrodnicze oraz wartości środowiska kulturowego. Istniejące zagospodarowanie i zabudowa powinny podlegać przekształceniom celem podwyższenia poziomu życia, estetyki, itd.

Zasadniczymi kierunkami rozwoju w zakresie dziedzictwa kulturowego jest utrwalenie wielokulturowej tożsamości historycznej regionu z zachowaniem lokalnych odrębności oraz wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego jako kluczowego elementu rozwoju gospodarczego i promocji. W przedmiotowym studium wymieniono kierunki polityki przestrzennej w zakresie ochrony zasobów i walorów środowiska kulturowego odnoszące się do miasta Orzesze. W rozdziale 8 „Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej – obiekty i obszary” ujęto:

§24. Ochronę obiektów dziedzictwa kulturowego i zabytków

1. Wskazuje się obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków nieruchomych, wyszczególnione w załączniku studium.
2. Dla obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych należy podejmować działania mające na celu zachowanie historycznej struktury, walorów obiektów oraz ich integracji z otoczeniem, obowiązują ustalenia zgodnie z przepisami o ochronie zabytków.

3. Wskazuje się obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków ruchomych, wyszczególnione w załączniku studium.

Dla obiektów wskazanych do ochrony ustaleniami planów miejscowych w w/w dokumencie ustala się:

- 1) zakaz zmiany wyglądu zewnętrznego, w sposób niezgodny ze stylem obiektu poprzez: przebudowę, rozbudowę, czy nadbudowę,
- 2) zakaz likwidacji kaplic i krzyży przydrożnych przy przebudowie dróg,
- 3) zakaz zasłaniania obiektów np. reklamą wielkoformatową,
- 4) nakaz zachowania tradycyjnych materiałów zewnętrznych,
- 5) nakaz utrzymania historycznych gabarytów, spadków dachu, historycznej kompozycji elewacji i materiałów elewacyjnych oraz pokryć dachowych,
- 6) powyższe nakazy i zakazy nie dotyczą obiektów, dla których brak jest wartości zabytkowej oraz architektoniczno – przestrzennej, obiekty te nie powinny być również wpisywane do gminnej ewidencji zabytków.

Wyznacza się strefy ochrony zabytkowych założeń urbanistycznych „A”, obejmujące tereny o znacznym zachowaniu historycznego ukształtowania:

- 1) strefa A1 – teren kościoła parafialnego p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny przy ul. św. Wawrzyńca w Orzeszu, gdzie ochronie podlegają: kościół parafialny, dom parafialny;
- 2) strefa A2 – otoczenie kościoła p.w. św. Wawrzyńca z cmentarzem rzymsko – katolickim w Orzeszu, gdzie ochronie podlega: cmentarz z układem alei i kwater;
- 3) strefa A3 – kościół ewangelicko – augsburski p.w. Św. Ducha wraz z cmentarzem przy ul. Powstańców 1 w Orzeszu, gdzie ochronie podlegają: kościół, cmentarz w granicach murów;
- 4) strefa A4 – założenie pałacowo – parkowe, teren kościoła parafialnego p.w. św. Piotra i Pawła z cmentarzem rzymsko - katolickim przy ul. Długosza w Woszczycach, gdzie ochronie podlegają: historyczny układ urbanistyczny, założenie parkowo – pałacowe z lokalizacją obiektów zabytkowych oraz zachowanym układem wewnętrznym ścieżek, kościół;
- 5) strefa A5 – kościół p.w. św. Jana Chrzciciela wraz z cmentarzem rzymsko – katolickim w Jaśkowicach, gdzie ochronie podlegają: kościół, cmentarz;
- 6) strefa A6 – teren otaczający założenie pałacowo – parkowe w Zawiści, gdzie ochronie podlegają: zabudowa mieszkalna i gospodarcza oraz altana, założenie krajobrazowe, starodrzew;

7) strefa A7 – teren otaczający zespół dworsko – parkowy w Gardawicach, gdzie ochronie podlegają: historyczny układ kompozycyjny, pozostałości zabudowań gospodarczych i mieszkalnych folwarku, starodrzew;

8) strefa A8 – teren szpitala przy ul. Gliwickiej w Orzeszu, gdzie ochronie podlegają: zachowany układ urbanistyczny, zabudowa szpitala, kamienny krzyż.

W zasięgu stref „A” ustala się działania mające na celu:

1) wpisanie historycznej struktury we współczesny krajobraz w sposób podkreślający wartość i cechy charakterystyczne zabytkowych obiektów;

2) zachowanie historycznego układu urbanistycznego, rozplanowania obiektów, kompozycji cmentarzy,

3) zachowania dobrej ekspozycji obiektów zabytkowych od strony przestrzeni publicznych;

4) ustalenie zasad lokalizacji nośników informacji wizualnej, z wykluczeniem lokalizacji reklam wielkogabarytowych wolnostojących i związanych z elewacją budynku o powierzchni przekraczającej 20% elewacji, za wyjątkiem reklam związanych z krótkotrwałymi wydarzeniami społecznymi, kulturalnymi, sportowymi;

5) ustalenie zasad lokalizacji obiektów małej architektury oraz prefabrykowanych obiektów tymczasowych.

Wyznacza się strefy ochrony historycznego krajobrazu zurbanizowanego „B”:

1) strefa B1 – teren dworcowy w Jaśkowicach – ochronie podlegają: układ urbanistyczny, obiekty zabytkowe;

2) strefa B2 – teren dawnej wsi Woszczyce – ochronie podlegają: historyczny układ drożny, rozplanowanie zabudowy i układ parcelacyjny, poszczególne obiekty dawnej zabudowy oraz fragment dawnego założenia pałacowo parkowego ze stawami;

3) strefa B3 – kościół p.w. św. Antoniego wraz z otoczeniem w Zgoniu – ochronie podlega kościół;

4) strefa B4 – teren centrum Orzesza – ochronie podlegają: historyczny układ drożny, układ urbanistyczny, obiekty zabytkowe.

W zasięgu stref „B” ustala się działania mające na celu:

1) zachowanie i rewaloryzację historycznych obiektów oraz integrację ich z współczesnym otoczeniem;

- 2) zachowanie historycznych układów komunikacyjnych;
- 3) zachowanie, w miarę możliwości, ekspozycji obiektów zabytkowych od strony ciągów komunikacyjnych;
- 4) ustalenie zasad lokalizacji nośników informacji wizualnej, z wykluczeniem reklam wielkogabarytowych wolnostojących i związanych z elewacją budynku o powierzchni przekraczającej 20% elewacji, za wyjątkiem ścian szczytowych oraz reklam związanych z krótkotrwałymi wydarzeniami społecznymi, kulturalnymi, sportowymi.

Wyznacza się strefy ochrony historycznego krajobrazu „K”:

- 1) strefa K1 – teren cmentarza komunalnego przy ul. św. Wawrzyńca w Orzeszu – ochronie podlegają: układ kompozycyjny założenia, aleje, starodrzew;
- 2) strefa K2 – zachodnia część założenia pałacowo – parkowego w Zawiści – ochronie podlega: układ kompozycyjny;
- 3) strefa K3 – teren „Wapienników” w Orzeszu – ochronie podlegają wyrobiska wapienia;
- 4) strefa K4 – cmentarz przy ul. Cmentarnej w Woszczycach – ochronie podlega: układ kompozycyjny.

W zasięgu strefy „K” ustala się działania mające na celu:

- 1) zachowanie, rewaloryzację: a) historycznego układu alejek, ścieżek, b) obiektów małej architektury i wyrobisk wapienia,

Wyznacza się strefy ochrony ekspozycji „E”:

- 1) strefa E1 – góra św. Wawrzyńca – na kościół św. Wawrzyńca;
- 2) strefa E2 – na założenie pałacowo – parkowe w Zawiści;
- 3) strefa E3 – na założenie pałacowo – parkowe i kościół w Woszczycach.

W zasięgu stref „E” ustala się działania mające na celu:

- 1) utrzymanie widoku na założenie eksponowane;
- 2) ustalenie zasad lokalizacji reklam wolnostojących oraz elementów małej architektury i zadrzewień.

Uzupełnieniem aktualnych dokumentów strategicznych jest Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Orzesze na lata 2014 – 2022 (aktualizacja w 2016 r. przyjęta uchwałą Nr XXVII/323/16). Za sprawą planowanych inwestycji obszary zdegradowane mają zostać

poddane rewitalizacji, która przełoży się bezpośrednio na podwyższenie jakości życia i warunków zamieszkiwania na terenach objętych działaniami rewitalizacyjnymi. W w/w dokumencie wskazuje się obiekty zabytkowe na terenie gminy Orzesze, do posiadających największe walory zabytkowe zaliczono: kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca w Orzeszu, zespół dworsko – parkowy w Gardawicach, kościół pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach oraz pałac w Woszczycach.

W okresie powstania w/w dokumentu na terenie miasta Orzesze obowiązywał GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA TERENIE MIASTA ORZESZA wraz z GMINNĄ EWIDENCJĄ ZABYTKÓW NA LATA 2015 – 2018, przyjęty uchwałą nr VIII/84/15 Rady Miejskiej Orzesze z dnia 21 maja 2015 r.

IV. RYS HISTORYCZNY ORAZ CHARAKTERYSTYKA MIASTA ORZESZE

IV.1. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

W geomorfologicznym podziale Polski obszar Orzesza jest położony w prowincji Wyżyny Śląsko – Małopolskiej w podprowincji Wyżyna Śląsko – Krakowska, w makroregionie Wyżyna Śląska, w mezoregionie Wyżyna Katowicka. Wyżyna Katowicka zajmuje centralną część Wyżyny Śląskiej. Od północy i północnego wschodu graniczy z Garbem Tarnogórskim, od południowego wschodu z Pagórami Jaworznickimi, od południowego zachodu z Płaskowyżem Rybnickim i od zachodu z Kotliną Raciborską.

Ilustracja 1. Makroregion Wyżyna Śląska

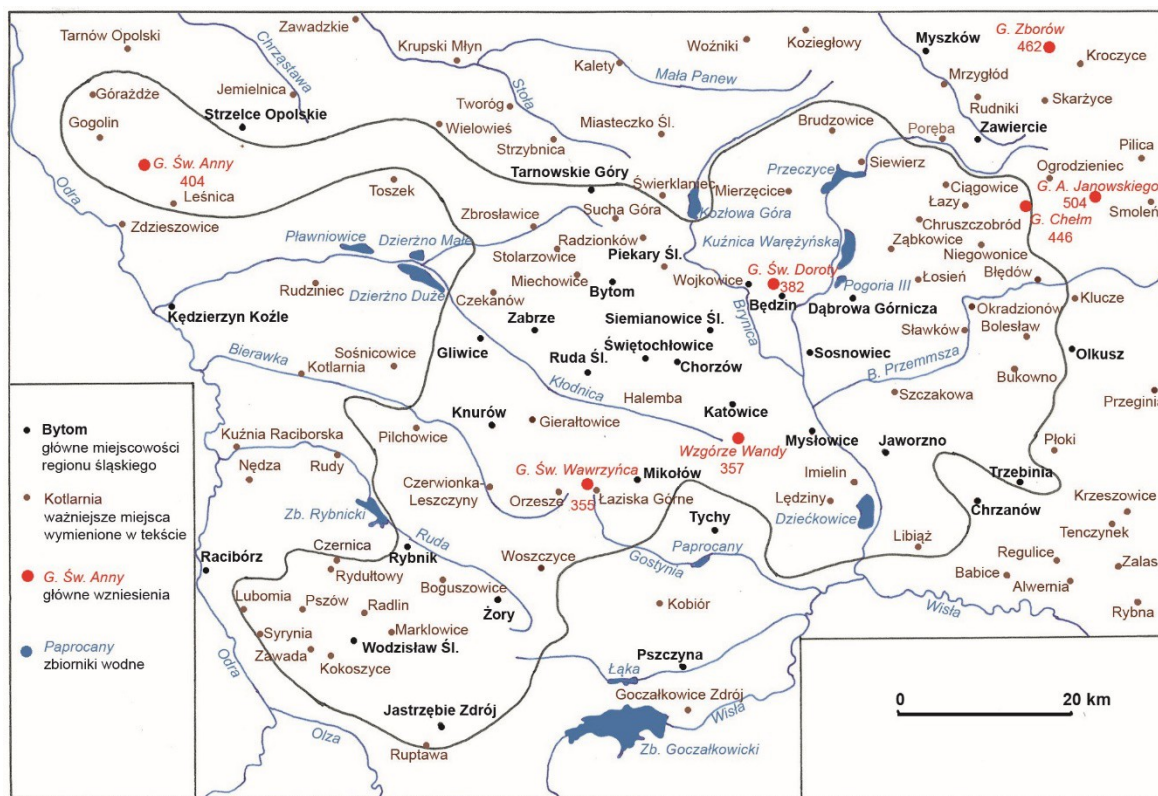
Pod względem przyrodniczym Wyżyna Śląska wyróżnia się kilkoma ważnymi cechami. Jest położona w zasięgu kilku jednostek tektonicznych: zapadliska górnośląskiego oraz struktur alpejskich — monokliny śląsko-krakowskiej i zapadliska przedkarpackiego. Podłoże skalne Wyżyny jest zróżnicowane, zarówno pod względem litologicznym, jak i stopnia odporności na działanie czynników niszczących. W makroregionie występują duże zasoby bogactw naturalnych — to największy w kraju obszar eksploatacji węgla kamiennego oraz rud cynku i ołowiu, a w przeszłości także piasków podsadzkowych. Na Wyżynie Śląskiej surowce chemiczne występują w jej południowo-zachodniej części, na Płaskowyżu Rybnickim. Są to gipsy, siarka i sól kamienna, związane z utworami miocenu, występującymi w zapadlisku przedkarpackim. Sól kamienna występuje na obszarze między Rybnikiem,

Żorami i Orzeszem, na głębokości 100—150 m, złoża nie są eksploatowane. Rzeźba terenu ma charakter strukturalny i charakteryzuje się zróżnicowanym ukształtowaniem powierzchni, podkreślonym sąsiedztwem terenów nizinnych. Obszar Wyżyny Śląskiej wyróżnia się znacznymi zasobami wód podziemnych, w odróżnieniu od niewielkich zasobów wód powierzchniowych. Mimo dużego antropogenicznego przekształcenia środowiska przyrodniczego, Wyżyna Śląska odznacza się dużą bioróżnorodnością i zróżnicowanym krajobrazem.

Pod względem fizjograficznym położone na wysokości około 300 m n. p. m. miasto Orzesze znajduje się na krawędzi Wyżyny Śląskiej, na terenach opadających łagodnie w kierunku doliny cieszyńsko-raciborskiej.

Fundament geologiczny Wyżyny stanowią prekambryjskie skały krystaliczne, zalegające na głębokości kilku tysięcy metrów. Najstarsze skały mające swoje wychodnie w bezpośrednim sąsiedztwie Wyżyny Śląskiej to dewońskie wapienie i dolomity, powstałe ponad 375 mln lat temu.

Podłoże Wyżyny Katowickiej jest pocięte licznymi uskokami i odznacza się budową zrębową. Zachodnia granica Wyżyny Katowickiej, z Kotliną Raciborską, jest niewyraźna — ma charakter tzw. Strefy Podstokowej. Pozostałe granice Wyżyny są w większości wyraźne morfologicznie, zwłaszcza na odcinkach biegnących progami tektonicznymi. Powierzchnia Wyżyny Katowickiej wznosi się średnio na wysokość 250— 300 m n.p.m., ale w kilku obszarach powyżej 320—340 m n.p.m. Najwyższe wzniesienia to: ostaniec Progu Środkowotriasowego — Góra Św. Doroty — 382 m n.p.m., Wzgórze Wandy w Katowicach — 357 m n.p.m. i Góra Św. Wawrzyńca w Orzeszu — 355 m n.p.m.

Ilustracja 2. Lokalizacja Góry Św. Wawrzyńca

Klimat

Wyżyna Śląska, podobnie jak pozostała część kraju, leży w strefie klimatu umiarkowanego, a nad jej obszar napływają masy powietrza z różnych kierunków — nie tylko z zachodu, wschodu i północy, ale także z południa, przez rozległe obniżenie między Sudetami i Karpatami, jakim jest Brama Morawska. Warunki klimatyczne regionu pozostają więc w silnym związku z czynnikami cyrkulacyjnymi. Przez większą część roku (60% dni) pogoda na obszarze Wyżyny Śląskiej kształtuje się pod wpływem mas powietrza polarno-morskiego.

Wschodnia część regionu śląskiego znajduje się w dorzeczu Wisły, zachodnia w dorzeczu Odry.

Gleby

Na Wyżynie Śląskiej dominują gleby wytworzone z luźnych lub spoistych skał macierzystych, głównie z osadów czwartorzędowych (piasków, glin i lessów), występujących w dolinach, kotlinach, innych obniżeniach terenu oraz na stokach wzniesień. Głównymi typami gleb na użytkach rolnych Wyżyny Śląskiej są gleby brunatne i płowe oraz bielcowe i rdzawe, które łącznie zajmują 67,9% ich powierzchni. Na terenach leśnych przeważają gleby bielcowe i rdzawe, wykształcone pod roślinnością borów. Dotyczy to głównie lasów występujących w bezpośrednim sąsiedztwie Wyżyny Śląskiej — lublinieckich, rudzkich i pszczyńsko-kobiórskich.

Szata roślinna i fauna

Wyżyna Śląska, mimo antropogenicznych przeobrażeń środowiska, posiada enklawy bogatej i cennej przyrody, z których część jest objęta różnymi formami ochrony. Na jej obszarze stwierdzono wiele zespołów roślinnych, które grupowane są w trzy podstawowe zbiorowiska: leśne i zaroślowe, nieleśne naturalne oraz nieleśne pochodzenia antropogenicznego.

Lasy Wyżyny Śląskiej w większości mają pochodzenie wtórne, a ich rozmieszczenie jest nierównomierne. W centralnej, silnie zurbanizowanej i uprzemysłowionej części regionu, występuje mało lasów. Większe kompleksy leśne są położone we wschodniej części Garbu Tarnogórskiego, w południowej części Wyżyny Katowickiej, w północnej części Płaskowyzu Rybnickiego oraz w Pagórach Jaworznickich i na Chełmie. Ogólnie, lasy występują na obrzeżach Wyżyny Śląskiej, łącząc się z dużymi, zwartymi kompleksami lasów w sąsiednich mezoregionach. Do kompleksów tych należą: lasy pszczyńsko-kobiórskie, lasy rudzkie, lasy lublinieckie oraz lasy na pograniczu Wyżyny Śląskiej i Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, nie posiadające własnej nazwy.

Fauna Wyżyny Śląskiej jest stosunkowo bogata i różnorodna. Reprezentuje ją zwierzyna łowna, różnorodne gatunki ryb, płazów, gadów, ptaków i drobnych ssaków. Bogaty jest też świat bezkręgowców. W lasach pszczyńskich, lublinieckich oraz w innych większych kompleksach leśnych żyją przedstawiciele tzw. zwierzyny grubej — jelenie, daniele, sarny i dziki. Tereny leśne stanowią ok. 52 procent powierzchni gminy Orzesze.

IV.II. RYS HISTORYCZNY MIASTA

Ustne przekazy nawiązujące do starych legend lokalizują czas powstania tutejszych miejscowości od początków XI wieku. W okresie wczesnego średniowiecza przedmiotowy teren zamieszkiwało słowiańskie plemię Gołeszyców, które posiadało na tym terenie kilka grodów (w wiekach VII – IX), wzmiankował o tym tzw. Geograf Bawarski. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy na obszarze dzisiejszego miasta Orzesza w okresie wczesnego średniowiecza istniała jakaś niewielka osada. Jej istnienia można się tylko domyślać. Obszar obecnego Orzesza znajdował się w strefie silnego oddziaływania początkowo Państwa Wielkomorawskiego, a następnie czeskiego Księstwa Przemyslidów. Na wschód od Orzesza przebiegała granica pomiędzy utworzonymi w 1000 roku diecezjami: krakowską i wrocławską. Około połowy X wieku, terytorium obecnego Orzesza wchodziło najpierw w rejon wpływów, a następnie w skład państwa pierwszych Piastów. W tym okresie tworzone są pierwsze zręby organizacji państwowej i kościelnej, wytwarzają się pierwsze ośrodki administracyjne i gospodarcze. W okresie rozbitcia dzielnicowego obszary, będące obecnie w granicach miasta Orzesza, znalazły się w rękach książąt opolskich. Śląsk stanowił samodzielną dzielnicę podporządkowaną władzy senioralnej, książęta śląscy dążyli do ponownego zjednoczenia państwa. Do XIII wieku ziemie orzeskie należały do ziemi krakowskiej, następnie weszły w skład księstwa raciborskiego, by wreszcie po utworzeniu księstwa pszczyńskiego, pozostać przez pięć stuleci w jego granicach.

Pierwszą wzmiankę historyczną o wiosce można znaleźć w dokumentach z czasów Heleny, księżnej raciborskiej, w których wymienia się między innymi wieś rycerską Orzesze. Mimo postępującego rozdrobnienia politycznego miał miejsce proces odbudowy gospodarczej kraju, po najazdach tatarskich. Prowadzona była duża akcja osadnicza, połączona z obudową spustoszonego kraju, w ramach której na przełomie XIII i XIV wieku powstały nowe osady. Odbudowywane były także zniszczone w trakcie najazdu tatarskiego osiedla. Ponawiane były ich akty i przywileje lokacyjne. Ustrój społeczny, prawny i gospodarczy był ściśle określony przez prawo i dokument lokacyjny. Organizacja osad powstających w tym okresie, ukierunkowana była głównie na uprawę roli, produkcję i przetwórstwo zbóż. Przyjmuje się, że w tym okresie powstawała wieś Orzesze i miejscowości tworzące obecnie dzielnicę miasta Orzesze. W XIV w. osady wschodzące w skład obecnego Orzesza, stanowią najpierw własność rycerską, a następnie kościelną – klasztoru cystersów w Rudach Śląskich. Siedliska te są rozwiniętymi gospodarczo wsiami, w których obok gospodarki rolnej, prowadzona jest hodowla ryb, w co najmniej kilku stawach. Wsie mają

swoich wolnych, dziedzicznych wójtów i znajdują w się w obrębie strefy oddziaływania cystersów - reprezentantów wysoko postawionej i nowoczesnej, w tamtym okresie gospodarki. Na terenach księstw powstały liczne wielkie majątki feudalne o charakterze latyfundiarnym, nadawane lud sprzedawane jako lenna szlachcie - wolne państwa stanowe oraz zwykłe majątki - mniejsze państwa stanowe. W wyniku takich procesów, na terenie księstw cieszyńskiego i raciborskiego, na przestrzeni II połowy XV oraz I połowy XVI wieku, powstało kilka państweczek stanowych. Od połowy XVII wieku, aż do końca epoki feudalnej, to jest do XIX wieku, obszar obecnego miasta Orzesze jest częścią wolnego państwa stanowego, ze stolicą w Pszczynie. Pszczyńskie Wolne Państwo Stanowe (Freie Standesherrschaft) powstało po sprzedaży w 1517 roku ziemi pszczyńskiej przez księcia cieszyńskiego Kazimierza II, żupanowi spiskiemu - Aleksemu Turzo. O powstaniu Wolnego Pszczyńskiego Państwa Stanowego, w skład którego weszło m. in. miasto oraz wsie tworzące obecne miasto Orzesze, zdecydował król czeski - Ferdynand I. Do 1526 roku Orzesze pozostawało pod zwierzchnią władzą królów czeskich, następnie przeszło do Niemieckiego Cesarstwa Habsburgów i pozostawało pod ich berłem, do 1742 roku. W wyniku wojny o sukcesję austriacką i kończącym ją pokojem w Akwizgranie (w 1748 roku) Państwo Pszczyńskie i wchodzące w jego skład Orzesze weszły w granice Państwa Pruskiego. Władza w państwie stanowym pozostała w rękach Promnitzów, następnie w 1765 roku przeszła drogą dziedziczenia na książąt Anhalt-Cöthen. Do 1809 roku Orzesze mieściło się w granicach Niemieckiego Państwa Pruskiego, a odrębność administracyjną zachowało do połowy XIX wieku. Państwo Stanowe, a następnie Księstwo Pszczyńskie (od 1765 r.) znajdowało się we władaniu przedstawicieli rodziny Turzo, którzy następnie sprzedali je. Mysłowice, Roździeń i Dzieńkowice kupił patrycjusz krakowski - Stanisław Salomon z Benedyktowiczów, natomiast Ziemię Pszczyńską (wraz z Orzeszem) nabył biskup wrocławski Baltazar von Promnitz z Żar. Od 1548 roku, za zgodą króla Czech i Węgier - Ferdynanda I, Orzesze zostaje dziedziczną własnością Promnitzów.

Stabilny stan własnościowy terenów dzisiejszego Orzesza w okresie XV do XIX wieku, miał istotne znaczenie dla stosunkowo powolnego, ale stałego i harmonijnego rozwoju przestrzennego i gospodarczego wsi. Kolejni właściciele Państwa Pszczyńskiego dbają o rozwój gospodarczy ziem im podległych, a także obszarów stanowiących ich bezpośrednią własność, kładąc szczególny nacisk na gospodarkę rybną, która w okresie od średniowiecza do wieku XVIII miała na przedmiotowym obszarze podstawowe znaczenie. Właściciele zakładają nowe osady i dbają o rozwój już istniejących.

Dwory i folwarki

Podstawę rozwoju majątków ziemskich – folwarków stanowiły dobra rycerskie. Ich właścicielami była polska szlachta, katolicy i protestanci. Przetrwały one likwidację pańszczyzny, funkcjonowały do I połowy XX wieku. Na przestrzeni XV-XVI wieku, na terenie wsi powstały folwarki pańszczyźniane, tj.: Woszczycy, Zawieść, Zawada. Po 1820 roku właścicielami wsi stają się również osoby nie legitymujące się tytułem szlacheckim. Wśród dawnych właścicieli na uwagę zasługują przede wszystkim Tachowie - właściciele Woszczyc. Należeli oni do średniego stanu rycerskiego i ulegali stopniowemu zubożeniu, o czym świadczy sukcesywne wyzbywanie się przez nich posiadłości. Zabudowania dworskie w przypadku miejscowości stanowiących dobra rycerskie panów średnich majątków ograniczały się do zamkniętych z reguły w czworobok zabudowań folwarcznych – gospodarczych oraz bardziej lub mniej reprezentacyjnych siedzib właścicieli, domów mieszkalnych zarządców i pracowników dworskich. Tego typu założenia można śledzić na cennych rękopiśmiennych źródłach kartograficznych, z połowy XVIII wieku. W okresach późniejszych rezydencje zamożniejszych właścicieli otoczone były parkiem. Zabudowania dworskie oraz utrwalone w późniejszej zabudowie układy przestrzenne założeń dworsko-folwarcznych praktycznie nie przetrwały. Przykład zachowanej tego typu zabudowy można znaleźć np. w Zawieści. Tam ostateczną formę kompozycyjną i architektoniczną założeniu przestrzennemu, w skład którego wchodzi dwór z parkiem oraz folwark, nadali w II połowie XIX wieku Hegensheidtowie.

Podstawy gospodarcze wsi i folwarków

Na terenach sąsiadujących z obszarem orzeskim dominowała gospodarka stawowa, hodowla ryb, głównie karpia. Wokół stawów i cieków wodnych powstawały młyny wodne i folwarki. Na obszarze obecnego miasta Orzesza, wskutek wojny trzydziestoletniej oraz rozwijającej się produkcji zboża i roślin okopowych, gospodarka stawowa mocno upadła. Na przełomie XVIII i XIX wieku powierzchnia stawów wyraźnie uległa zmniejszeniu. Na osuszonych stawach powstawały nowe folwarki. Rozwijano na niewielką skalę produkcję wyrobów mleczarskich oraz produkcję związaną z rolnictwem. W XVIII wieku wprowadzono na terenie ówczesnego powiatu pszczyńskiego uprawę nieznanych wcześniej gatunków ziemniaków. Prawdopodobnie też, na ich uprawę nastawiony był folwark książąt pszczyńskich w Zgoniu. Nadwyżki ziemniaków przetwarzano w gorzelniach. Znaczące folwarki były ośrodkami postępu rolniczego.

Na przełomie XIX i XX wieku pojawiły się w nich pierwsze maszyny parowe. Obszar dzisiejszego Orzesza nie stanowił zamkniętej całości pod względem gospodarczym, własnościowym, czy administracyjnym. Wsie należały do różnych właścicieli, miały bliskie powiązania w obrębie jednej własności. Niektóre związane były z dobrami wielkoprzemysłowymi, stanowiąc umocowanie ziemiańskie i klasowe dla „nuworyszowskiej” klasy posiadaczy przemysłowych. Granice posiadłości ziemskich nie były tożsame z obecnymi podziałami administracyjnymi. Szeroko rozumiane różnice kulturowe wśród ludności powodowała różna przynależność wyznaniowa, parafialna (i dekanalna), własnościowa i administracyjna.

Rewolucja przemysłowa, budowlana, oświatowa

Likwidacja poddaństwa osobistego chłopów dokonana przez króla pruskiego w 1811 roku dała możliwość swobodnego przemieszczania się mieszkańcom wsi. Sprawy uwłaszczenia i związane z nim likwidowanie pańszczyzny regulowały odrębne późniejsze edykty. Proces był długotrwały i na omawianym obszarze zakończył się około połowy XIX wieku. Do czasu uwłaszczenia, chłopci byli jedynie dziedzicznymi użytkownikami gospodarstw. Wiek XIX przyniósł wiele zmian spowodowanych szybkim rozwojem przemysłu, związanym m. in. z intensywną eksploatacją złóż. Proces ten stał się częściowo udziałem miejscowości wchodzących w skład obecnego miasta Orzesze. Nagły wzrost gospodarczy doprowadził do powstania najpierw osiedla, a w konsekwencji miasta Orzesze. Poprawa sieci komunikacyjnej miała bardzo istotne znaczenie dla przyspieszenia rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego wsi, sprzyjała rozwojowi rzemiosła oraz handlu i usług.

W 1719 roku Jan Kazimierz Kamieński, będący właścicielem orzeskich dóbr rycerskich, na terenie dzisiejszej dzielnicy Stara Szklarnia w Orzeszu wybudował pierwszą hutę szkła (jako druga na Górnym Śląsku).

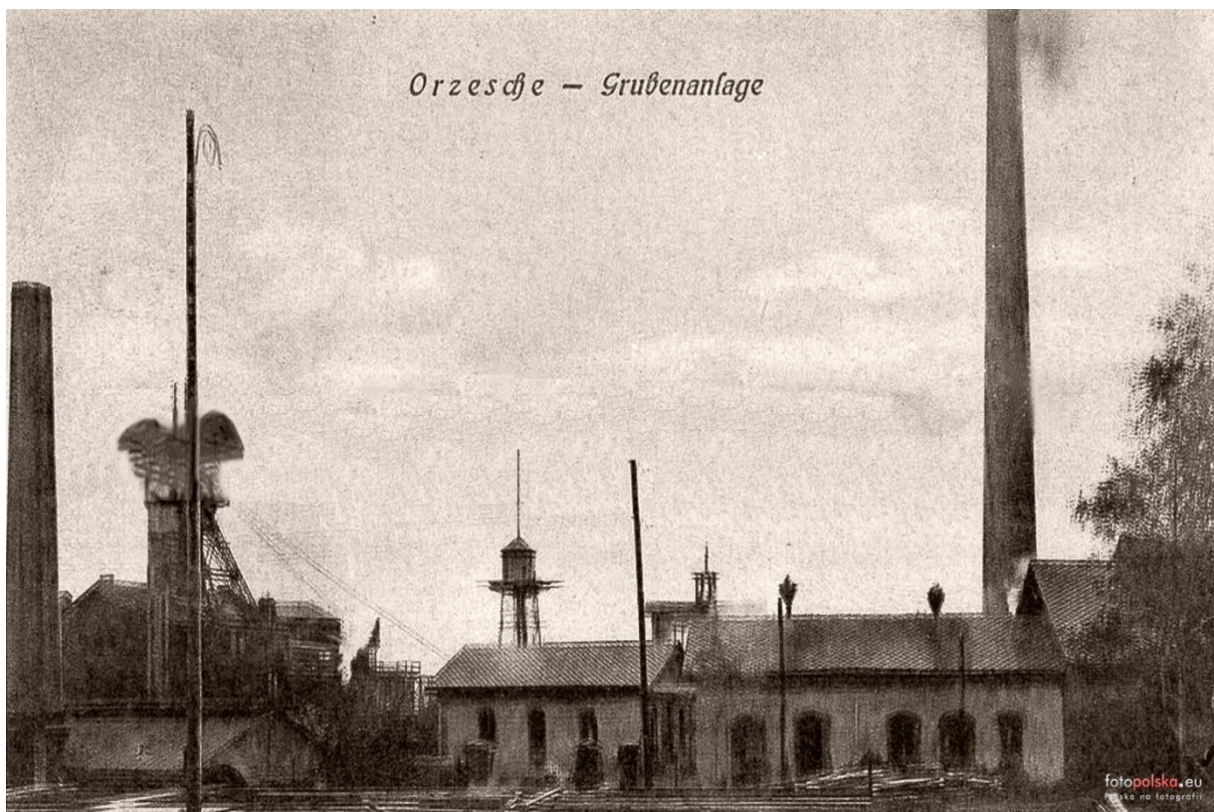
W 1846 r. działały już na terenie Orzesza trzy huty szkła. W 1838 roku Franciszek Winckler wybudował i uruchomił na granicy z Ornontowicami hutę żelaza „Maria”, która istniała do 1870 roku. W tym samym roku F. Winckler uruchomił kopalnię Wilhelmswunsch (Życzenie Wilhelma), która miała zabezpieczyć zapotrzebowanie na węgiel dla huty żelaza „Maria” niezależnie od innych kopalń. W 1863 r. kopalnia „Wilhelmswunsch”, jako jedna z kilku kopalń stała się częścią „Consolidirte Orzescher Gruben” (Skonsolidowanych Kopalń Orzeskich). W XIX w. było w Orzeszu, Jaśkowicach i Zawadzie równocześnie kilkanaście kopalń, które później połączone tworzyły kopalnię „Fryderyk-Orzesze”.

W 1875 r. na terenie huty żelaza „Maria” uruchomiono hutę szkła. Zakład ten istnieje obecnie. Huta została unowocześniona w 1914 r., inne huty zaczęły upadać, nie mogąc konkurować z dużym i nowoczesnym zakładem z sąsiedztwa. W 1922 r. huta otrzymała nazwę „Śląska Fabryka Szkła w Orzeszu”. W 1932 r., w miejscu huty szkła, powstała „Górnośląska Fabryka Porcelany w Orzeszu” sp. z o. o. i „Spółdzielnia Wytwórcza Szklarnia”. Po II wojnie światowej huta została znacjonalizowana, w latach 1968-1973 dokonano generalnej modernizacji huty. Od 1971 r. huta szkła stała się zakładem Sosnowieckich Hut Szkła, a następnie Zjednoczonych Hut Szkła Opakowaniowego „Vitropak” w Poznaniu. W 1982 r., po rozpadzie Zjednoczenia, huta odzyskała samodzielność. Kolejną modernizację dokonano w latach 1989-1990 huta szkła przeszła kolejną modernizację. W 2005 r. Huta Szkła Orzesze została zakupiona przez spółkę POL-AM-PACK S. A. , wchodzącą w skład Grupy Can Pack. W 2015 roku zmieniona została nazwa spółki Pol-Am-Pack S.A. na CP Glass S.A.

W XIX wieku na obszar dzisiejszego Orzesza zaczyna wkraczać tzw. „wielki przemysł”. Zostają odkryte liczne złoża węgla kamiennego. Na terenie Orzesza wydobywana była ruda żelaza, którą stosowano jako domieszkę do rud w okolicznych hutach. Wydobywano także kamień z licznych kamieniołomów. Bardzo ceniony orzeski piaskowiec został wykorzystany przy budowie Kanału Kłodnickiego, użyto go między innymi do budowy kościoła w Miechowicach oraz przy wznoszeniu ewangelickiej świątyni w Katowicach. Kamień wykorzystano również do przebudowy zamku w Pszczynie. Tereny będące przedmiotem opracowania stają się sukcesywnie własnością przemysłowców. Orzesze, Jaśkowice czy Zawada trafiają w ręce Thiele-Winklerów z Miechowic, Zawiść – w ręce Hegensheidtów z Gliwic. W 1856 r. orzeszanie mogli już korzystać z kolei żelaznej, a w 1863 r. z usług pocztowych.

Początki górnictwa w Orzeszu i okolicy sięgają końca XVIII wieku. Pierwsza kopalnia powstała w 1792 r. w sąsiednich Ornontowicach. Następnie pojawiły się kolejne i do lat 40. XIX wieku obszar Orzesza został pokryty siatką nadań górniczych, z których tylko część eksploatowano. Były to kopalnie małe, należące do licznych drobnych gwarków, prowadzące eksploatację na małych głębokościach, archaicznymi metodami. W celu utrzymania tej gałęzi przemysłu podjęto działania konsolidacyjne. Powstała „Consolidirte Orzescher Gruben” (Skonsolidowane Kopalnie Orzeskie założona 7 lipca 1863 r. z połączenia kilku orzeskich kopalń. Kolejną była spółka akcyjna „Oberschlesische Actien-Gesellschaft für Kohlenbergbau in Orzesche” (Górnośląskie Towarzystwo Akcyjne dla Górnictwa Węglowego w Orzeszu), które 10 listopada 1872 r. wykupiło dalsze kopalnie i pola górnicze w Orzeszu łącznie ze Skonsolidowanymi Kopalniami Orzeskimi. 24 stycznia 1876 r. utworzono na ich

bazie przedsiębiorstwo „Vereinigte Friedrich und Orzesche-Grube” (Zjednoczone Kopalnie Friedrich i Orzesze). Na jego czele stał radca górniczy Karl Sachse, który tworzył zręby przemysłu w Orzeszu. Kopalnia ta funkcjonowała do wyczerpania złóż do 1911 r. Obecnie w krajobrazie czytelne są dawne zapadliska górnicze i pozostałości hałd. Przetrwały też niektóre pokopalniane budynki w okolicach ul. Gliwickiej i Dworcowej. W sąsiedztwie zakładów pracy powstały osiedla dla pracowników, których fragmenty są do dzisiaj czytelne, zarówno w zagospodarowaniu i układach urbanistycznych, jak i w zachowanych, pojedynczych obiektach architektonicznych.

Ilustracja 4. Kopalnia „Fryderyk – Orzesze”, ul. Dworcowa. Lata 1905 – 1910. Źródło: Fotopolska

Ilustracja 5. Orzesze na starej widokówce. Gospoda. Kościół św. Wawrzyńca (ul. Na Górcze 6), Kopalnia „Fryderyk – Orzesze” ul. Dworcowa 2. Źródło: www.polska-org.pl

W drugiej połowie XIX wieku wybudowano sieć utwardzonych i częściowo obsadzanych drzewami dróg, łączących poszczególne wsie i folwarki z lokalnym centrum, jakim był Mikołów. Uruchomiona w połowie XIX wieku, przebiegająca przez Orzesze linia kolejowa miała duże znaczenie dla rozwoju i podniesienia rangi miejscowości. W latach 60-70. XX wieku na dawnych wsiach rozwijało się budownictwo indywidualne. Rozbierano też ostatnie drewniane domostwa. Pojawiły się piętrowe budynki o charakterze zabudowy podmiejskiej. Popyt na działki budowlane spowodował rozwój sieci ulic. W latach 1970-1980 budowano z prefabrykatów pawilony handlowe oraz inne obiekty tworzące infrastrukturę miasta. 2 lipca 1962 roku, na skutek gwałtownego wzrostu gospodarczego i procesu urbanizacji, Orzesze uzyskało prawa miejskie, co w konsekwencji spowodowało częściowe zatracie pierwotnych układów przestrzennych.

Orzesze w XX wieku

W II połowie XIX wieku, na Górnym Śląsku zaczęła się aktywizować świadomość narodowa. Nie bez znaczenia była tu działalność Karola Miarki, nauczyciela i organisty, syna nauczyciela szkoły w Orzeszu, ale przede wszystkim działacza społecznego i krzewiciela wiedzy i kultury narodowej na Śląsku.

Po zakończeniu I wojny światowej miały miejsce trzy powstania śląskie. W wyniku III powstania oraz przeprowadzonego wcześniej plebiscytu, teren obecnego miasta Orzesze znalazł się w granicach Rzeczypospolitej Polskiej.

W dniu 1 września 1939 roku wojska niemieckie zajęły miejscowości wchodzące w skład obecnego miasta Orzesze. Po zakończeniu działań wojennych większość mieszkańców utrzymywała się z pracy w okolicznych zakładach przemysłowych i punktach usługowych. Prowadzona była też działalność rolnicza, hodowlana, usługowa.

IV.III. Sołectwa – jednostki pomocnicze Miasta Orzesze

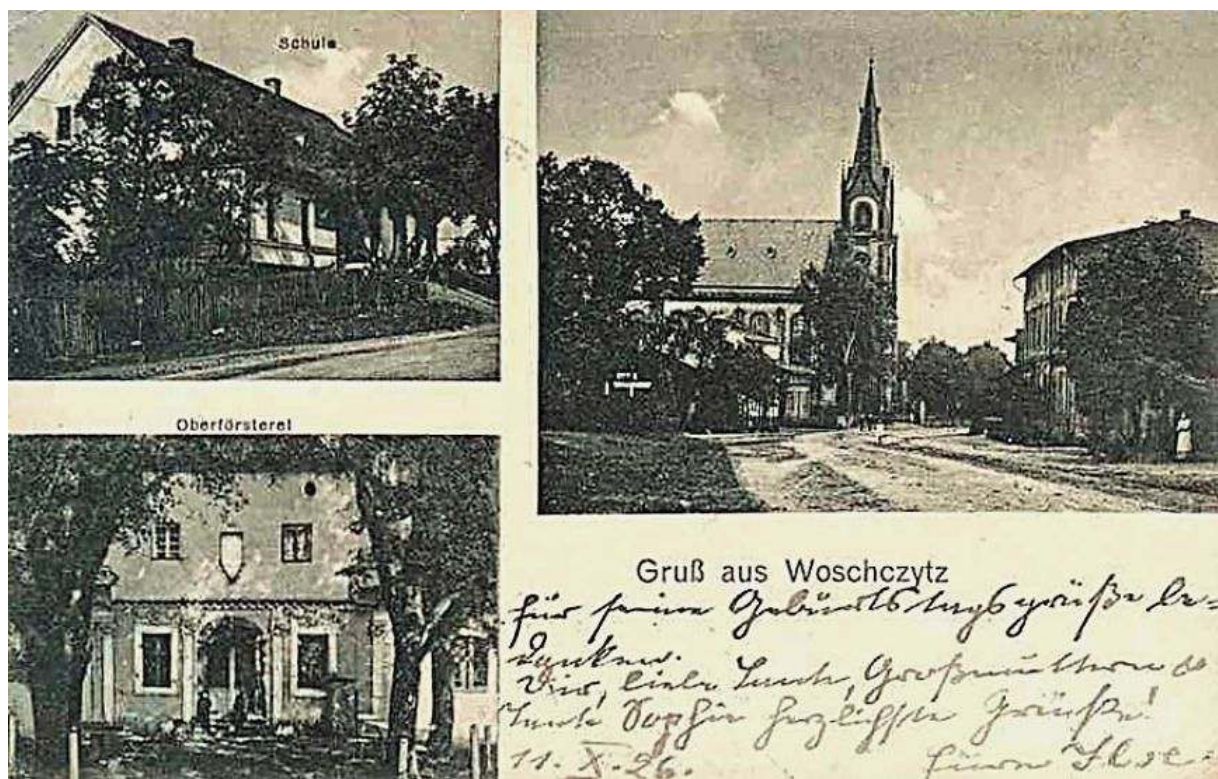
Ilustracja 6. Sołectwa gminy Orzesze.

Woszczyce

Najstarsza dzielnica miasta Orzesze. Obszar sołectwa wynosi 18,7 km². Pierwszym właścicielem wioski i budowniczym kościoła (datowanego przez kroniki na 1003 r.) był Peter a Woschczutki (Piotr Woszczycki). Przed 1252 rokiem wieś przeszła na własność klasztoru cystersów w Rudach Raciborskich. W 1283 roku cystersi oddali Woszczyce Stefanowi Zbronowiczowi za wieś Żernicę. W 1533 roku Jan Woszczycki, bogaty właściciel ziemski, otrzymał od pana ziemi pszczyńskiej, Jana Turzo, prawa zwierzchnie do wsi, a także przywilej polowań w tutejszych lasach. W 1676 roku Woszczyce stały się własnością rodu

von Franken, z czasem miały kolejnych właścicieli. W XIX wieku, do czasu II wojny światowej majątek należał do rodziny von Winklerów. Na początku XVIII wieku „wieś miała 20 zagród, jeden folwark, młyn, owczarnię, małą hutę żelaza, neobarokowy pałacyk, murowany, parterowy budynek z mansardą i z elewacjami zdobionymi sztukaterią”. Ponowny rozwój miał miejsce w Woszczycach w ostatnim dwudziestoleciu XIX wieku, kiedy to liczba mieszkańców wzrosła do 566 osób.

W latach 1878-1880 został wzniesiony (jako trzeci) kościół, murowany z cegły i kamienia, istniejący do dziś. Budowla zawiera elementy architektoniczne charakterystyczne dla stylu: romańskiego, gotyckiego i renesansowego. Kościół został konsekrowany 29 listopada 1980 r.

Ilustracja 7. Woszczyce ul. Piastowska 1916 r. Źródło: Fotopolska.

Ilustracja 8. Lata 1920-1930. Pałacyk rodziny Tiele-Winckler w Woszczycach. Źródło: Fotopolsk

W Woszczycach w XVI wieku Jan Woszczycki, wznosił drewniany dwór, który uległ całkowitemu zniszczeniu podczas wojny 30-letniej (lata 1618-1648) – wieś została całkowicie zniszczona. Odbudowany od podstaw dwór był budowlą murowaną. XIX – wieczny pałac zbudowany został w stylu neobarokowym. Pałac w Woszczycach był kilkakrotnie remontowany, znacjonalizowany w 1945 roku. Należał do Lasów Państwowych. Zdewastowany budynek kupiła rodzina Szczepańskich, która w latach 90. XX wieku podjęła próbę odtworzenia pałacu, urządzając w nim hotel i restaurację. Wokół pałacu znajduje się niewielki park.

Ilustracja 9. Woszczyce, ul. J. Długosza.

Jaśkowice

Jaśkowice – dzielnica Orzesza (nie mająca statusu sołectwa) wzmiankowane były po raz pierwszy na początku XVI wieku w aktach ksiąg raciborskich. Kolejne informacje o Jaśkowicach pochodzą z XVIII i XIX wieku. Skąpe źródła tłumaczyć może położenie przedmiotowego obszaru, który stanowił granicę biskupstw: krakowskiego i wrocławskiego. Granica wówczas przebiegała wzdłuż rzeki Bierawki. W 1784 roku wieś należała do Marii Heleny Woyskiej z Orzesza. Był w niej folwark, 4 domy i 14 mieszkańców. W 1825 roku Jaśkowice należały do Fragsteina, posiadały 8 domów zamieszkałych przez 43 mieszkańców, w 1845 roku wioskę zamieszkiwały 82 osoby. W 1836 roku Jaśkowice zostały zakupione przez Franciszka Winklera. Na terenie wsi znajdowało się wówczas kilka kopalń, z których najdłużej, bo do 1911 roku istniała kopalnia "Fryderyk" (*Friedrichsgrube*) włączona w struktury przedsiębiorstwa „Vereinigte Friedrich und Orzesche-Grube” (Zjednoczone Kopalnie Friedrich i Orzesze). Od 1812 roku na przedmiotowym obszarze istniała huta cynku, w 1938 roku na terenie dawnej huty cynku działalność rozpoczęła fabryka skór dla czeskiego, a potem światowego koncernu obuwniczego „Bata”. Obecnie mieści się na tym terenie fabryka materacy JANPOL oraz firma NT INDUSTRY. W 1910 roku we wsi wybudowano pierwszą szkołę. W 1936 roku na jej miejscu wybudowano nową szkołę, która funkcjonuje do dnia dzisiejszego. W latach 1934-1936 w Jaśkowicach wniesiono kościół

parafialny

pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela. Jaśkowice jako parafia od początku swego istnienia były związane ze wspólnotą w Dębieńsku. Uiszczaly w średniowieczu dziesięcinę na rzecz Kolegiaty św. Krzyża w Opolu. Z początkiem lat 30. XX wieku podjęto starania o zmianę przynależności parafialnej i przyłączenie do Orzesza. W 1958 roku Jaśkowice zostały podniesione do rangi samodzielnej parafii.

Ilustracja 10. Jaśkowice ul. Wolności.

Królówka

Obszar sołectwa wynosi 5,6 km². Według przekazów nazwa wsi pochodzi od traktu, którym w 1683 roku przekaz głosi iż Jan III Sobieski z wojskiem zmierzał pod Wiedeń. Król miał się zatrzymać w celu odpoczynku, a ponieważ mieszkańcy ugościli go szczerze i „po królewsku”, w ramach wdzięczności nazwał osadę Królówką. Do 1720 roku Królówka należała do rodu Woszczyckich, stanowiła część gminy Woszczyce. W 1887 roku wieś liczyła 264 mieszkańców. Na przedmiotowym obszarze brak szkoły oraz kościoła. Sołectwo należy do parafii woszczyckiej. Dzieci uczęszczają do szkoły podstawowej w Woszczykach oraz do gimnazjum w Gardawicach.

Ilustracja 11. Królówka, ul. Pisarka.

Gardawice

Obszar sołectwa wynosi 7,7 km². Wieś istniała przed 1400 rokiem. Właścicielem jej był rycerski ród Gardawskich. Spadkobiercy tego rodu władali wioską do 1566 roku, do czasu, kiedy jej dobra rycerskie odziedziczyła rodzina Wyplerów, która sprzedała wieś w 1697 roku Henrykowi Twardawie. W 1783 roku właścicielem majątku był Franz Leopold von Zawadzky. W miejscowości znajdował się pański dom i dwa folwarki. Gardawice wówczas liczyły 128 mieszkańców. W 1830 roku posiadłość należała do rodu von Wittowsky. W Gardawicach wzmiankowano „79 domów, pałac, 435 mieszkańców, w tym 13 ewangelików i 3 Żydów”. W 1836 roku wieś sprzedano Franciszkowi Winklerowi, W 1852 roku jego córka odstąpiła ją hrabiemu Thunorowi, który razem z Zawiścią i Mościskami sprzedał ją Witowskiemu. W 1859 roku wieś nabył przyrodni brat cara, hrabia Sergiusz Dołgoruki z Petersburga. W 1865 roku trzy ww. wsie kupił Moryc Ludwik Adler, który po trzech latach odstąpił je Winklerom. Thiele-Winkler wynajął mocno już zaniedbane Gardawice hrabiemu Hasse z Neubrandenburga. W 1937 roku posiadłość wchodząca w skład państwa stanowego Woszczyce (Herrschaft Woschczütz) liczyła 655,5ha, w tym 27,8ha pól uprawnych, 85,5ha łąk, 5,8ha pastwisk, 8,5ha stawów, 513,6ha lasów, 0,3 ha ogrodu, 14ha dróg, podwórze gospodarczych i innych użytków. Siedzibą właścicieli wioski był zamek stojący w miejscu dzisiejszego pałacu, wzniesionego w XIX wieku. Zabytek

(zespół dworsko – parkowy wpisany do rejestru zabytków) obecnie stanowi własność prywatną, dwór jest wyremontowany, w dobrym stanie technicznym, otacza go niewielki, zadbane park krajobrazowy. W pobliżu znajdują się zabudowania gospodarcze Zakładu Wylęgu Drobiu.

Ilustracja 12. Gardawice, lata 1925-1935. Źródło: Fotopolska.

W 1934 roku ziemie gardawickie o obszarze 311 ha zakupiło Przedsiębiorstwo Osadnicze „Ślązak”, które rozparcelowało grunt pomiędzy drobnymi nabywców. Po drugiej wojnie światowej posiadłość przejęło państwo polskie. Od 1753 roku działała w Gardawicach huta szkła, w której wyrabiano szkła kryształowe i dmuchane, wykonywano żyrandole, naczynia i płyty szklane. Huta istniała do 1830 roku. W 1852 roku wybudowano murowaną szkołę, rozbudowano ją w 1862 roku przykryto gontami. Nową, dwupiętrową szkołę wybudowano w 1937 roku. Dawny obiekt szkolny przeznaczono na urząd gminy.

Ilustracja 13. Gardawice. Skrzyżowanie ul. Centralnej z ul. Katowicką. Widoczna kaplica architektoniczna pw. św. Jana Nepomucena.

Mościska

Obszar sołectwa wynosi 7,4 km². Pierwsze wzmiankowanie wsi pochodzi z 1599 roku, wieś Moszczicze jest wymieniana w dokumencie jako kolonia Gardawic. Jej właścicielem był Jan Trach. Nazwa Mościska wywodzi się od nieistniejącego już stawu Mostowiska. W 1720 roku było w Mościskach 13 chałup. Pod koniec XVIII wieku wieś liczyła ok. 400 mieszkańców, działał młyn i huta szkła. W 1863 roku kolejną hutę uruchomił Wojciech Czardybon. W 1882 roku wzniesiono pierwszą szkołę. W 1968 roku wybudowano nowy obiekt szkolny, który funkcjonuje do dziś, jako Szkoła Podstawowa nr 8 im. Bolesława Chrobrego.

Ilustracja 14 Mościska, ul. Majakowskiego.

Zawada

Obszar sołectwa wynosi 6,1 km². Wieś rycerska wzmiankowana w dokumentach po raz pierwszy w 1517 roku Pierwszym znanym właścicielem Zawady był Jerzy Zawadzki z Polanki (1536 r.). Później wieś była w posiadaniu: Mateusza Skrzyszowskiego (1599 r.), Henryka Hollyego (1683 r.) oraz Mikołaja Wyplera z Gardawic. W 1715 roku wioską władali Góreccy z Kornic, następnie Józef Kalkreuth z żoną Zofią (1767 r.). W 1838 roku wieś kupił Franciszek Winkler. Na początku XVIII wieku w Zawadzie było 15 gospodarstw. Sto lat później – 5 i 1 młyn. W 1884 roku wieś liczyła 447 mieszkańców.

Wieś należała wówczas do parafii woszczyckiej i mieściła się w granicach gminy Orzesze. W 1868 roku we wsi powstała pierwsza szkoła z jedną klasą. Nową szkołę wybudowano w 1934 roku. W latach 80. XX wieku rozpoczęto budowę kościoła pw. Przemienienia Pańskiego, który został poświęcony w 1990 roku.

Zazdrość

Obszar sołectwa wynosi 1,5 km². Dzielnica Orzesza położona na jego zachodnim krańcu. Od północy sąsiaduje z Zawadą, od wschodu – z Gardawicami, od południa –

z Woszczycami, od zachodu – z gminą Czerwionka-Leszczyny. Powstanie Zazdrości jest związane z edyktem króla pruskiego Fryderyka dotyczącym kolonizacji Śląska (1773 r.). Właściciel Zawady Józef von Kalkreuth na dawnych gruntach rycerskich założył Kolonię Zawadzką, która stała się początkiem istnienia miejscowości Zazdrość. Teren ten zamieszkiwało wówczas 13 rodzin. Dekret nakazywał, aby w nowo powstałych koloniach zamieszkali „cudzoziemcy”, a nie Prusacy. Chętnych do osiedlenia „cudzoziemców” było siedmiu i dlatego właściciel, za specjalnym zezwoleniem króla, obsadził pozostałe puste domy mieszkańcami Zawady. Podobne były dzieje drugiej kolonii – Jeziorowca, urzędowo zwanej wtedy Lassoki (1777 r.). Inwestycję zakończono na wybudowaniu 6 pojedynczych domów, mimo że planowano jeszcze utworzenie następnych osad. W drugiej połowie XVIII wieku miejscowość znajdowała się w granicach parafii woszczyckiej. Od 2000 roku Zazdrość posiada własną parafię i kościół pw. Miłosierdzia Bożego.

Zawiść

Obszar sołectwa wynosi 6,6 km². Miejscowość wzmiankowana po raz pierwszy w 1574 roku w dokumencie potwierdzającym zakup Zawiści przez Wawrzyńca Tracha od Jerzego Orzeskiego. W 1653 roku Zawiść należała do Krzysztofa Fragsteina. W 1715 roku wzmiankowano kolejnego właściciela wioski – Karola Aleksandra Holly. Kolejnymi właścicielami byli członkowie rodziny Zawadzkich. W 1783 roku właścicielem majątku został Franz Leopold von Zawadzky. W miejscowości znajdował się folwark. Zawiść w tym okresie liczyła 53 mieszkańców. W 1830 roku włości posiadał Andrzej von Wittowsky. W tym czasie w opisie Zawiści wymieniono 24 domy i 185 mieszkańców wyznania katolickiego. W 1845 roku dobra pozostawały w rękach pułkownika Andrzeja von Witowskiego, następnie w rękach jego spadkobierców. W końcu XIX wieku Hans von Eicke und Pollwitz odkupił dobra w Zawiści od spadkobierców rodziny Witkowskich. W 1905 roku właścicielem dóbr rycerskich w Zawiści był Rudolf von Hegenscheidt z Gliwic. Według ksiąg adresowych z lat 1909-1912 włości w Zawiści posiadali spadkobiercy Rudolfa von Hagenschaidta. W 1917 roku właścicielami dóbr byli starosta dr Fritz Penner i Pani Ilse z domu Hegenscheidt, zamieszkała w Zawiści. Przed 1926 roku posiadłość nabył Claus Hubert hrabia von Tiele-Winckler z Mosznej. W 1938 roku rozległe włości obejmujące również majątek w Zawiści otrzymał adoptowany kuzyn hrabiego, Hans Werner von Tiele-Winckler. W 1937 roku dobra rycerskie Zawiść liczyły 237,9ha, w tym 31,3ha pól uprawnych, 8,1ha łąk i pastwisk, 6,9ha stawów, 179,3ha lasów, 7,4ha parku, 4,9ha dróg, podwórzy gospodarczych i innych użytków. Po drugiej wojnie światowej posiadłość przejęło państwo. W pałacu w Zawiści urządzono ośrodek leczniczy dla dzieci „Dom Zdrowia”. Pod koniec lat 50. XX w. ośrodek

przekształcono w sanatorium rehabilitacyjne dla dzieci. Kolejna zmiana profilu placówki miała miejsce w latach 80. ubiegłego stulecia. Obecnie w pałacu mieści się Ośrodek Terapii Nerwic dla Dzieci i Młodzieży. XVIII-wieczny zespół pałacowo – parkowy wpisany jest do rejestru zabytków. Pałac otacza park krajobrazowy, dawne budynki folwarczne oraz staw.

Ilustracja 15. Lata 1910-1915. Zawisz: na górnych zdjęciach Johanneshaus i gościniec, na dolnym – barokowy pałac z pierwszej połowy XVIII w. Źródło: Fotopolska.

W Zawiszi od 1733 do 1914 roku istniała huta szkła „Ernestyna”, działały we wsi 2 cegielnie i 1 kopalnia. Pierwotnie Zawisz należała do parafii Woszczyce, a od 1931 roku – do parafii w Orzeszu. W 2007 roku w Zawiszi zakończono budowę kościoła pw. Męczeństwa św. Jana Chrzciciela.

Ilustracja 16. Zawisz. Parafia pw. Męczeństwa św. Jana Chrzciciela.

Zgoń

Obszar sołectwa wynosi 13,3 km². Dzielnica Orzesza położona na jego południowym krańcu, otoczona lasami. Nazwa pochodzi od staropolskiego określenia „zgon” lub „zgoń” określającej czynność zaganiania ryb do sieci lub ławicę ryb holowaną w sieci przez rybaków. Heinrich Adamy w swoim dziele o nazwach miejscowości na Śląsku, wydanym w 1888 roku wymienia, jako najstarszą zanotowaną nazwę miejscowości Zgon, podając jej znaczenie „*Fischzugplatz*” czyli po polsku „*Miejsce łowienia ryb*”. Wieś wzmiankowana w XIV wieku określana jako wieś komorna podległa panom pszczyńskim. Obszar Zgonia stanowiła polana leśna,

która była miejscem polowań właścicieli. W XVI w. wieś składała się z 9 gospodarstw. W 1887 roku było 20 gospodarstw zamieszkałych przez 954 mieszkańców. W 1937 roku wzniesiono w Zgoniu kościół, który podczas działań II wojny światowej uległ sporym zniszczeniom, po wojnie stopniowo były naprawiane. W 1957 roku Zgoń stał się samodzielną parafią pw. św. Antoniego z Padwy.

Ilustracja 17. Zgóń, ul. Kobiórska. Widok na kościół parafii pw. św. Antoniego z Padwy.

IV.IV. Kalendarium

1003r.	Legendarny przekaz mówi, że budowniczym i patronem pierwszego kościoła w Woszczycach jest Peter Woschczützky
1150r.	Budowa drewnianego kościoła w Woszczycach
1238r.	Woszczyce zostają wymienione w sprawozdaniu kapituły generalnej zakonu cystersów
1252r.	Wieś jest własnością klasztoru cystersów w Rudach Śląskich
1283r.	Cystersi przekazują wieś Antoniemu Zbronowiczowi w zamian za Żernicę
1409r.	Budowa kościoła drewnianego p.w. św. Piotra i Pawła
XIV w.	Wieś rycerska. Nazwa pochodzi od nazwiska rodu rycerskiego Gardawskich
1529r.	Pierwsza wzmianka o Jaśkowicach
2 poł. XV w.	W dokumencie księżny raciborskiej Heleny wymieniana jest wieś rycerska Orzesze
1560r.	W Woszczycach znajdują się 23 gospodarstwa i 9 zagród
1590r.	Budowa kościoła p.w. św. Wawrzyńca. Jego fundatorami są właściciel Orzesza Wawrzyniec von Trach i jego żona Anna Maria Frankenberk z Proslicz
1517r.	Pierwsza wzmianka o wsi rycerskiej Zawada
1628r.	Kościół św. Wawrzyńca jest użytkowany przez protestantów
1 poł. XVII w.	W czasie wojny trzydziestoletniej Woszczyce zostają całkowicie zniszczone
1647r.	Właścicielem Woszczyc zostaje Adam Wielopolski
1682r.	Budowa kościoła pw. św. Piotra i Pawła w miejscu, w którym stoi obecny
1683r.	Woszczyce przechodzą w ręce rodziny von Francken
pocz. XVII w.	We wsi Woszczyce znajduje się 20 domów, folwark, młyn, owczarnia, mała huta żelaza, pałac.

1717r.	Na terenie Orzesza powstaje pierwsza huta
1750r.	W inwentarzu parafialnym odnotowano, że we wsi Orzesze znajduje się murowany kościół p.w. św. Katarzyny
lata 1753– 1830	We wsi Gardawice działa huta szkła produkująca żyrandole
1766r.	Właścicielem wsi zostaje Gustaw Cibulka
1777r.	Właścicielami Woszczyc są Franciszek i Anna Słascy
1778r.	Wieś przechodzi w ręce Franciszka Leopolda Zawadzkiego
1782r.	Wieś Królówka staje się własnością Ludwika von Ruesch, a jej kolejnymi właścicielami są von Sack i Andrzej Witkowski
1 poł. XVIII w.	Budowa pałacu w Zawięści
1812r.	Powstaje budynek plebanii kościoła pw. św. Piotra i Pawła
1817r.	Właścicielem jest Andrzej Witowski
1820r.	W wyremontowanych pomieszczeniach folwarcznych powstaje pierwsza szkoła. Jej pierwszym nauczycielem zostaje Antoni Miarka, ojciec Karola Miarki
1836r.	Właścicielem Woszczyc i Królówki zostaje Franciszek von Winkler
1838r.	Franciszek Winkler buduje w Orzeszu hutę żelaza, która zostaje przekształcona w fabrykę szkła
1856r.	Zostaje uruchomiona linia kolejowa Katowice – Racibórz. Do użytku oddano budynek dworca kolejowego
1866r.	właściciel Gardawic buduje pałac w stylu historyzmu z elementami neobaroku
1868r.	Powstaje nowy budynek szkolny w Orzeszu , obecnie siedziba poczty.
1878r.	Rozpoczęcie budowy murowanego kościoła p.w. św. św. Piotra o Pawła według projektu pruskiego królewskiego budowniczego Moebiusa
1880r.	Poświęcenie nowego kościoła

XIX w.	We wsi Jaśkowice funkcjonuje kopalnia węgla, w Orzeszu funkcjonują 4 huty i kopalnia węgla
1911r.	Hegenscheitowie przebudowują pałac w Zawіści
1913r.	Budowa ze środków fundacji Katarzyny Hegenscheidt, z Zawіści kościoła ewangelicko-augsburskiego p.w. Świętego Ducha
1922r.	Orzesze oraz wsie sąsiednie w granicach Polski
lata 1926-1930	Budowa wg projektu Józefa Kuliga kościoła p.w. Najświętszej Maryi Panny
1932r.	Zakup od hr. Tiele-Wincklera parceli o pow. 3 ha pod budowę kościoła w Jaśkowicach
lata 1934-1936	Budowa kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela w Jaśkowicach
1942r.	W budynkach szpitalnych Kolonii Maria funkcjonuje jeden z sieci obozów dla Polaków na Śląsku - <i>Polenlager</i>
1955r.	Adaptacja budynku pałacu na ośrodek leczniczo – wychowawczy dla dzieci w Zawіści
1.01.1956r.	Orzesze otrzymuje status osiedla
5.03.1958r.	Erygowanie parafii w Jaśkowicach
2.07.1962r.	Orzesze uzyskuje prawa miejskie
1998r.	Rozpoczęcie budowy kościoła w Zawіści
2007r.	Zakończenie budowy kościoła w Zawіści

Ilustracja 18. Orzesze centrum – ul. św. Wawrzyńca.

Ilustracja 19. Orzesze centrum – skrzyżowanie ul. Gliwicka/ul. św. Wawrzyńca.

Herb miasta Orzesze

Herb miasta Orzesze (wprowadzony 24 stycznia 1992 r.) przedstawia na błękitnej tarczy złoty krzew leszczyny pospolitej z trzema grubymi konarami oraz z dziesięcioma gałązkami. Trzy konary symbolizują trzy dawne wsie, tworzące dzisiejsze miasto – Orzesze, Woszczyce i Gardawice. Gałązki symbolizują mniejsze wsie i przysiółki.

Ilustracja 20. Herb miasta Orzesze.

Liczba mieszkańców i wyborców sołectw Gminy Orzesze według stanu na dzień 31.12.2020 r. (Dane o Gminie Orzesze wg Urzędu Statystycznego w Katowicach)

1	GARDAWICE	2120
2	MOŚCISKA	1103
3	WOSZCZYCE	1443
4	ZAWADA	2094
5	ZAWIŚĆ	2014
6	ZAZDROŚĆ	1214
7	ZGOŃ	1293
8	KRÓLÓWKA	257
9	ORZESZE	6662
10	JAŚKOWICE	2537
Razem		20737

Liczba mieszkańców i wyborców sołectw Gminy Orzesze według stanu na dzień 31.12.2020 r.

V. ZIELEŃ ZABYTKOWA MIASTA ORZESZE

Na przedmiotowym terenie miasta Orzesze występują historyczne układy zieleni z zachowaną kompozycją i zabytkową substancją. Ustalenie wartości historycznej danej przestrzeni zielonej to ważny aspekt utrzymania zieleni miejskiej w dobrej formie. Kompozycje zieleni omawiane w tym miejscu mają dla miasta Orzesze duże znaczenie historyczne i kulturowe.

Na przedmiotowym obszarze możemy wyróżnić kilka typów historycznych, intencjonalnych kompozycji zieleni. Większość z nich powstała pomiędzy końcem XVIII a drugą połową XIX w. Kompozycje zieleni kształtowano w oparciu o pierwotne zadrzewienia, wielokrotnie przekształcano wraz z zmieniającą się tendencją w projektowaniach tego typu układów. Ma to związek z jednej strony z napływem odmiennej kulturowo magnaterii przemysłowej pragnącej nobilitować swoje pochodzenie przez tworzenie neostylowych rezydencji, a także z powszechnym przyjęciem filozofii romantyzmu, zaś z drugiej z żywą tradycją miejscową. Prusko- niemieckie pochodzenie niemal wszystkich właścicieli terenów województwa śląskiego spowodowało zakładanie przez nich parków z wyraźnym piętnem szkoły berlińskiej.

Wśród kompozycji parkowych gminy możemy wyróżnić:

- rezydencjonalne - powstające przy siedzibach. Wśród nich wymienić należy XIX wieczny pałac w Zawiaści, ogród willi przy ul. św. Wawrzyńca 87 w Orzeszu,
- dworskie- formowane w sąsiedztwie dworów w XVIII i XIX w. oraz na początku XX w. Charakteryzowały się niewielkimi rozmiarami o kompozycji krajobrazowej z niezbyt rozbudowanym programem i mało urozmaiconym zestawem gatunków drzew i krzewów, jak założenie w Woszczycach, czy Gardawicach,
- folwarczne– komponowane wokół budynku zarządcówek. Podobnie jak dworskie, były niewielkich rozmiarów i o mało rozbudowanym programie. W Orzeszu tę kompozycję reprezentuje obiekt w Zgoniu, przy ulicy Dębowej,
- ogólnodostępne – zakładane z myślą o korzystaniu przez ludność miejscową, powstające w połowie XIX w, przykładem jest obecny park miejski przy ul. św. Wawrzyńca oraz niewielki park szpitalny w Orzeszu przy ulicy Gliwickiej.

Zieleń cmentarna komponowana była na podobnych zasadach jak kompozycja parków. Cmentarze komponowano ze szpalerami obwodowymi, granicznymi, złożonymi głównie z lip drobnolistnych *Tilia cordata*. Tak jest w przypadku cmentarza przykościelnego w Woszczycach oraz na cmentarzu ewangelickim w Orzeszu. W niektórych przypadkach kompozycję wzbogacano gatunkami egzotycznymi drzew i krzewów. Przykładem takiej kompozycji jest cmentarz w Woszczycach. W późniejszych latach tj. w drugiej połowie XX w.

oraz na początku XXI w. kompozycje stają się mniej urozmaicone – ubożeją. Cmentarze – parki przekształcają się w nekropole obsadzone jedynie obwodowo krzewami zimozielonymi, głównie żywotnikami zachodnimi *Thuja occidentalis*. Taką kompozycję można zastać na cmentarzach w Jaśkowicach, Zawadzie, czy Zgoniu.

Wielowiekową tradycję miejsca w pełni odzwierciedlają historyczne kompozycje zieleni towarzyszące małej architekturze sakralnej. W przypadku terenu miasta Orzesze najstarsze z nich to lipy drobnolistne *Tilia cordata*. Symbolikę lipy można wiązać z tradycją wypływającą z mitologii słowiańskiej. Były sadzone jako drzewa opiekuńcze, pozostawiano je w formie naturalnej, nieformowanej. Przykładami takich kompozycji są lipy drobnolistne usytuowane przy krzyżach przy ul. Akacyjowej 29 i Pisarka 44. Przy krzyżu, na ul. Gostyńskiej, zamiast lipy drobnolistnej pojawia się robinia biała. Niestety podobnie jak w przypadku cmentarzy, w XX w. miejsce malowniczych „drzew opiekuńczych” zajmują krzewy zimozielone (w 90% żywotniki zachodnie). Odzwierciedleniem tego są nasadzenia przy krzyżach: ul. Akacyjowej 52, Armii Ludowej 31, Długosza 63, Szkolnej 44.

V.I Park pałacowy w Gardawicach

Orzesze Gardawice ul. Zamkowa 5.

Zespół dworsko-parkowy (wpisany do rejestru zabytków województwa Śląskiego: A 1651/97 17 XI 1997) ulokowany w północno-zachodniej części miejscowości, który tworzą:

- Dwór wybudowany najprawdopodobniej w 1866 r. przez ówczesnego właściciela Gardawic Ludwika Adlera w stylu historyzmu z elementami neobaroku,
- pozostałości parku w swobodnym układzie krajobrazowym, zlokalizowane na południe i wschód od budynku. Przy południowej elewacji resztki owalnego podjazdu.

Park (zadbany) założony na bazie drzewostanu siedliskowego grądu średniego, z ulokowanym centralnie (patrząc na prawo od elewacji frontowej budynku dworu) niewielkich rozmiarów stawem. Kompozycję wzbogacono kilkoma egzemplarzami gatunków introdukowanych egzotycznych, z których zachował się wiąz odmiany tzw. „płaczącej”. Obecnie zarówno park, jak będące w bezpośrednim sąsiedztwie założenie folwarczne mają różnych właścicieli. Układ kompozycyjny i drożny czytelny. Zespół o średniej wartości zabytkowej. Sugeruje się wykonanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie.

Ilustracja 21. Park w zespole dworsko – parkowym. Gardawice ul. Zamkowa 5.

Ilustracja 22. Park w zespole dworsko – parkowym. Gardawice ul. Zamkowa 5.

Ilustracja 23. Park w zespole dworsko – parkowym. Gardawice ul. Zamkowa 5.

V.II. Park pałacowy w Zawіści

Zawіść, ul. Mikołowska 208.

Ilustracja 24. Park dworski w zespole dworsko – parkowym w Zawіści. Centralna część parku, widok od strony wschodniej.

Wpisany do rejestru zabytków pałac z parkiem, z XVIII w., barokowy, gruntownie

przebudowany w XIX w., murowany, potynkowany, piętrowy, na planie prostokąta. Granice ochrony obejmują całość obiektu wraz z parkiem w ramach ogrodzenia. Park zlokalizowany jest w południowej i zachodniej części działki. Rezydencja zlokalizowana jest w jego północno-zachodniej części. Park o charakterze krajobrazowym, w typie kompozycji swobodnej. Obecnie układ częściowo zatarty. W centrum parku duża polana w typie salonu parkowego, w którym pierwotnie znajdowała się kolekcja różaneczników. W centralnej części parku niewielki ciek wodny, który pierwotnie pełnił istotne funkcje kompozycyjne (dzisiaj zamulony). Pozostała część drzewostanu parkowego składa się głównie z buków, klonów pospolitych i lip drobnolistnych, olsz czarnych. Na początku XX w. kompozycję uzupełniono o nasadzenia choin kanadyjskich, sosen wejmutek i sosen zwyczajnych. Bezpośrednio na południe i zachód od pałacu zlokalizowano oficynę i ujeżdżalnię, a za nimi zabudowania folwarczne. Spora ilość samosiewów zacierających pierwotną kompozycję. Sugeruje się aktualizację inwentaryzacji dendrologicznej oraz realizację projektu rewaloryzacji i wykonanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie.

Ilustracja 25. Park dworski w zespole dworsko – parkowym w Zawiści. Południowa część parku.

Ilustracja 26. Park dworski w zespole dworsko – parkowym w Zawieści. Centralna część parku.

Ilustracja 27. Park dworski w zespole dworsko– parkowym w Zawieści. Fragment północnej części parku.

V.III. Park pałacowy w Woszczycach

Woszczyce, ul. Centralna 20

Ilustracja 28. Park pałacowy w Woszczycach.

Dwór, z II połowy XIX w., o cechach neobarokowych, murowany, parterowy, z mansardą. Obiekt wpisany do rejestru zabytków.

Ilustracja 29. Park pałacowy w Woszczycach.

Do dworu przylega od południa, założony najprawdopodobniej za rządów Tiele – Wincklerów, niewielki park o charakterze krajobrazowym. Park założony na bazie drzewostanu siedliskowego grądu średniego. Pierwotna kompozycja nie jest znana. Najstarszym zachowanym elementem jest szpaler dębów szypułkowych i czerwonych oraz lip drobnolistnych na wschodniej granicy założenia. Szpaler ten oddzielał zabudowę folwarczną od dworu. Spora ilość samosiewów zacierających pierwotną kompozycję. Sugeruje się wykonanie inwentaryzacji dendrologicznej oraz opracowanie i realizację projektu rewaloryzacji. Zaleca się również wykonanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie. Park posiada wysoką wartość zabytkową.

Ilustracja 30. Park pałacowy w Woszczycach.

V.IV. Zieleń przy folwarku w Zawadzie

Lata 80. XIX w. Zawada, ul. Dębowa 5-7.

Park wokół zarządcówki został założony najprawdopodobniej w latach 80. XIX w. jako niewielkie założenie towarzyszące budynkowi. Najlepiej zachował się szpaler dębów błotnych o średnicach dochodzących do 1 m (drzewom usunięto dolne konary, przez co straciły pokrój charakterystyczny dla tego gatunku). Zaleca się inwentaryzację dendrologiczną wraz z wytycznymi dla szpaleru dębowego, prowadzenie zabiegów sanitarnych oraz objęcie ochroną jako zespół pomników przyrody.

Ilustracja 31. Zieleń przy folwarku w Zawadzie.

Ilustracja 32. Zielen przy folwarku w Zawadzie.

V.V. Park miejski

Lata 30. XX w., Orzesze, ul. św. Wawrzyńca.

Park został założony w latach 30. XX w. jako niewielkie założenie towarzyszące budynkowi ratusza. Drzewostan złożony z lip drobnolistnych, klonów pospolitych, robinii białych, świerków zwyczajnych i srebrzystych. Kompozycję wzbogacają krzewy kwitnące. Alejki i granica parku obramowane żywopłotem z ligustru pospolitego. Zaleca się prowadzenie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie i krzewach.

Ilustracja 33. Park miejski w Orzeszu. Ul. Św. Wawrzyńca. Widok na kościół Parafii pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny.

V.VI. Ogród willowy

Lata 20. XX w., Orzesze, ul. św. Wawrzyńca 87.

Ilustracja 34. Ogród willowy. Orzesze ul. Św. Wawrzyńca 87.

Ogród wokół budynku wzniesionego w 1915 r. jako willa wypoczynkowa dla dyrektorów kopalń. W 1927 r. miasto Chorzów wykupiło posiadłość i zorganizowało tu Zakład Dożywiania dla Dzieci z Królewskiej Huty w Chorzowie. Podczas okupacji znajdował się w tym budynku niemiecki Dom Dziecka z własnym personelem. W grudniu 1949 r. budynek przeznaczono na Państwowy Dom Wczasów Dziecięcych. 1952 r. przekształcono sierociniec w Państwowy Dom Dziecka, któremu nadano imię Jana Henryka Dąbrowskiego. W 1994 r. Kurator Oświaty w Katowicach przekształcił Państwowy Dom Dziecka w Dom Dziecka.

Ogród został założony w latach 30. XX w. Drzewostan złożony z głogów dwuszyjkowych, dębów szypułkowych, kasztanowców białych, modrzewi europejskich. Kompozycję wzbogacają: zespół rododendronów, magnolii i jałowców wirginijskich oraz różnych odmian żywotników. Sugeruje się prowadzenie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie i krzewach.

Ilustracja 35. Ogród willowy. Orzesze ul. Św. Wawrzyńca 87.

V.VII. Park szpitalny

Początek XX w., Orzesze, ul. Gliwicka 20.

Powstał w początkach XX w. Zachował się średniej wielkości salon ogrodowy na osi budynku biurowego otoczony grupami drzewostanu siedliskowego, wzbogacony nasadzeniami rododendronów, krzewów kwitnących i leszczyń pospolitych. Spora ilość samosiewów zacierających pierwotną kompozycję. Wartość zabytkowa średnia, w zespole duża. Zaleca się wykonanie inwentaryzacji dendrologicznej oraz opracowanie i realizację projektu rewaloryzacji. Sugeruje się również wykonanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie oraz objęcie ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków wraz z kompleksem zabudowy.

Ilustracja 36. Park w zespole zabudowy szpitala. Orzesze ul. Gliwicka 20.

Ilustracja 37. Park w zespole zabudowy szpitala. Orzesze ul. Gliwicka 20.

V.VIII. Zielen przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła

Lata 40. XX w., Woszczycy, ul. Długosza 51.

Zespół zabudowy kościoła parafialnego pod wezwaniem Świętych Piotra i Pawła wpisany jest do rejestru zabytków (A 219/07 30 X 2007). Działka kościoła obsadzona została po obwodzie szpalerem lip drobnolistnych. Od północy zakomponowano geometryczny, niewielki park obsadzony również lipami drobnolistnymi oraz świerkami srebrnymi, a także krzewami kwitnącymi.

Ilustracja 38. Zielen przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach.

Ilustracja 39. Zielen przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach.

V.IX. Zieleń na cmentarzu rzymsko-katolickim przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach

Woszczyce, ul. Długosza 51.

Cmentarz w układzie regularnym, kwatrowym. Założony na terenie płaskim. W centrum aleja główna i poprzeczna. Aleja centralna obsadzona pierwotnie również lipami drobnolistnymi (zachowały się 2 egzemplarze). Obwodowo nasadzono modrzewie europejskie. W obrębie układu kilka egzemplarzy starszych żywotników. Część lip drobnolistnych zaatakowana przez jemiolę. Obiekt o dużej wartości zabytkowej. Zaleca się wykonanie inwentaryzacji dendrologicznej oraz odtworzenie szpaleru lip drobnolistnych. Sugeruje się także prowadzenie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych na drzewostanie.

Ilustracja 40. Zieleń na cmentarzu rzymsko-katolickim przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach.

Ilustracja 41. Zielen na cmentarzu rzymsko-katolickim przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach.

V.X. Zieleń na cmentarzu przy kościele parafialnym p.w. Św. Wawrzyńca

Obiekt wpisany do rejestru zabytków.

Lata 30. XX w., Orzesze, ul. Na Górcie.

Cmentarz w układzie regularnym, kwatrowym. Założony na lekkim spadzie, poniżej kulminacji wzgórza. W centrum aleja główna i poprzeczna. W południowej części kilka okazowych egzemplarzy żywotników olbrzymich. W centrum szpaler lip drobnolistnych. Sugeruje się prowadzenie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych przy drzewostanie oraz uzupełnienie szpaleru lip drobnolistnych z zachowaniem gatunku.

Ilustracja 42. Zieleń na cmentarzu przy kościele parafialnym p.w. Św. Wawrzyńca z XVI w.

Ilustracja 43. Zielen za cmentarzem przy kościele parafialnym p.w. Św. Wawrzyńca.

V.XI. Zieleń na cmentarzu ewangelickim

Na terenie kościoła parafii ewangelicko-augsburskiej pw. św. Ducha

Lata 30-te XX w., Orzesze, ul. Powstańców 6.

Cmentarz w układzie regularnym, kwaterowym. Założony na terenie płaskim. W centrum aleja główna i poprzeczna. Aleja centralna obsadzona lipami drobnolistnymi. Część cmentarna od gospodarczej wydzielona wysokim żywopłotem z żywotników zachodnich. Lipy silnie podkrzesane. Obiekt o małej wartości zabytkowej. Sugeruje się prowadzenie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych oraz uzupełnienie obsadzenia alejowego z utrzymaniem gatunku.

Ilustracja 44. Zieleń na cmentarzu ewangelickim. Orzesze ul. Powstańców 6.

Ilustracja 45. Zieleń na cmentarzu ewangelickim. Orzesze ul. Powstańców 6.

V.XII. Zieleń przy krzyżu kamiennym – Zgoń, ul. Grunwaldzka

1889 rok, Zgoń, ul. Grunwaldzka 25.

Krzyż kamienny, obok którego dwie lipy drobnolistne o średnicach ok. 60 cm. Wykonywanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych. Sugeruje się objęcie ochroną wraz z figurą. Wysoka wartość zabytkowa.

Ilustracja 46. Zieleń przy krzyżu kamiennym – Zgoń, ul. Grunwaldzka 25.

V. XIII. Zieleń przy krzyżu kamiennym – Zgoń, ul. Sadowa

Lata 40. XX w. Zgoń, ul. Sadowa 1.

Krzyż kamienny flankują dwie lipy drobnolistne o średnicach ok. 40 cm. Silnie ogłowione i podkrzesane. Sugeruje się wykonanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych. Zaleca się objęcie ochroną wraz z figurą.

Ilustracja 47. Zieleń przy krzyżu kamiennym. Obiekt flankowany dwiema lipami. Zgoń, ul. Sadowa 1.

VI. ZABUDOWA ZABYTKOWA MIASTA ORZESZE

Poszczególne typy zabudowy Orzesza przedstawione w opracowaniu mają charakterystyczne jednostkowe cechy i budują specyfikę obszaru miasta. Na potrzeby opracowania przeprowadzono badania terenowe. Dokonano wstępnego rozpoznania historycznego, bibliograficznego, kartograficznego, archiwalnego, ikonograficznego oraz kwerend w odniesieniu do obszaru miasta Orzesze i jego zabudowy. Niniejsze opracowanie poprzedzone zostało wykonaniem uproszczonej dokumentacji ewidencyjnej obiektów nieruchomości i ruchomych (tzw. obiektów małej architektury) wraz z dokumentacją fotograficzną. Wstęp zawiera podstawowe informacje o kontekście historyczno – geograficznym miasta i poszczególnych miejscowościach gminy, a także wnioski ogólne oraz typologię obiektów zabytkowych i kulturowych. Ośrodkiem centralnym miasta jest Orzesze centrum, z niewielkim rynkiem, którego rysunek zatarty został w XX w. poprzez wprowadzenie w jego obręb ronda. Zabudowa przyrynkowa w większości przedstawia typ kamienicy z przyziemiem handlowym i mieszkalnymi wyższymi kondygnacjami.

Pozostałe dzielnice (pierwotnie osady) powstały jako ulicówki, przekształcając się stopniowo w wielodrożnice. Lokalizacja obiektów zabytkowych pozwala z dużym prawdopodobieństwem odczytać pierwotny układ ulicowy. Obecnie w dzielnicach miasta dominuje zabudowa jednorodzinna. Nieliczne są budynki trójkondygnacyjne lub większe kubaturowo budynki kilkurodzinne. Występują zarówno budynki historyczne, powstałe głównie w II poł. XIX wieku oraz w I ćw. XX wieku, jak i zabudowa powojenna, z silnie zaznaczającymi się domami typu „pudełkowego” (z charakterystycznymi płaskimi dachami) oraz licznie powstałymi w ostatnich dwóch dekadach domami o spadzistych, wielopołaciowych dachach oraz o rozbudowanej bryle. Na terenie miasta występuje w nielicznym stopniu współczesna zabudowa blokowa.

W skład miasta Orzesze wchodzi dzielnice będące wcześniej samodzielными osadami lub przysiółkami. Są to: Orzesze, Gardawice, Jaśkowice, Królówka, Mościska, Woszczyce, Zawada, Zawieść, Zazdrość, Zgoń. Historyczny, wiejski charakter miejscowości czytelny jest głównie w zachowanym miejscowo, ruralistycznym układzie przestrzennym.

VI.1. DAWNA ZABUDOWA MIESZKALNA I GOSPODARCZA

Jak już wspomniano, w dzielnicach miasta dominuje zabudowa jednorodzinna (jedno lub dwukondygnacyjna). Nieliczne są budynki trójkondygnacyjne lub większe kubaturowo budynki kilkurodzinne. W mieście występują zarówno budynki historyczne, powstałe głównie w II połowie XIX wieku oraz w I. ćw. XX wieku jak i zabudowa powojenna, z silnie zaznaczającymi się domami typu „pudełkowego” (z charakterystycznymi płaskimi dachami) oraz licznie powstałymi w ostatnich dwóch dekadach domami o spadzistych, wielopołaciowych dachach i bardziej urozmaiconej bryle. W poszczególnych, historycznych miejscowościach miasta Orzesze zabudowa zarówno mieszkalna, jak i gospodarcza pierwotnie była drewniana. Powszechnie występowała ona do końca XIX wieku. Budynki zazwyczaj budowano na rzucie prostokąta, w konstrukcji zrębowej, z dwuspadowymi dachami, krytymi strzechą, a następnie gontem. Restrykcyjne przepisy przeciwpożarowe w państwie pruskim spowodowały, że w wiejskiej zabudowie mieszkalnej i gospodarczej od połowy XIX wieku zaczęto budować w większości obiekty murowane. Budownictwo murowane stopniowo wypierało zabudowę drewnianą i na przestrzeni ponad stulecia, ruralistyczna architektura drewniana zanikła. Najstarsze, zachowane do dnia dzisiejszego budynki o charakterze wiejskim lub małomiasteczkowym, pochodzą z trzeciej ćwierci i końca XIX wieku. Większość z nich powstała już w pierwszej połowie XX wieku. Są to głównie obiekty ceglane, tynkowane, założone na rzucie prostokąta, zazwyczaj w układzie kalenicowym, jednokondygnacyjne z poddaszem (w partiach szczytowych poddasza najczęściej znajdują się dodatkowe pokoje mieszkalne), nakryte dachami dwuspadowymi, rzadziej naczółkowymi, pokrytymi dachówką cementową lub ceramiczną. Detal architektoniczny jest tu ograniczony i ma formę gzymsów koronujących, impostowych lub w późniejszym okresie z ukośnie ustawionych cegieł, wydzielających część strychową od części mieszkalnej. Ponadto pojawiają się sfazowane cokoły oraz proste opaski okienne.

Ilustracja 48A. Orzesze, ul. Rynek 2-3. Budynek mieszkalno – usługowy w typie kamienicy miejskiej.

Ilustracja 48B. Orzesze, ul. Gliwicka 14. Budynek mieszkalny w typie kamienicy miejskiej.

Ilustracja 49. Orzesze, ul. Kościuszki 19. Budynek mieszkalny, jednokondygnacyjny z użytkowym poddaszem.

Ilustracja 50. Orzesze, ul. Gliwicka 17. Budynek mieszkalny, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem.

Pierwotnie prosta bryła budynków czasami urozmaicona była rozbudowaną strefą wejściową zwieńczoną facjatą.

Ilustracja 51. Orzesze, ul. Bukowina 61. Dom mieszkalny, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem.

Ilustracja 52. Orzesz, ul. Rybnicka 119. Budynek mieszkalny z 1926 r.

Oryginalną kubaturą charakteryzują się budynki mieszkalne – typu willowego budowane w latach 1920 – 1930, usytuowane w ciągu ul. Gliwickiej.

Ilustracja 53. Orzesze, ul. Gliwicka 39 – willa.

Ilustracja 54. Orzesze, ul. Gliwicka 40 – willa.

Na terenie miasta zachowało się kilka domów o anachronicznym typie zabudowy mieszkalno - gospodarczej, gdzie w jednej części budynku znajdują się pomieszczenia mieszkalne, w drugiej natomiast, pomieszczenia gospodarcze. Część gospodarcza mogła pełnić funkcję stodoły lub pomieszczeń inwentarskich. Tego typu obiekt (w bardzo złym stanie zachowania) zachował się w Królówce, przy ulicy Pisarka 50.

Ilustracja 55. Królówka, ul. Pisarka 50. Budynek mieszkalno – gospodarczy w bardzo złym stanie zachowania.

Na terenie miasta Orzesza zachowały się budynki mieszkalne o charakterze wiejskim, m .in. przy ul Bukowina 51.

Ilustracja 56. Orzesze, ul. Bukowina 51. Budynek mieszkalny o charakterze wiejskim.

VI.II. PRZEMYSŁ W ORZESZU ORAZ ZABYTKOWE OBIEKTY INDUSTRIALNE

W Orzeszu zachowały się obiekty i obszary przemysłowe, reprezentowane przez:

Zespół zabudowy dawnej Zjednoczonej Kopalni Fryderyk i Orzesze, którego powstanie datowane jest na koniec XIX wieku, ul. Gliwicka 23 / ul. Dworcowa 1,

- Zespół zabudowy stacji kolejowej Orzesze przy ul. Dworcowej 3 (koniec XIX w. – lata 10.- 40. XX w.),
- Zespół dworca kolejowego w Orzeszu – Jaśkowicach przy ul. J. Rajcy 1-5 (koniec XIX w. początek XX w.),
- Budynek dworca kolejowego Orzesze centrum przy ul. Rybnickiej 15 (ok. 1920 r.),
- Zespół zabudowy dawnego folwarku w Orzeszu przy ul. Szklarskiej 1 (połowa XIX w.),
- Przepusty wodne na Rzece Bierawce i pod nasypem kolejowym,

Nie zachował się (w odniesieniu do poprzedniej ewidencji POZ z 2014 r.) zespół osiedla robotniczego (dwa budynki) kopalni Fryderyk Orzesze przy ul. Szklarskiej 4-6. Wyburzony został również budynek poprzemysłowy w Orzeszu – Gardawicach (ul. Łąkowa 94), prawdopodobnie dawny młyn.

Ilustracja 57. Orzesze – Jaśkowice ul. J. Rajcy 1. Budynek dworca w zespole zabudowy dworca kolejowego. Lata 1890 – 1910.

Ilustracja 58. Zespół zabudowy stacji kolejowej Orzesze, ul. Dworcowa 3 – budynek dworca kolejowego. Lata 1900 – 1910.

Ilustracja 59. Budynek dworca kolejowego Orzesze Miasto ul. Rybnicka 15. Lata 1910 – 1920.

Ilustracja 60. Zespół zabudowy dawnej Zjednoczonej Kopalni Fryderyk i Orzesze, ul. Dworcowa 1– dawny budynek administracji. Koniec XIX w.

Ilustracja 61. Zespół zabudowy dawnej Zjednoczonej Kopalni Fryderyk i Orzesze, ul. Gliwicka 23 – budynek mieszkalny. Ok. 1890 r.

Ilustracja 62. Wieża Ciśnień – ul. Dworcowa 3. Lata 1900 – 1910.

Ilustracja 63. Orzesze, ul. Bukowina 75, przepust wodny na Bierawce, sklepiony, ceglano – betonowy, z pocz. XX w.

Zadaniem konserwatorskim jest zidentyfikowanie, zabezpieczenie i wyeksponowanie najcenniejszych obiektów przemysłowych. Obiekty przedstawiające wartość zabytkową powinny być ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

VI.III. OBIEKTY UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Do obiektów użyteczności publicznej, występujących w przedmiotowym obszarze zalicza się budynki (bądź zespoły zabudowy) przeznaczone na potrzeby np. oświaty, nauki, wychowania, opieki zdrowotnej, opieki społecznej, administracji publicznej, kultury. Budynki obsługi pasażerów w transporcie kolejowym, ujęte zostały w części opisującej zabudowę przemysłową.

Na terenie gminy znajduje się niewiele obiektów użyteczności publicznej o charakterze zabytkowym. Większość z nich, to obiekty o cechach modernistycznych, m. in.: Urząd Miasta w Orzeszu, szkoły w Gardawicach, Jaśkowicach, Woszczycach i Zawadzie. W Zawieści, przy ul. Mikołowskiej 170 zachowała się XIX – wieczna tzw. „ochronka”.

Ilustracja 64. Zawieść. Budynek usługowo – mieszkalny, ul. Mikołowska 70. Lata 1900 – 1910.

Ilustracja 65. Zazdrość. Budynek dawnej szkoły, ul. Żorska 99. 1902 r.

Jednym z najciekawszych zespołów zabudowy użyteczności publicznej jest zespół szpitalny w Orzeszu. Powstał w początkach XX wieku. Obiekty przedstawiają architekturę secesyjno – modernistyczną. Jeden z obiektów został przekształcony w końcu XIX wieku.

Ilustracja 66. Zespół zabudowy szpitala ul. Gliwicka 20. Na pierwszym planie kaplica przyszpitalna, ogrodzenie zespołu, w dalszej perspektywie pawilon szpitalny. Lata 1910 – 1920.

Ilustracja 67. Zespół zabudowy szpitala ul. Gliwicka 20. Pawilon szpitalny. Lata 1910 – 1920.

Ilustracja 68. Orzesze ul. Gliwicka 22. Dawny pawilon główny szpitala, obecnie budynek usługowy. Lata 1880 – 1890.

VI.IV. ZESPOŁY REZYDENCJONALNO-PARKOWE

Zespół pałacowo-parkowy w Zawięci jest jednym z najistotniejszych zespołów w krajobrazie architektonicznym miasta Orzesze. Pałac w Zawięci to barokowa rezydencja, wzniesiona w pierwszej połowie XVIII wieku, w późniejszych czasach przebudowana. Zespół pałacowo – parkowy wpisany jest do rejestru zabytków. Pałac otacza park krajobrazowy, dawne budynki dworskie oraz staw. Park uzyskał swój ostateczny kształt w latach 70. XIX wieku, najprawdopodobniej jako kompozycja krajobrazowa w typie swobodnym, utworzona na bazie drzewostanu siedliskowego. Obiekt ten od lat 50. XX wieku pełni rolę placówki wychowawczej i terapeutycznej dla dzieci i młodzieży.

Ilustracja 69. Zespół pałacowo-parkowy w Zawięci, ul. Mikołowska 208. Na pierwszym planie pałac, dalej oficyny dworskie.

Ilustracja 70. Zespół pałacowo-parkowy w Zawieści, ul. Mikołowska 208. Widok od strony parku.

Ilustracja 71. Zespół pałacowo-parkowy w Zawieści, ul. Mikołowska 208. Oficyny.

Na terenie miasta Orzesze zachował się kolejny mniejszy zespół dworsko-parkowy w Woszczycach. Dwór, z II połowy XIX wieku o cechach neobarokowych, murowany, parterowy, z mansardą. Obiekt wpisany jest do rejestru zabytków.

Ilustracja 72. Woszczyce, ul. Centralna 20. Dwór z II połowy XIX w. „Dwór Szczepańskich”.

Początki pałacu wiążą się z drewnianą budowlą, która wzniesiona została przez ród Woszczyckich. Budowla ta w XVII wieku (w okresie wojny 30 – letniej) uległa całkowitemu zniszczeniu. Odbudowany od podstaw dwór był już budowlą murowaną. W XIX wieku do czasu II wojny światowej, majątek należał do rodziny von Winklerów. Znacjonalizowany w 1945 roku. Należał wówczas do Lasów Państwowych. Dwór w Woszczycach był kilkakrotnie remontowany. W końcu XIX wieku zdewastowany budynek kupiła rodzina Szczepańskich, która w latach 90. XX wieku dokonała odbudowy pałacu, urządzając w nim hotel i restaurację. Park założony został pod koniec XIX wieku, na bazie drzewostanu siedliskowego. Trudno dziś określić typ pierwotnej kompozycji. Najcenniejszym jego elementem jest szpaler okazowych dębów czerwonych.

Walory zabytkowe zachował zespół dworsko-parkowy w Gardawicach wpisany do rejestru zabytków. Zespół zieleni ma charakter krajobrazowy otwarty, jednak nasadzenia z ostatnich lat, mające na celu wydzielenie optyczne dworu od zakładu przemysłowego, powodują stopniowe zatarcie pierwotnej kompozycji i stworzenie dwóch odrębnych.

Ilustracja 73. Gardawice, ul. Zamkowa. Zespół dworsko – parkowy. 1866 r.

Ilustracja 74. Gardawice, ul. Zamkowa. Zespół dworsko – parkowy. 1866 r.

VI.V. ZABUDOWANIA FOLWARCZNE

Zespół zabudowań folwarcznych, jako miejsce produkcji, kształtowany był według ściśle określonych reguł i praw architektonicznych. Pierwsze folwarki powstawały w dobrach królewskich, kościelnych i klasztornych. Do końca XVIII wieku folwarki były wykładnią statusu gospodarczego i politycznego szlachty. Charakterystyczne dla XIX wieku przemiany ekonomiczne, społeczne, techniczne i artystyczne wpłynęły na powstanie zabudowy folwarcznej o ciekawej architekturze i harmonijnie rozplanowanych podwórzach. Po II wojnie światowej gospodarstwa folwarczne zostały rozparcelowane lub utworzono z nich Państwowe Gospodarstwa Rolne. Obiekty uległy w dużej mierze zniszczeniu i częściowej modernizacji. Utraciły swój pierwotny wygląd poprzez zatarcie form architektonicznych. Do dnia dzisiejszego zachowała się część zabudowań folwarcznych, których na początku XIX wieku było w przedmiotowym terenie kilkanaście. Najwięcej obiektów zachowało się w Gardawicach.

Ilustracja 75. Gardawice, ul. Katowicka 88. Zespół zabudowy dawnego folwarku. Przełom XIX/XX w.

Z zabudowań folwarcznych pozostały: stodoła, obora, kuźnia, cielętnik (chlewnia).

Zespół folwarczny w przy ul. Dębowej w Zawadzie składa się obecnie z obory i zarządcówki.

Założony był pierwotnie na planie otwartego czworoboku.

Ilustracja 76. Zawada ul. Dębową 5-7. Zespół zabudowy dawnego folwarku. Początek XX w.

VI.VI. OBIEKTY SAKRALNE

Zabytkową architekturę sakralną w przedmiotowym obszarze reprezentują obiekty kościelne oraz obiekty małej architektury, takie jak: krzyże, kapliczki, kolumny itp. Najstarszym obiektem sakralnym jest gotycko - renesansowy kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca z XVI wieku. Wpisany jest do rejestru zabytków. Murowany, z kamienia łamanego i cegły, tynkowany. Jest to budowla orientowana, posadowiona na Górcie św. Wawrzyńca.

Ilustracja 77. Orzesze, ul. Na Górcie 6. Kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca.

Wpis do rejestru posiada również zespół zabudowy kościoła parafialnego pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach przy ul. J. Długosza 51. Wpis do rejestru zabytków obejmuje budynek kościoła oraz jego najbliższe otoczenie w ramach murowanego ogrodzenia.

Ochroną objęte są:

- budynek kościoła wzniesiony w latach 1878–1880 w stylu historyzmu, z elementami neoamąńskimi i neogotyckimi, według projektu królewskiego budowniczego Moebiusa;
- plebania wybudowana w 1812 roku, bez wyraźnych cech stylowych;
- kaplica pod wezwaniem Świętego Jana Nepomucena wzniesiona w II połowie XIX wieku, bez wyraźnych cech stylowych;
- rzeźba Immaculata – z lewej strony głównego wejścia do kościoła, powstała na przełomie XIX i XX wieku w stylistyce akademickiego realizmu;
- rzeźba Świętego Józefa – z prawej strony głównego wejścia do kościoła, powstała na przełomie XIX i XX wieku w stylistyce akademickiego realizmu;
- murowane ogrodzenie otaczające obiekty sakralne z drzewostanem.

Ilustracja 78. Woszczyce, ul. J. Długosza 51. Kościół parafialny p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

Ilustracja 79. Woszczycy, ul. J. Długosza 51. Kościół parafialny pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła oraz fragment cmentarza przykościelnego.

Ilustracja 80. Woszczyce ul. J. Długosza 51. Budynek probostwa przy kościele parafialnym pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

Pozostałe świątynie zabytkowe, które powstały w pierwszych trzydziestu latach XX wieku to: kościół pw. Nawiedzenia NMP w Orzeszu, kościół im. św. Ducha w Orzeszu, kościół pw. św. Antoniego z Padwy w Zgoniu i kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Jaškowicach.

VI.VII. CMENTARZE

Nekropolie stanowią odrębną grupę obiektów o charakterze urbanistycznym.

Na przedmiotowym terenie do najstarszych, posiadających walory zabytkowe obiektów, zaliczyć należy: katolicki cmentarz parafialny przy kościele pw. św. Wawrzyńca, katolicki cmentarz parafialny w Woszczycach oraz cmentarz ewangelicko – augsburski parafii św. Ducha. Znaczące dla ochrony cmentarzy są niewątpliwie prace typu inwentaryzacyjnego. Zaleca się tu zachowanie zasadniczych elementów kompozycji przestrzennej, ochronę i konserwację zabytkowych nagrobków oraz ochronę i konserwację krzyży cmentarnych, uporządkowanie otoczenia zabytkowych nagrobków oraz ochronę i pielęgnację drzewostanu.

Cmentarz parafialny przy kościele pw. św. Wawrzyńca, ul. Na Górcie 6.

Cmentarz w układzie regularnym, kwaterowym. Założony na lekkim spadzie poniżej kulminacji wzgórza. W centrum aleja główna i poprzeczna. W południowej części kilka okazowych egzemplarzy żywotników olbrzymich. W centrum szpaler lip drobnolistnych. Stan zachowania układu dobry, czytelny w 100%.

Ilustracja 81. Orzesze, ul. Na Górcie 6, cmentarz parafialny przy kościele pw. św. Wawrzyńca.

Ilustracja 82. Orzesze, ul. Na Górcie 6, cmentarz parafialny przy kościele pw. św. Wawrzyńca.

Ilustracja 83. Orzesze, ul. Na Górcie 6, cmentarz parafialny przy kościele pw. św. Wawrzyńca.

Cmentarz parafialny przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach

Cmentarz w układzie regularnym, kwatrowym. Założony na terenie płaskim. W centrum aleja główna i poprzeczna. Aleja centralna obsadzona pierwotnie również lipami drobnolistnymi (zachowały się 2 egzemplarze). Obwodowo nasadzono modrzewie europejskie. W obrębie układu kilka egzemplarzy starszych żywotników. Stan zachowania układu dobry, czytelny w 100%. Stan zachowania drzewostanu średni (część lip drobnolistnych „zaatakowana” przez jemiolę).

Ilustracja 84. Woszczyce, ul. J. Długosza 51. Katolicki cmentarz parafii pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

Ilustracja 85. Woszczyce, ul. J. Długosza 51. Katolicki cmentarz parafii pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

Cmentarz ewangelicko – augsburski przy parafii p.w. św. Ducha

Cmentarz w układzie regularnym, kwatrowym. Założony na terenie płaskim. W centrum aleja główna i poprzeczna. Aleja centralna obsadzona lipami drobnolistnymi. Część cmentarna od gospodarczej wydzielona wysokim żywopłotem z żywotników zachodnich. Stan zachowania układu dobry.

Ilustracja 86. Orzesze, ul. Powstańców 6. Cmentarz ewangelicko – augsburski przy parafii pw. św. Ducha.

Ilustracja 87. Orzesze, ul. Powstańców 6. Cmentarz ewangelicko – augsburski przy parafii pw. św. Ducha.

Ilustracja 88. Orzesze, ul. Powstańców 6. Cmentarz ewangelicko – augsburski przy parafii pw. św. Ducha.

VI.VIII. OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY

Odrębną grupę wśród obiektów zabytkowych stanowią obiekty małej architektury, poświęcone zazwyczaj kultowi religijnemu. Najliczniej reprezentowane są przez zabytkowe kapliczki i krzyże przydrożne. Charakteryzują się różnorodnością form architektonicznych, często anonimowego autorstwa. Na terenie Orzesza zlokalizowanych jest kilkadziesiąt zabytkowych obiektów małej architektury sakralnej. Dominują kapliczki słupowe, kaplice architektoniczne, domkowe, figury oraz najbardziej charakterystyczne - krzyże kapliczkowe w typie Bożych Męk.

Wśród krzyży przeważają kamienne krzyże kapliczkowe z figurami Chrystusa i Matki Boskiej, zazwyczaj w niszy. Na terenie miasta zlokalizowane są także krzyże kapliczkowe o bogatszym programie ikonograficznym, tzw. Pasje.

Odrębną grupę stanowią wolnostojące figury, w typie figur pomnikowych, posadowionych na postumentach. Są to obiekty powstałe pomiędzy połową XIX wieku, a I połową XX wieku. Zlokalizowane są głównie w zespołach kościelnych i cmentarnych.

Ilustracja 89. Orzesze, ul. św. Wawrzyńca. Krzyż przydrożny na zboczu wzgórza kościelnego. Lata 1880 – 1890. (Forma ochrony: B/463/73 z dnia 5 XI 1973).

Ilustracja 90. Gardawice, ul. Katowicka 18. Krzyż przydrożny z 1875 r. (Forma ochrony: B/413/73. 16 VII 1973 r.)

Ilustracja 91. Gardawice, ul. Damrota 2, krzyż kamienny z 1875 r. (Forma ochrony: B 414/73. 16 VII 1973)

Ilustracja 92. Woszczyce, ul. Suszecka 7. Krzyż kamienny z 1865 r. (Forma ochrony: B/419/73 z dnia 16 VII 1973 r.)

Ilustracja 93. Woszczyce, ul. Centralna. Krzyż kamienny z 1870 r. (Forma ochrony: B/418/73 z dnia 16 VII 1973 r.)

Ilustracja 94. Królówka, ul. Pisarka 134. Kaplica architektoniczna. pw. św. Anny. 1890 r.

Ilustracja 95. Gardawice, skrzyżowanie ulic: Katowicka/Centralna. Kaplica architektoniczna pw. św. Jana Nepomucena. 1863 r.

Ilustracja 96. Mościska, skrzyżowanie ulic: Modrzewiowa / Bolesława Chrobrego. kaplica architektoniczna pw. Św. Urbana. ok. 1805 r.

Na terenie Orzesza znajdują się również drewniane krzyże przydrożne i kapliczki skrzynkowe. Są to obiekty pozbawione cech zabytkowych. Powstały w większości w okresie po II wojnie światowej.

VII. VI. WYKAZ OBIEKTÓW GMINY ORZESZE WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW

Wykaz obiektów nieruchomości „A” Gminy Orzesze wpisanych do rejestru zabytków
(stan na 31 marca 2021 r.) Źródło: wcz.katowice.pl

NR REJESTRU , województwo	WPIS DO REJESTRU (organ, data, nr decyzji) w tym: zmiany decyzji, sprostowania, nadanie nowego numeru, itd.	PRZEDMIOT OCHRONY	ZAKRES OCHRONY	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES
673/66 katowickie	WKZ, dn. 28.05.1966, Kl.III-680/477/66	dawny kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca	obiekt w ramach ogrodzenia wraz z wyposażeniem wnętrza	Orzesze	ul. Na Górcie 6
1651/97 katowickie	WKZ, dn. 17.11.1997, PSOZ-53400/R/256/2/97 WKZ, dn. 20.02.1998 - zmiana PSOZ-5347/467; 491/2/98	zespół dworsko-parkowy: - dwór - pozostałości parku	obiekty - zgodnie z planem	Orzesze Gardawice	ul. Zamkowa 5
729/66 katowickie	WKZ, dn. 15.06.1966, Kl.III-680/542/66	pałacyk	obiekt	Orzesze Woszczyce	ul. Jana Długosza 1/ ul. Centralna 20
219/07 śląskie	ŚWKZ, dn. 30.10.2007 K-RD-KL/4160/7745/184/06	zespół zabudowy kościoła parafialnego pw. św. Piotra i Pawła: - budynek kościoła - plebania - kaplica pw. św. Jana Nepomucena - rzeźba Immaculata z lewej strony głównego wejścia - rzeźba św. Józef z prawej strony głównego wejścia - murowane ogrodzenie otaczające poszczególne budynki - najbliższe otoczenie wraz z drzewostanem	budynki, rzeźby, otoczenie wyznaczone murowanym ogrodzeniem w ramach wymienionych działek - zgodnie z planem	Orzesze Woszczyce	ul. Jana Długosza

726/66 katowickie	WKZ,dn. 15.06.1966, Kl.III-680/539/66	pałac z parkiem	obiekt wraz z parkiem w granicach ogrodzenia	Orzesze Zawieść	ul. Mikołowska 208

Wykaz obiektów ruchomych „B” Gminy Orzesze wpisanych do rejestru zabytków (stan na 31 marca 2021 r.) Źródło: wcz.katowice.pl.

NR REJESTRU	DATA WPISU DO REJESTRU	PRZEDMIOT OCHRONY	ADRES
B 412/73	16.07.1973 r.	kamienny krzyż przydrożny z 1880 r., na czworobocznym cokole, ufundowany przez Jana Spendla i Gminę Orzesze	Orzesze-Gardawice ul. Katowicka obok nr 41
B 413/73	16.07.1973 r.	krzyż przydrożny z 1875 r.	Orzesze-Gardawice ul. Katowicka 18
B 414/73	16.07.1973 r.	kamienny krzyż przydrożny z 1875 r. o cechach barokowych, na wysokim, czworobocznym cokole	Orzesze-Gardawice ul. Damrota 2
B 416/73	16.07.1973 r.	drewniana figura św. Jana Nepomucena zapewne z pocz. XIX w., barokowo-ludowa, polichromowa	Orzesze-Gardawice ul. Katowicka/Centralna
B 417/73	16.07.1973 r.	kamienny, ludowy krzyż przydrożny z 1885 r., na wysokim cokole	Orzesze-Woszczyce ul. J. Długosza
B 418/73	16.07.1973 r.	kamienny, ludowy krzyż przydrożny z 1879 r., ufundowany przez Franciszkę Matuszczyk, na wysokim cokole	Orzesze-Woszczyce ul. Centralna (naprzeciw ul. Publiczna)
B 419/73	16.07.1973 r.	kamienny krzyż przydrożny z 1865 r. a wysokim cokole	Orzesze-Woszczyce ul. Suszecka 7

B 421/73	16.07.1973 r.	kamienny krzyż przydrożny przed wejściem do kościoła parafialnego pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła z ok. połowy XIX w., na wysokim czworobocznym cokole	Orzesze-Woszczyce ul. J. Długosza
B 463/73	05.11.1997 r.	Krzyż przydrożny wykonany w kamieniu, w tradycji rokoka zapewne z ok. połowy XIX w. na wysokim czworobocznym cokole	Orzesze ul. św. Wawrzyńca na zboczu wzgórza kościelnego (kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca)
B 464/73	16.07.1973 r.	Barokowy wystrój architektoniczno-rzeźbiarski elewacji pałacu – balustrady i obramienia okien wykonane w kamieniu z XVIII w.	Orzesze-Zawiść ul. Mikołowska 208

VII. I. ZESPOŁY I OBIEKTY PROPONOWANE DO OBJĘCIA OCHRONĄ PRZEZ WPIS DO REJESTRU ZABYTKÓW

Obszary:

• Zespół szpitala, ul. Gliwicka 20 - granice ochrony obejmują cały zespół w ramach ogrodzenia. Ochronie podlegałyby: budynek frontowy (administracyjny), dwa budynki obsługi (w tym kostnica), kamienny mur ogrodzeniowy z furtką, park.

Obiekty kubaturowe: (wraz z układem działki w jej granicach):

- willa, Orzesze ul. Gliwicka 40
- willa, Orzesze ul. św. Wawrzyńca 87
- kościół ewangelicko-augsburski, Orzesze ul. Powstańców 6
- kościół rzymsko – katolicki, Orzesze ul. św. Wawrzyńca 2
- probostwo, Orzesze ul. św. Wawrzyńca 2
- kościół rzymsko – katolicki, Zgoń ul. Kobiórska 6
- Wieża Ciśnień, Orzesze ul. Dworcowa 3

Obiekty małej architektury:

Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Boskiej Bolesnej:

- Orzesze - ul. św. Wawrzyńca
- Gardawice - ul. Dojazdowa 39, ul. Katowicka 46/Łąkowa
- Woszczyce - ul. Jana Długosza 51, ul. Jana Długosza 63
- Zazdrość - ul. Żorska 162/Przyjaźni
- Zgoń - ul. Akacyjowa 29, ul. Akacyjowa 52, ul. Grunwaldzka 25

Krzyże kapliczkowe z rozbudowanymi scenami lub postaciami świętych:

- Orzesze - ul. Wawrzyńca 87
- Zazdrość - ul. Żorska 98
- Zgoń - ul. Gostyńska 135, ul. Sadowa

Sakralne figury pomnikowe:

- Królówka - ul. Pisarka 81 (figura św. Jana Nepomucena)
- Mościska - ul. Bolesława Chrobrego (figura Maryi)

- Zazdrość - ul. Żorska 121A (Trójca Przenajświętsza)
- Zgoń - ul. Klubowa (Trójca Przenajświętsza)

Sugeruje się utworzenie Parku Kulturowego w obszarze Górki Św. Wawrzyńca obejmującego założenie kościelno – cmentarno – parkowe wraz z otoczeniem – w ustalonych granicach. Obiekty posiadające wysoką wartość zabytkową określoną w GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW sugeruje się wpisać do rejestru zabytków, po uprzednim wykonaniu stosownej dokumentacji.

VIII. TYPOLOGIA ZABUDOWY NA TERENIE MIASTA ORZESZE

W granicach administracyjnych miasta Orzesze, na przestrzeni epok, powstały obiekty, obecnie posiadające walor zabytkowy, o zróżnicowanej stylistyce, często projektowane indywidualnie. Na potrzeby niniejszej dokumentacji opracowano:

- obiekty kubaturowe,
- obiekty małej architektury,
- obszary.

Sklasyfikowano typy zabudowy, biorąc pod uwagę takie aspekty jak; funkcję, formę architektoniczną i walor zabytkowy.

VIII.I. OBIEKTY SAKRALNE

1. Kościół rzymsko – katolicki pw. św. Wawrzyńca, ul. Na Górcie 6.

Kościół św. Wawrzyńca w Orzeszu na tzw. Górcie został wybudowany w 1590 roku jako fundacja ówczesnych właścicieli Orzesza Wawrzyńca Tracha i jego żony Anny Marii z Frankenbergów. Kościół do 1628 r. znajdował się w rękach ewangelików. Zaniebany i zdewastowany w czasie wojny 30-letniej, później przejęty przez parafię w Woszczycach. Wielokrotnie remontowany. W latach 1912-1930 świątynia była siedzibą parafii, z chwilą oddania do użytku nowego kościoła, Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, który przejął funkcję parafii, Kościół św. Wawrzyńca w Orzeszu stał się jej filią. Po zniszczeniach wywołanych II wojną światową kościół odrestaurowano, poddawany był wielokrotnie pracom konserwatorskim. Obiekt wpisany do rejestru zabytków województwa śląskiego.

2. Kościół ewangelicko-augsburski pw. św. Ducha, ul. Powstańców 6. Obiekt powstał w 1913 roku. Architektura modernistyczna o ciekawym, addytywnym zestawieniu brył i czystej formie.
3. Kościół rzymsko – katolicki pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, ul. św. Wawrzyńca 2. Kamienna budowla na rzucie krzyża łacińskiego powstała

w latach 1926-1930, według projektu Józefa Kuliga. Architektura o cechach neoromańskich.

4. Probostwo, ul. św. Wawrzyńca 2. Budynek na rzucie prostokąta, ceglany. Datowany na koniec XIX wieku. Dominują elementy stylu neoromańskiego.
5. Kościół rzymsko – katolicki pw. św. Jana Chrzciciela w Jaśkowicach, ul. Wolności 20. Kościół powstał w latach 1934-36. Obiekt o przewadze cech modernistycznych, z elementami zgeometryzowanego neogotyku.
6. Kościół rzymsko – katolicki pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach, ul. Długosza 51. Projektantem kościoła był królewski inspektor budowlany Moebius z Wielkich Strzelec. Kościół został wzniesiony w latach 1878-1880. Obiekt posiada elementy architektoniczne charakterystyczne dla stylu: neoromańskiego, neogotyckiego i neorenesansowego.
7. Probostwo w Woszczycach, ul. Długosza 51. Budynek powstał w 1812 roku, przebudowywany na początku XX wieku. Obecnie jest to obiekt o cechach modernizmu historyzującego.
8. Kościół rzymsko – katolicki pw. św. Antoniego z Padwy w Zgoniu, ul. Kobiórska 6. Powstał w latach 1935-1937. Autorem projektu jest inż. Jan Affa. W 1959 roku polichromie w kościele wykonał prof. Adam Bunsch z Krakowa.

Pozostałe kościoły na terenie miasta powstały na przełomie XX i XXI wieku.

VIII.II. PAŁACE, DWORY

Są to obiekty murowane, powstałe w XVIII i XIX wieku, o zróżnicowanych bryłach, zaprojektowane indywidualnie:

1. Zespół pałacowo – parkowy w Zawiści, ul. Mikołowska 208. Założenie rezydencjonalno – parkowe na terenie miasta. Pałac w swojej obecnej formie powstał w III ćw. XIX wieku, był wówczas własnością rodziny Hegenscheidtów, o czym świadczy zachowana tarcza herbowa. Wraz z pałacem powstaje park o charakterze krajobrazowym, założony na bazie drzewostanu siedliskowego grądu średniego i niskiego. Przed elewacją ogrodową pałacu powstaje charakterystyczny parter z podjazdem. Właściwy park, założony od południa i zachodu posiadał trzy duże „wnętrza” w typie salonów ogrodowych oraz staw. W niewielkim tylko stopniu wzbogacono drzewostan parkowy o gatunki introdukowane egzotyczne. Z zabudowań towarzyszących zachowały się jedynie oficyny mieszkalne: pawilon ogrodowy (z XX wieku) i ujeżdżalnia.
2. Zespół dworsko – parkowy w Woszczycach, ul. Długosza 1. Do dworu przylega od południa, założony najprawdopodobniej przez Tiele – Wincklerów, niewielki park o charakterze krajobrazowym otwartym.
3. Zespół dworsko – parkowy w Gardawicach, ul. Zamkowa/Katowicka 88. Dwór powstał w 1866 roku. Park na bazie drzewostanu siedliskowego grądu średniego. Zachowany więz odmiany „płaczącej”.

VIII.III. ZABUDOWANIA FOLWARCZNE

Z licznych folwarków, do dnia dzisiejszego zachował się (poza opisanymi już obiektami folwarcznymi przy ul. Katowickiej 88) fragmentarycznie folwark w Zawadzie przy ul. Dębowej 5-7. Zarządcówka oraz obora nie posiadają wyraźnych form stylowych. Cennym elementem założenia jest szpaler dębów błotnych o średnicach ok. 70 cm.

VIII.IV. BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Obejmują: urzędy, szkoły, szpitale, obiekty usługowe. Budynek powstały w XIX i XX wieku. Są to obiekty o zróżnicowanej stylistyce, gabarytach, zazwyczaj budynki tynkowane, zaprojektowane indywidualnie. Występują w stylistyce historycznej (neorenesans, neobarok, neoklasycyzm), modernistycznej (głównie szkoły z lat 30. XX wieku).

A/ URZĘDY

1. Urząd Miasta, ul. św. Wawrzyńca 21 (elementy modernizmu),

B/ SZKOŁY

Dynamiczny rozwój miasta oraz dążenie mieszkańców do podnoszenia kwalifikacji, zaowocowało kilkoma budynkami szkolnymi. Obiekty powstały w I połowie XX wieku i noszą cechy modernizmu.

1. Gardawice, Gimnazjum, ul. Uczniowska 2,
2. Jaśkowice, Szkoła Podstawowa, ul. Stuska 10
3. Woszycy, Szkoła Podstawowa, ul. Norwida 2
4. Zawada, Gimnazjum, ul. Szkolna 44

C/ SZPITALA

Zespół szpitala w Orzeszu powstał na początku XX wieku. Budynek zostały wzniesione w stylu geometrycznej secesji i wczesnego modernizmu. Jest to zespół, na który składają się: - budynek administracyjny, dwa budynki obsługi, budynek szpitalny, kamienny mur ogrodzeniowy i park.

1. Szpital, ul. Gliwicka 20

D/ RESTAURACJE, KARCZMY

1. Zazdrość, Gospoda, ul. Żorska 161

E/ INNE

1. Dawna „ochronka”, Zawieść, ul. Mikołowska 170
2. Leśniczówka w Woszycach, ul. Centralna 98, 98A

VIII.V. KAMIENICE

Obiekty o zróżnicowanej stylistyce, gabarytach, rzutach, tynkowane, zaprojektowane indywidualnie. W Orzeszu zachowały się dwa obiekty w typie kamienicy. Mają charakter usługowy.

- ul. Rybnicka 7
- Rynek 2 – 3 – 4

A/ BUDYNKI MIESZKALNE W TYPIE KAMIENIC

- ul. Gliwicka 14
- ul. Gliwicka 22
- ul. Jana Długosza 58
- ul. Żorska 152

B/ BUDYNKI WIELORODZINNE O CHARAKTERZE MIEJSKIM /MAŁE MIASTA/ I UPROSZCZONEJ BRYLE:

Obiekty wolnostojące, tynkowane, na rzucie prostokąta, o prostej bryle (zazwyczaj dwukondygnacyjne, rzadziej trójkondygnacyjne), nakryte dachem dwuspadowym. Uproszczone elewacje, z detalem w formie gzymsów i nadproży (głównie wykonanymi w cegle). Rzadko występuje rozbudowany detal architektoniczny.

- Orzesze, ul. Bukowina 31, ul. Bukowina 61/ Hugona Kołłątaja
- Orzesze, ul. Gliwicka 16, 17, 41
- Orzesze, ul. Jaśkowicka 8
- Orzesze, ul. Kościuszki 19
- Orzesze, ul. Pocztowa 2
- Jaśkowice, ul. Jana Rajcy 1, 5
- Jaśkowice, ul. Wolności 5
- Woszczyce, ul. Jana Długosza 40, 49
- Woszczyce, ul. Piastowska 1/Jana Długosza, 7
- Zazdrość, ul. Żorska 123
- Zgoń, ul. Klubowa 34

VIII.VI. BUDYNKI JEDNORODZINNE

A/ WILLE O ASYMETRYCZNEJ BRYLE.

Obiekty murowane, tynkowane, w większości parterowe, rzadziej piętrowe. Bryła o asymetrycznej formie: z niższą i dłuższą częścią, nakrytą dachem dwuspadowym (lub naczółkowym) oraz wyższą, krótszą częścią boczną (czasami w formie facjaty).

- ul. św. Wawrzyńca 87
- ul. Gliwicka 39
- ul. Kochanowskiego 5

B/ WILLE O HISTORYZUJĄCYCH FORMACH.

Budynki murowane, tynkowane, zazwyczaj piętrowe, o zróżnicowanych formach architektonicznych, nawiązujących do stylów historycznych. W przypadku Orzesza, są to wille o architekturze modernistycznej.

- ul. Gliwicka 40
- ul. 1 Maja 16

C/ BUDYNKI JEDNORODZINNE O CHARAKTERZE MIEJSKIM /MAŁE MIASTA/ Z FACJATĄ (SZCZYTEM).

Obiekty murowane, o elewacjach ceglanych, rzadziej tynkowane, założone na rzucie prostokąta, parterowe. Kryte zazwyczaj dachami dwuspadowymi, czasami – dwuspadowymi z naczółkami. Bryła budynków urozmaicona nadbudowanym piętrzem w środkowej osi, zazwyczaj w formie facjaty, czasami zryzalitowana na osi. Obiekty często pozbawione detalu architektonicznego lub ze skromnym detalem w formie podziałów ramowych, gzymsów lub pionowych pasów z cegły, rzadko rozbudowany detal architektoniczny.

- Orzesze, ul. Rybnicka 13
- Orzesze, ul. Jaśkowicka 18
- Mościska, ul. Chrobrego 60
- Mościska, ul. Miodowa 2 (tynkowany)
- Zgoń, ul. Klubowa 30

D/ BUDYNKI JEDNORODZINNE/DWURODZINNE O CHARAKTERZE MIEJSKIM /MAŁE MIASTA/ Z DACHEM NACZÓŁKOWYM.

Obiekty murowane, tynkowane, założone na rzucie prostokąta, nakryte dachem dwuspadowym z naczółkami. Występuje również bryła budynku urozmaicona facjatami lub dobudówkami.

- Orzesze, ul. Rybnicka 45, 119
- Gardawice, ul. Katowicka 63
- Mościska, ul. Majakowskiego 7
- Zazdrość, ul. Żorska 101

E/ BUDYNKI JEDNORODZINNE/DWURODZINNE O CHARAKTERZE MIEJSKIM /MAŁE MIASTA/ Z DACHEM DWUSPADOWYM.

Obiekty murowane, o elewacjach ceglanych, założone na rzucie prostokąta, parterowe, nakryte dachem dwuspadowym. Czasami bryła budynku urozmaicona facjatami lub dobudówkami, z przedsionkiem i balkonem.

- Mościska, ul. Majakowskiego 3

VIII.VII. BUDYNKI O CHARAKTERZE WIEJSKIM

Obiekty zazwyczaj ceglane, tynkowane, na rzucie wydłużonego prostokąta, jednokondygnacyjne, nakryte dachami dwuspadowymi. Występują w kilku podtypach:

A/ BUDYNKI MIESZKALNO-GOSPODARCZE. Typ najbardziej pierwotny i o znacznych walorach historycznych. W ramach jednego budynku pierwotnie umieszczono część mieszkalną oraz część gospodarczą. Murowane, parterowe, na rzucie wydłużonego prostokąta, kryte dachem dwuspadowym. Część obiektów posiada skromny detal architektoniczny w formie podziałów ramowych, wnęk okiennych, gzymsu wieńczącego.

- Królówka, ul. Pisarka 50

B/BUDYNKI MIESZKALNE O ELEWACJACH TYNKOWANYCH. Obiekty o funkcji mieszkalnej, bez części gospodarczej. Niektóre obiekty przekształcone z typu obiektów mieszkalno-gospodarczych.

- Orzesze, ul. Bukowina 51

VIII.VIII. OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY

Na terenie Orzesza zlokalizowanych jest 64 obiektów małej architektury o charakterze zabytkowym. Są to obiekty sakralne: krzyże kamienne, kapliczki słupowe, kaplice i kapliczki kubaturowe, figury pomnikowe oraz najbardziej charakterystyczne - krzyże kapliczkowe w typie Bożych Męk. Klasyfikacja obiektów przedstawia się następująco:

1. Kapliczki i kaplice architektoniczne, murowane, kubaturowe.
2. Kapliczki słupowe, murowane.
3. Krzyże kamienne proste
4. Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Boskiej (zazwyczaj w niszy).
5. Krzyże kamienne z rozbudowaną sceną pasji lub postaciami świętych
6. Figury kamienne na cokole.

Typ I. Kapliczki i kaplice architektoniczne, murowane, kubaturowe.

- Gardawice, ul. Katowicka/Centralna

- Gardawice, ul. Katowicka 32
- Królówka, ul. Pisarka 48
- Królówka, ul. Pisarka 134
- Mościska, ul. Modrzewiowa/Bolesława Chrobrego
- Woszczyce, ul. Jana Długosza 51
- Zazdrość, ul. Żorska 144

- Zgoń, ul. Akacyjowa 113
Typ II. Kapliczki słupowe, murowane
- Woszczyce, ul. Piastowska 7
- Zawiść, ul. Mikołowska 208
- Zgoń, ul. Gostyńska (obok singeltonowa robinia biała o średnicy ok. 60 cm)
Typ III. Krzyże kamienne proste
- Orzesze: krzyż kamienny, ul. Powstańców 6
- Woszczyce: ul. Jana Długosza 51, ul. Centralna
- Zawada: ul. Szkolna 44
Typ IV. Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Boskiej
- Orzesze: ul. Gliwicka 19, ul. Rybnicka 23, ul. św. Wawrzyńca
- Gardawice: ul. Damrota 2, ul. Dojazdowa 39, ul. Katowicka 18, ul. Katowicka 46/Łąkowa
- Jańskowice: ul. Armii Ludowej 31 ul. Stuska 10
- Królówka: ul. Pisarka 44, ul. Pisarka (przy numerze 30, 35 – flankowana przez lipę drobnolistną, dwupniowa o średnicach ok. 40 cm każdy)
- Mościska: ul. Majakowskiego 21, ul. Modrzewiowa 20,
- Woszczyce: ul. Jana Długosza 36-38, ul. Jana Długosza 51, ul. Jana Długosza 51 (na cmentarzu), ul. Jana Długosza 63, ul. Piastowska 2, ul. Suszecka 7
- Zawada: ul. Wyzwolenia 25/ Józefa Kawika
- Zawiść: ul. Mikołowska 205
- Zazdrość: ul. Żorska 162/Przyjaźni
- Zgoń: ul. Akacyjowa 29, ul. Akacyjowa 52, ul. Grunwaldzka 25(flankowana przez 2 lipy drobnolistne o średnicach ok. 50 cm), ul. Grunwaldzka 75
Typ V. Krzyże kapliczkowe z rozbudowanymi scenami lub świętymi
- Orzesze: ul. Wawrzyńca 87
- Gardawice: ul. Damrota/Myśliwska, ul. Katowicka 41, ul. Łąkowa 10/ Mleczna

- Woszczyce: ul. Piastowska 29
- Zazdrość: ul. Żorska 98
- Zgoń: ul. Gostyńska 135, ul. Sadowa
Typ VI. Sakralne figury pomnikowe
- Królówka: ul. Pisarka 81 (figura św. Jana Nepomucena)
- Mościska: ul. Bolesława Chrobrego (figura Marii)
- Woszczyce: ul. Jana Długosza 51 (figura Chrystusa), ul. Długosza 51 (figura Marii Immaculaty)
- Zazdrość: ul. Żorska 121A
- Zgoń: ul. Klubowa

Pozostałe typy małej architektury występujące na terenie miasta Orzesze, takie, jak krzyże drewniane, część kapliczek oraz kapliczki typu skrzynkowego – to obiekty współczesne, nie posiadające wartości zabytkowych, jedynie kulturowe bądź historyczne.

VIII.IX. CMENTARZE (PARAFIALNE)

Odrebną grupę obiektów, tym razem o charakterze urbanistycznym stanowią cmentarze. W mieście występują cmentarze tzw. przykościelne, zlokalizowane wokół kościołów, w kształcie zbliżone do owalu lub prostokąta.

- Orzesze, cmentarz parafialny rzymsko - katolicki przy kościele św. Wawrzyńca, ul. Na Górcie 6. Obecny cmentarz założono w 1923 roku, lecz biorąc pod uwagę rodowód kościoła najpewniej istniała tam wcześniejsza nekropolia
- Orzesze, cmentarz parafialny ewangelicki, ul. Powstańców 6. Cmentarz z początku XX wieku, na rzucie prostokąta
- Woszczyce, cmentarz parafialny rzymsko- katolicki, ul. Długosza 51. Cmentarz założony prawdopodobnie w latach 30. XIX wieku na rzucie prostokąta

Drugi typ, to cmentarze zlokalizowane w wydzielonym terenie, na działce zbliżonej kształtem do prostokąta.

- Orzesze, ul. Na Górcie, cmentarz komunalny założony w latach 30. XX wieku
- Zgoń, ul. Kobiórska, cmentarz parafialny rzymsko – katolicki, założony w latach 40. XX wieku
- Jaśkowice, ul. Wolności 20, cmentarz parafialny rzymsko – katolicki, założony w latach 50. XX wieku

- Zawada, ul. Dębowa, cmentarz parafialny rzymsko – katolicki, założony w latach 70. XX wieku
- Zazdrość, ul. Żorska, cmentarz parafialny rzymsko – katolicki, założony w latach 80. XX wieku

VIII.XI OBIEKTY PRZEMYSŁOWE

OBIEKT	LOKALIZACJA	DATOWANIE	PROPOZYCJA OCHRONY	UWAGI
Zespół zabudowy dawnej Zjednoczonej Kopalni Fryderyk i Orzesze, później magazyny spółdzielni rolniczej „Samopomoc Chłopska”, obecnie magazyny firmy Igloland z Orzesza.	Orzesze ul. Gliwicka 23 Orzesze ul. Dworcowa 1	Zespół powstał w końcu XIX w rozbudowany i przebudowany w okresie powojennym.: - Ciąg zabudowy dawnej markowni, cechowni i łaźni powstały w l. 90. XIX wieku, obecnie użytkowany jako magazyny i chłodnie. - Budynek mieszkalny zarządu zakładu obecnie prywatny budynek mieszkalny z około 1890 r. - Budynek dawnej kotłowni obecnie Hurtownia z około 1890 roku - Budynek administracyjny – dyrekcja z około 1890 roku obecnie mieszkalny - przebudowany	Gminna ewidencja zabytków. Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków	

Zespół zabudowy stacji kolejowej Orzesze	Orzesze ul. Dworcowa 3	Linia kolejowa Katowice Ligota – Nędza została uruchomiona w latach 1855 – 1856. Zelektryfikowana w l. 70. XX wieku.: - Budynek dworca kolejowego z lat 1880-1881, przebudowany w okresie międzywojennym - Budynek dawnej wieży wodnej z 1930 roku - Budynek dawnego magazynu z 1940 roku - nastawnia dysponująca z 1910 roku - przejście podziemne z 1907 roku, przebudowane w 1980 roku -dawny warsztat służby zabezpieczenia ruchu z 1910 roku, obecnie nieużytkowany - hala dawnej parowozowni wraz z warsztatem z 1910 roku - budynek nastawni z 1910 roku - zadaszenie peronów - stalowe z ok. 1910 roku	Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Karta adresowa Karta adresowa Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków	

Zespół dworca kolejowego w Orzeszu - Jaśkowicach Budynek dworca kolejowego Orzesze miasto	Orzesze ul. Rajcy 1-5 Orzesze ul. Rybnicka 15	Linia kolejowa Tychy – Jaśkowice powstała w 1884 roku. Zachowana zabudowa została wzniesiona na przełomie XIX i XX wieku. - Budynek dworca kolejowego, obecnie budynek mieszkalny z 1895 roku - Budynek nastawni z 1910 roku - Budynek nastawni z 1910 roku Linia kolejowa Tychy – Jaśkowice powstała w 1884 r. W 2010 r wyłączono ją z przewozów pasażerskich. Obecnie obsługuje tylko transport towarowy. - budynek dworca kolejowego z ok. 1920 roku.	Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków	Obiekty przemysłowe rozparcelowane pomiędzy drobne firmy – użytkowane głównie nowe obiekty przemysłowe.

Zespół zabudowy dawnego folwarku w Orzeszu	Orzesze ul. Szklarska 1	Zabudowa folwarku sięga średniowiecza. Działalność swoją rozpoczęła z chwilą przejęcia dóbr przez Franciszka Winklera, następnie przez hr von Thiele Winckler w połowie XIX wieku. Obecnie własność firmy Natus I. Klejnot oraz Fabryki Energii - Budynek d. dworu z poł. XIX wieku obecnie nieużytkowany - Budynek zabudowy mieszkalno – gospodarczej przy dworze (od pn-zach.) - Zespół zabudowy folwarcznej przy dworze (od pd/zach.)	Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków	
Przepust wodny na Bierawce w Orzeszu	Orzesze ul. Bukowina 76	Przepust wodny na Bierawce, sklepiony, ceglano – betonowy z pocz. XX wieku	Gminna ewidencja zabytków	
Przepust wodny pod nasypem kolejowym w Orzeszu	Orzesze ul. Stuska 8	Przepust ceglano – betonowy, sklepiony z pocz. XX wieku	Gminna ewidencja zabytków	

Przepust wodny na Bierawce w Orzeszu	Orzesze, w sąsiedztwie ul. Rybnickiej 72.	Przepust kolejowy nad rzeką Bierawką ceglany, sklepiony z pocz. XX wieku	Gminna ewidencja zabytków	
Most kolejowy nad Bierawką	Orzesze przy ul. Rybnickiej 14	Betonowy, o betonowych przyczółkach, powstały ok. 1930 roku	Gminna ewidencja zabytków	
Przepust wodny na potoku w Orzeszu - Zawięci	Orzesze przy ul. Chopina	Przepust kolejowy ceglano - betonowy z ok. 1930 roku	Karta adresowa	.
Most na Gostynce w Orzeszu - Gardawicach	Orzesze - Gardawice ul. Łąkowa	Most kamienny nad Gostynką w ciągu ul. Łąkowej, aktualnie w przebudowie	Karta adresowa	

IX. OTOCZENIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W XXI WIEKU – ZAGROŻENIA I WYTYCZNE

IX.I. NOWA ZABUDOWA, OTOCZENIE – NAWIERZCHNIE, OŚWIETLENIE, ELEMENTY MAŁEJ ARCHITEKTURY, ELEMENTY REKLAMY, INFRASTRUKTURA TECHNICZNA

Największymi zagrożeniami dla obiektów i obszarów zabytkowych – poza ich destrukcją naturalną to nowa, często niekontrolowana zabudowa, która powoduje, iż zabytki stają się niewidoczne, tracą walor poprzez złe otoczenie. Krajobraz kształtują podobne, powtarzające się formy i z rzadka dominanty, które w uporządkowanej przestrzeni stają się znakami rozpoznawczymi.

Przywrócenie porządku w zabudowie, spójności w kolorystyce obiektów i pokryć dachowych, ładu struktury urbanistycznej, stworzy właściwe otoczenie, w jakim powinny znajdować się zabytki. Likwidacja chaosu w zagospodarowaniu jest długotrwałym procesem. Najszybszą pozytywną zmianą może być odpowiednie kształtowanie elementów reklamowych na przedmiotowym terenie.

Wytyczne dla elementów reklamowych:

- na budynkach dopuszcza się jedynie nośniki wizualnej informacji dotyczącej prowadzonej działalności w danym obiekcie, o której ten nośnik informuje;
- informacja na nośniku powinna być ograniczona do nazwy instytucji, profilu działalności, ewentualnie adresu;
- odnośniki informacji wizualnej mogą znajdować się jedynie w kondygnacji parteru i posiadać formę szyldu, bądź szyldu semaforowego na wspornikach metalowych, kutych w kolorze grafitowym; w strefie rynku reklamy w formie liter montowanych na elewacji;
- powierzchnia nośników informacji wizualnej nie może przekraczać 10 % powierzchni elewacji parteru, przy czym maksymalna powierzchnia szyldu może wynosić 1m², a powierzchnia szyldu semaforowego maksymalnie 0,5m², przy czym powierzchnia szyldu semaforowego zawiera się również w 10% dopuszczalnych na informację wizualną elewacji; w strefie staromiejskiej szyldy winny być montowane na kutyach wspornikach w kolorze grafitowym;
- zabrania się umiejscawiania jakichkolwiek nośników informacji ponad gzymsem parteru i na wszystkich innych ścianach, czy fragmentach budynku, za wyjątkiem hoteli, instytucji kultury i instytucji lub firm, przez które budynki w całości są

wykorzystywane. Informacja powinna być ograniczona do nazwy danej firmy / instytucji;

- nośniki informacji wizualnej powinny być rozmieszczone z uwzględnieniem kompozycji elewacji, nie mogą znajdować się, bądź przesłaniać elementów artykułujących elewację, takich, jak okna, drzwi, witryny, bramy i przejazdy, gzymsy, cokoły, lizeny, pilastry, boniowania, fryzy, nisze i inne tego typu nie wymienione elementy;
- nośniki wizualnej informacji należy umieszczać tak aby żadna z ich krawędzi nie była bliżej niż 10 cm od elementów artykułujących elewację wymienionych powyżej. Ta sama odległość - od witryny ;
- dopuszcza się grupowanie większej ilości nośników informacji we wspólne ramy i pola;
- zarówno wykonanie jak i montaż nośników powinny być najwyższej jakości, materiały z których wykonano nośniki powinny być naturalne, bądź wyglądem zbliżone do naturalnych;
- kolorystyka nośników powinna być ograniczona (za wyjątkiem logo firmy), do stonowanych kolorów, powierzchnie nośników nie mogą być polerowane, szkliste i odbijać światła;
- zabrania się stosowania nośników informacji wizualnej o fosforyzujących, pulsujących, migotliwych, błyskowych, czy zmieniających się światłach;
- nośniki informacji wizualnej wykonane z wszelkiego rodzaju tekstyliów czyli szeroko pojęte banery, dopuszcza się jedynie jako tymczasowe – np.: towarzyszące bieżącym wydarzeniom.

Nośniki informacji wizualnej wokół budynków:

- nie należy stosować żadnych elementów przestrzennych, zarówno w formie rzeźb, jak i elementów małej architektury, które będą kojarzyć się z prowadzoną przez firmę bądź instytucję działalnością;
- zabrania się lokalizowania nośników wizualnej informacji na elementach towarzyszących budynkowi, takich jak schody, ogrodzenia, bramy i furtki, balustrady, i inne nie wymienione;
- w przypadku wszelkiego rodzaju punktów gastronomicznych – restauracji, barów, kawiarni;

etc. można na elewacji lub na stojącym wolno stelażu w formie np.: sztalugi umieszczać informacje o oferowanych przez dany lokal produktach itp.;

- nie dopuszcza się zadaszeń i parasoli, które stanowią nośniki informacji wizualnej;
- dopuszcza się nośniki informacji wizualnej wykonane w neutralnych materiałach na tymczasowych ogrodzeniach ogródków gastronomicznych oraz na meblach w ogródkach gastronomicznych.

Nośniki informacji wizualnej niezwiązane z budynkami:

- dopuszcza się i zaleca stosowanie ujednoczonych nośników informacji wizualnej, informujących o lokalizacji danej instytucji, firmy czy lokalu w formie drogowskazów umieszczanych na słupach;
- ich ilość powinna być ograniczona do najważniejszych instytucji, takich, jak instytucje miejskie, kultury, banki, hotele, etc. oraz firm i lokali, które obsługują ruch turystyczny;
- zarówno słupy, jak i drogowskazy powinny posiadać tę samą szatę graficzną, która jest tłem do zawartej na nich informacji;
- dopuszcza się stosowanie w ograniczonej ilości miejskich słupów ogłoszeniowych, na których można wieszać plakaty reklamowe informujące o bieżących wydarzeniach i bieżącej działalności firm na terenie miejscowości.

X. GENERALNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DLA MIASTA ORZESZE

X.I. GENERALNE WYTYCZNE URBANISTYCZNE

Obecny układ przestrzenny miasta Orzesze to konglomerat dawnych urbanistycznych i ruralistycznych struktur oraz osad o charakterze wiejskim. Dla przedmiotowego obszaru sugeruje się:

- Zachowanie historycznych układów urbanistycznych dawnych wsi,
- Ochronę zabytkowych cmentarzy, ich rozplanowania, drzewostanu oraz zabytkowych nagrobków;
- Zadbanie o najbliższe otoczenie obiektów zabytkowych tak, aby były one właściwie eksponowane i nie wchodziły w korelację przestrzenną z innymi elementami np. reklamami, znakami lub tablicami drogowymi;
- Uwzględnienie ochrony terenów zielonych w rewaloryzowanych obszarach;

Wnioski i wytyczne dla ulic, placów i głównych ciągów w mieście:

- Zachowanie linii zabudowy poprzez utrzymanie istniejących budynków i uzupełnienie luk budowlanych nową zabudową plombową;
- Uporządkowanie wnętrza kwartałów poprzez wyburzenia obiektów bezwartościowych (przybudówek, budynków tylnych, garaży, komórek itp.).
- Integracja terenów przylegających bezpośrednio do przebiegu ulicy;
- „Ożywienie” terenów przemysłowych i poprzemysłowych poprzez włączenie ich w układ komunikacyjny i funkcjonalny;

Wnioski i wytyczne dla zabudowy:

- Zachowanie reprezentacyjnego charakteru ulic i placów (np. centrum Orzesza, Woszczyc, ul. Rybnickiej);
- Modernizacja zabytkowej zabudowy w celu zwiększenia standardu użytkowego (np. Wieża Ciśnień – ul. Dworcowa 3, zespół zabudowy kolejowej);
- Konserwacja zabytkowych elewacji w oparciu o program i projekt (obiekty powinny być wskazane w GEZ Gminy Orzesze);
- Prowadzenie prac w ramach formuły konserwatorskiej (wskazania w kartach GEZ Gminy Orzesze);
- Rekonstrukcja zdegradowanych elementów pierwotnego wystroju elewacji (wytyczne w postulatach konserwatorskich GEZ Gminy Orzesze) w oparciu o zachowane źródła archiwalne i ikonograficzne;
- Uporządkowanie parterów w oparciu o jednorodny projekt w obrębie zarówno jednego budynku, jak i przestrzeni całej ulicy. Proponuje się aranżację parteru w konwencji historyzującej, typowej dla dawnej formy (prostej i oszczędnej w formach), przy jednoczesnej rezygnacji z użycia materiałów szlachetnych (marmur, gres, ceramika) oraz rozwiązań typu „siding” (szczególnie centrum Orzesza – budynki usługowe);
- Zabudowa luk budowlanych powinna utrzymywać historyczne linie zabudowy i podziały parcelacyjne oraz gabaryty pierzei (wysokość, kształt dachu, materiał itd.). Nowoprojektowana architektura powinna harmonizować z zabytkowym otoczeniem, nie zawsze naśladując formy historyczne. Wymagane jest ustalenie maksymalnego gabarytu zabudowy, który wyznaczają historyczne budynki;
- Wymiana stolarki okiennej jedynie za zgodą Konserwatora Zabytków, z zachowaniem istniejących podziałów;
- Ograniczenie systemów docieplania budynków (lekko – mokra) stosowanych jako

metoda remontowa.

W układzie urbanistycznym miasta Orzesze wskazane jest:

- zachować lub w koniecznych przypadkach zrewaloryzować historyczny układ przestrzenny,
tj. rozplanowanie dróg, działek, ulic, placów, linie zabudowy, wysokości zabudowy, kompozycję wewnątrz urbanistycznych i zespołów zabudowy, kompozycję zieleni oraz poszczególne elementy tego układu, tj. historyczne podziały działek, nawierzchnie ulic, placów i chodników, historyczne obiekty techniczne, zabudowę,
- poszczególne obiekty o wartościach zabytkowych mogą być poddane restauracji i modernizacji technicznej z dostosowaniem obecnej lub projektowanej funkcji do wartości obiektu,
- należy zachować bryłę, ład architektoniczny budynków, detal architektoniczny oraz historyczną dyspozycję i wystrój wewnątrz , w tym ostatnim przypadku dotyczy to najcenniejszych obiektów (np. pałac w Zawiaści, willa przy ul. św. Wawrzyńca 87).
- należy zachować układ działki budowlanej dla zespołów szpitala w Orzeszu, zespołów pałacowych i dworskich w Zawiaści, Gardawicach, Woszczycach, willi przy ul. św. Wawrzyńca 87,
- dążyć do odtworzenia zniszczonych elementów zabytków architektury i założeń urbanistycznych (wskazane powinny być w postulatach konserwatorskich GEZ Gminy Orzesze),
- należy dostosować nową zabudowę do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie sytuacji, skali i bryły oraz nawiązać formami współczesnymi i stosowanymi materiałami
do lokalnej tradycji architektonicznej, uwzględniając zasadę, że nowa zabudowa nie może dominować nad zabudową historyczną,
- należy dostosować współczesną funkcję obiektów do wartości zabytkowych zespołów budowlanych i jego poszczególnych obiektów,
- należy utrzymać szpalerowe obsadzenia ulic i placów, w tym wymianę zamierających na egzemplarze tego samego gatunku.

X.II. GENERALNE WYTYCZNE ARCHITEKTONICZNE

Ogólne zasady ochrony dotyczące zabudowy istniejącej :

- Wszystkie prace prowadzone przy zabytkowych budynkach, obiektach, budowlach w obszarze Orzesza należy prowadzić po uzgodnieniu z właściwym konserwatorem zabytków i wykonaniu stosownej dokumentacji;
- Należy zachować budynki zabytkowe – ich bryłę i formę oraz detal architektoniczny;
- Przy wymianie pokrycia dwuspadowego dachu o kącie nachylenia powyżej 30° należy stosować dachówkę ceramiczną, karpiówkę, układaną w koronkę w kolorze cegły czerwonej, zakaz wprowadzania w połacie dachowej od frontu jakichkolwiek dodatkowych nowych lukarn, facjat, okien połaciowych itp.;
- Przy wymianie dachu poniżej 30° dopuszcza się blachę tytanowo-cynkową, układaną na „rąbek stojący” i miedzianą oraz papę. Kolory pokrycia dachowego dopuszczalne są jedynie w naturalnym kolorze stosowanego materiału; dopuszcza się stosowanie okien połaciowych z wykluczeniem okien w typie wszelkiego rodzaju kopuł;
- Dla skomplikowanych form architektonicznych dachowych, jak: kościoły, kaplice, sygnaturki na kamienicach, budynki użyteczności publicznej, dopuszcza się zastosowanie, jako materiału kryjącego dach – blachę tytanowo-cynkową, blachę miedzianą oraz blachę aluminiową (kolor – grafit) po uszczegółowieniu typu materiału dla konkretnych obiektów z właściwym konserwatorem zabytków;
- W przypadku wymiany pokryć dachowych innych, niż wskazane powyżej, a będących pokryciami pierwotnymi, należy stosować pokrycie z analogicznego materiału;
- Dopuszcza się stosowanie okien połaciowych (oprócz elewacji frontowych);
- Nowe okna oraz witryny sklepowe należy wykonać jako drewniane, z podziałami w charakterze i detalu dostosowanym do obiektu;
- Nową stolarkę drzwiową sugeruje się wykonać jako drewnianą, wg historycznych wzorów, dostosowaną do charakteru obiektu;
- Zakazuje się wprowadzania na elewacje jakichkolwiek okładzin i ozdobników, w tym kamiennych i ceglanych (z wyłączeniem odtwarzania historycznych elementów);
- Zalecane jest wykonanie schodów do budynków z materiałów kamiennych, granit, w przypadku zachowanych oryginalnych schodów, odtworzenie powinno być wykonane z analogicznego materiału;
- Schody terenowe przy obiektach powinny być wykonane z materiałów kamiennych – granit, przy odtwarzaniu schodów stosować pierwotną technikę wykonania;
- Przy remoncie obiektów historycznych zrekonstruować detal – opaski okienne, drzwiowe, gzymsy, wg zachowanych na innych budynkach, lub wg materiałów ikonograficznych, bądź archiwalnych;

- Dla obiektów ocieplonych wykonać uproszczony detal architektoniczny nawiązujący do stylu budynku, na elewacjach bocznych oraz na elewacji frontowej należy usunąć docieplenie i przywrócić elewacji pierwotny wygląd;
- Przy remontach doprowadzać elewacje możliwie do pierwotnego stanu, z zachowaniem oryginalnych materiałów i technik wykonania, dopuszcza się współczesne techniki i materiały, o ile wizualnie będą odwzorowywać pierwotne;
- Kolorystykę elewacji utrzymać w odcieniach bieli, jasnych szarości, i piaskowców, w przypadku budynków, gdzie badania tynków wykażą oryginalną kolorystykę malować obiekt zgodnie z wynikami badań, a w przypadku obiektów o koloryzowanym tynku, pozostawić tynk w jego naturalnym kolorze;
- Należy wprowadzić jednolity typ drzwiczek skrzynek instalacyjnych na elewacji – kolor grafit z okuciami z płaskowników z pseudoćwiekami, wskazane jest chowanie skrzynek w grubości muru.

Zasady kształtowania nowej zabudowy:

- Maksymalne gabaryty projektowanych budynków powinny być dostosowane do otoczenia, nie mogą przekraczać wysokością budynków sąsiadujących, w przypadku braku odniesienia nowe objekty powinny posiadać liczbę kondygnacji i wysokość, jaka występuje w ich najbliższym otoczeniu;
- Dachy powinny być kształtowane jako dwuspadowe, z ograniczoną ilością lukarn, nie powinny znacznie wychodzić poza lico elewacji. Zakaz stosowania dachów asymetrycznych;
- Zakazuje się lokalizacji budynków substandardowych (pawilony, kioski, itd.);
- W przypadku niskich budynków wznoszonych w ciągu ulicznym, nie mogą one gabarytami – najwyższy punkt w kalenicy – przekraczać sąsiedztwa o więcej, niż 10%;
- Nowe budynki nie mogą posiadać tynków natryskowych, jedynie zacierane ręcznie, w jasnych kolorach (odcienie bieli, szarości, piaskowych szarości);
- Na dachach o kącie nachylenia powyżej 30° należy stosować dachówkę ceramiczną, karpiówkę, w kolorze ceglastoczerwonym, zakaz wprowadzania w połacie dachowe jakichkolwiek lukarn, facjat itp. od strony ulicy;

- Na dachach o kącie nachylenia pomiędzy 20° a 30° należy stosować blachę płaską w kolorze naturalnym, zakaz wprowadzania w połacie dachowe jakichkolwiek lukarn, facjat itp. od strony ulicy;
- Budynki mogą posiadać elewacje wykończone okładziną kamienną – np. lokalny kamień granitowy, bądź klinkierową, lub drewnianą – szalowanie deskami;
- Stosowanie okładzin na nowych obiektach powinno być ograniczone do wykonania w całości elewacji w danym materiale, bądź do wykonania elementów kompozycyjnych, jak: gzymsy, cokoły;
- We współczesnych obiektach zakazuje się stosowania historycznych elementów, jak boniowanie parteru, pięter, czy naroży budynków, kolumn o historyzującym detalu;
- Zakazuje się w zakresie detalu używania kamieni szlifowanych oraz klinkierów o gładkich, szkliwionych i jednobarwnych powierzchniach.

X.III. POSTULATY KONSERWATORSKIE

- Dla obszaru gminy należy wykonać dokumentacje konserwatorskie, dotyczące poszczególnych parków dworskich i cmentarzy;
- Obiekty kubaturowe będące w złym stanie technicznym należy remontować z nadaniem funkcji wg. zatwierdzonych projektów konserwatorskich (z dopuszczeniem odbudowy);
- Dla proponowanych w tym opracowaniu obiektów przeznaczonych do wpisu do rejestru zabytków należy wykonać stosowne dokumentacje – karty ewidencyjne zabytków ruchomych i nieruchomych;
- Na podstawie opracowań konserwatorsko-urbanistycznych należy wyznaczyć kierunki dalszych działań na przedmiotowych obszarach;
- Należy sporządzić dokumentację ewidencyjną (wraz z inwentaryzacyjną) zabytkowych i kulturowych obiektów. Dokumentacja ta może stanowić podstawę opracowania katalogu tradycyjnej dla obszaru zabudowy, w tym zabudowy wiejskiej. Wobec tendencji zanikania tradycyjnej zabudowy wiejskiej, znikome są szanse, by powstrzymać rozbiórkę starych budynków mieszkalnych i gospodarczych, konserwować je i zachować w stanie zbliżonym do pierwotnego. Sugeruje się opracowanie dokumentacji ewidencyjnej, zachowawczej dla istniejących jeszcze obiektów tego typu;
- Objąć ochroną, w miarę możliwości, pierwotną stolarkę okienną i drzwiową (wraz z kolorystyką). W przypadku modernizacji budynku, należy dążyć do odtworzenia

kształtu, materiału, podziałów i profili pierwotnych drzwi i okien (na podstawie zachowanej dokumentacji ikonograficznej lub poprzez analogię);

- Dążyć do zachowania pierwotnej formy, rodzaju pokrycia i kształtu dachów w fasadach, z dopuszczeniem w uzasadnionych przypadkach pokrycia alternatywnego o podobnym kształcie i kolorze;
- Ewentualne rozbiórki budynków przykłady tradycyjnej zabudowy wiejskiej i małomiasteczkowej powinny być poprzedzone wykonaniem dokumentacji ewidencyjnej, np. kart ewidencyjnych zabytków nieruchomości lub inwentaryzacją architektoniczną, na podstawie, której właściwe służby udzielą stosownej zgody;
- Konieczne jest znalezienie nowych funkcji dla budynków nieużytkowanych lub użytkowanych nieprawidłowo, niezgodnie z przeznaczeniem pierwotnym obiektu (należy je wskazać w Gminnej Ewidencji Zabytków Orzesza);
- Obiekty małej architektury, będące w złym stanie technicznym należy sukcesywnie poddawać pracom konserwatorskim. Obiekty kamienne winny być konserwowane przez dyplomowanych konserwatorów dzieł sztuki, specjalizujących się w konserwacji rzeźby kamiennej i detalu architektonicznego. Wszelkie prace konserwatorskie powinny być poprzedzone dokumentacjami w zakresie remontu konserwatorskiego;
- Należy podać propozycje określenia ogólnych wytycznych na terenie gminy, dla dachów, kolorystyki elewacji, stosowanych materiałów, etc. w celu przywracania ładu przestrzennego na terenie gminy – w szczególności przy zabytkach oraz zabytkowych układach i przestrzeniach (należy to określić w Gminnej Ewidencji Zabytków);
- Zapisy programu powinny znaleźć odzwierciedlenie w planach miejscowych;
- Historia gminy, a w szczególności jej krajobraz kulturowy powinien stać się częścią programu edukacyjnego w szkołach;
- Należy utrzymać
- i przywracać elementy lokalnej tradycji.

XI. PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI A ZAMIERZENIA MIASTA ORZESZE

XI. I. GŁÓWNE CELE POLITYKI GMINNEJ ZWIĄZANE Z OCHRONĄ ZABYTKÓW

Głównym celem strategicznym GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA TERENIE GMINY ORZESZE NA LATA 2022-2025 będzie: OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY ORZESZE. Zapisy

niniejszego programu powinny stanowić integralną część prawa lokalnego w postaci zgodnej z ogólnie obowiązującymi przepisami. Ich uszczegółowieniem powinien być program rewitalizacji oraz rewitalizacji obszarów i zespołów oraz poszczególnych obiektów. Działalność zmierzającą do zachowania i poprawienia stanu konserwatorsko–technicznego należy skoncentrować na układach i zespołach przestrzennych oraz obiektach opracowanych w przedmiotowej dokumentacji.

Zamierzeniem Miasta powinno być dążenie do utrzymania obecnego zasobu substancji zabytkowej oraz dążenie do poprawy jej stanu zachowania. Uwarunkowania dotyczące programów, procesów i technologii konserwatorskich oraz wymogów projektowych należy opracować indywidualnie dla każdego z obiektów lub zespołów przestrzennych, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi i w uzgodnieniu ze stosownymi organami oraz służbami. Należy zaprojektować otoczenie obiektów w taki sposób, aby podkreślało ich znaczenie w strukturze przestrzeni ulicy i obszaru. Problematyka konserwacji obiektów wymaga współpracy między Radą Miasta, a właścicielami tych obiektów. Warunkiem powodzenia działań formalno - prawnych jest definitywne rozwiązanie problemu utrzymania, użytkowania i remontów konserwatorskich obiektów. Wykonanie wskazanych zadań ramowych pozwoli na powstanie przestrzeni publicznej o charakterze uniwersalnym, przy zachowaniu funkcjonalności obszaru. W przeciwnym wypadku wszelkie działania będą skazane na niepowodzenie, a obiekty kubaturowe, których stan obecny jest już często bardzo zły, ulegną całkowitemu zniszczeniu. Ochroną objąć należy również obiekty małej architektury, znajdujące się na przedmiotowym obszarze, posiadające szczególne wartości zabytkowe. Na obiektach tych należy prowadzić prace konserwatorskie pod nadzorem stosownych służb. Stanowią one wyjątkowy, ponadregionalny element kulturowy na przedmiotowym obszarze. Na podstawie istniejących uregulowań prawnych należałoby ustanowić zasady wspierania przedsięwzięć konserwatorskich oraz rewitalizacyjnych, prowadzonych przez właścicieli.

Celem programu jest powstrzymanie procesów destrukcyjnych substancji zabytkowej. Problem ten obejmuje także zagadnienie konserwacji i utrzymania m. in. obiektów nieużytkowanych. Aktualne uwarunkowania krajobrazowe oraz konieczność rewitalizacji obszarów industrialnych lub zdekomponowanych wskazują także na potencjalne możliwości pozyskania środków oraz dotarcia do źródeł finansowania przedmiotowych zagadnień.

Należy sukcesywnie rozbudowywać zasób dokumentacji dotyczących substancji wyszczególnionej w niniejszym opracowaniu. Sugeruje się również opracowanie pełnego zasobu informacji o wszelkiego typu źródłach dotyczących historii miasta oraz o miejscu ich przechowywania. Zasób nie może ograniczać się jedynie do źródeł publicznych

i państwowych. Powinien także objąć archiwa: prywatne, związków wyznaniowych oraz archiwa poza granicami kraju. Docelowo niezwykle korzystnym dla Gminy Orzesze byłoby opracowanie jego monografii z ujęciem zasobów zabytkowych. Dotychczasowe materiały są wybiórcze i niekompletne. Program powinien przyczynić się do dalszego rozwoju miasta oraz podniesienia jego atrakcyjności w aspekcie połączenia wartości kulturowych i krajobrazowych. Program ten umożliwi również wpisanie Gminy Orzesze w realizację stosownych zapisów planów zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego.

Przedstawiona w tym materiale diagnoza stanu dziedzictwa kulturowego oraz odniesienie do obowiązujących opracowań strategicznych pozwala na sformułowanie priorytetów w perspektywie wieloletniej. Dla Gminy Orzesze proponowane są następujące priorytety, realizowane przez kierunki działań i zadania.

- Priorytet I. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy.
- Priorytet II. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego
- Priorytet III. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja.

Priorytet I realizowany powinien być poprzez zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich stanu zachowania oraz poprzez podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby turystyczne i edukacyjne.

Realizację priorytetu II gwarantować powinna współpraca między wydziałami gminy w zakresie opracowywania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznej.

Priorytet III powinien być wspierany przez szeroki system informacji o zabytkach gminy, specjalistyczne rozpoznanie obiektów i zespołów zabytkowych, wykonanie przedmiotowych dokumentacji konserwatorskich, edukację i popularyzację wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym. Ważnym czynnikiem wsparcia realizacji tego celu będzie promocja regionu służąca stworzeniu produktów turystycznych.

XI.II. WPIS DO REJESTRU ZABYTEKÓW – OCHRONA OBIEKTÓW

W niniejszym opracowaniu sugeruje się wpisanie obiektów zabytkowych o najwyższych wartościach zabytkowych do rejestru zabytków. Wpis do rejestru zabytków daje m.in. możliwość uzyskania dotacji na prace konserwatorsko-remontowe przy obiekcie.

Zalecenia:

- Rekomendowanie Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków obiektów najcenniejszych w krajobrazie miasta sugerowanych do objęcia ochroną prawną w formie wpisu do rejestru zabytków. Zgodnie z art. 9.1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.) obiekty nieruchomości mogą być wpisane do rejestru zabytków na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy lub z urzędu.
- Objęcie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego obszarów będących w granicach administracyjnych Orzesza, w tym wskazanie w planach zasad ochrony obiektów zabytkowych ujętych w opracowaniu.

Zespoły i obiekty proponowane do objęcia ochroną przez wpis do rejestru zabytków zostały ujęte w rozdziale VII.I. tego opracowania.

XI.III. DOTACJE

Podstawowym warunkiem udzielania dofinansowania jest wpis do rejestru zabytków obiektu, na który czynione są starania o dotacje (do rejestru „A” – zabytki nieruchome, do rejestru „B” – tzw. zabytki ruchome, do rejestru „C” – zabytki archeologiczne).

O dotację może się ubiegać właściciel lub posiadacz zabytku albo jednostka posiadająca zabytek w trwałym zarządzie.

O dofinansowanie można ubiegać się m.in. :

- u Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie,
- u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach.

Zarówno u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, jak i u Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie można się starać o dotacje na planowane prace (w cyklu jednorocznym), jak i o refundację kosztów poniesionych na prace przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (na całość prac ujętych pozwoleniem konserwatorskim, zakończonych i odebranych przez urząd konserwatorski).

- w Urzędzie Marszałkowskim w Katowicach (termin ogłaszany indywidualnie – na stronie internetowej urzędu - www.silesia-region.pl, zakładka konkursy),
- w Wojewódzkim Funduszu Ochrony Środowiska,
- w Narodowym Funduszu Ochrony Środowiska,
- w Funduszu Kościelnym,
- Inne konkursy bieżące.

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane na planowane remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym, na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Ponadto prywatni właściciele, związki wyznaniowe (np. parafie) itp. mogą się starać o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku w jednostkach samorządu na szczeblu gminy i powiatu. Każda z instytucji dofinansujących prace przy zabytkach ma indywidualne zasady przyznawania dofinansowania, oddzielne formularze i może wymagać różnych załączników. W części miast i gmin województwa śląskiego na stałe funkcjonuje w budżecie fundusz dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, a radni corocznie podejmują uchwałę, co do jego wysokości, a w późniejszej

fazie określają jego beneficjentów. Występują też jednostki terytorialne w województwie, które każdorazowo indywidualnie określają beneficjenta i kwotę dotacji (uchwałą rady).

W poszczególnych jednostkach samorządu (zarówno na szczeblu województwa - Urzędzie Marszałkowskim, jak i na szczeblu powiatu i gminy) oraz w Funduszu Kościelnym można się starać o dotacje na prace planowane (zazwyczaj w cyklu jednorocznym).

W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie, u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach oraz w Urzędzie Marszałkowskim w Katowicach dofinansowanie może zostać udzielone na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych

lub archeologicznych;

- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie

w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;

- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;

- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % oryginalnej substancji tej przynależności;

- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;

- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;

- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;

- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;

- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;

- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;

- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

W w/w instytucjach można starać się o dofinansowanie do 50 % kosztów wykonania prac ujętych w pkt. 1-17. Jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy jego stan zachowania wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, można starać się o dofinansowanie do 100% kosztów potrzebnych na przeprowadzenia tych prac.

XII. ARCHEOLOGIA

XII I. HISTORIA I STAN BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

W historii rozpoznania archeologicznego obszaru gminy Orzesze, pow. mikołowski, woj. śląskie, zanotować można następujące fakty:

Kwerenda źródłowa dotycząca historii i stanu rozpoznania archeologicznego miasta Orzesza, prowadzona była w:

- archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach,
- archiwum Śląskiej Służby Ochrony Zabytków w Katowicach,
- literaturze przedmiotu.

W historii rozpoznania archeologicznego obszaru Orzesza należy odnotować fakt objęcia obszaru miasta badaniami programu Archeologiczne Zdjęcie Polski. Badania te przeprowadzili w 1993 roku Jacek Pierzak i Dariusz Rozmus, a następnie w 2003 i 2004 roku Teresa Kosmala.

W XIX w. znaleziono na obszarach terenów podmokłych majątku Gardawice drewnianą łódź, która została określona jako średniowieczna. Łódź ta została przeniesiona do dworu w Gardawicach, gdzie prawdopodobnie uległa zniszczeniu. Przez pewien okres pomiędzy właścicielem majątku a niemieckimi badaczami prehistorii i historii prowadzona była korespondencja, której fragmenty zachowały się w zbiorach archiwum Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu.

Na obszarze Gardawic zlokalizowano w przeszłości gródek stożkowy, którego lokalizacja współcześnie nie została potwierdzona. Zapewne uległ on zniszczeniu.

XII.II WYKAZ ZNANYCH STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

Teren miasta Orzesza w obecnych granicach administracyjnych znajduje pokrycie w 3 arkuszu AZP: nr 100-45, 101-45 oraz 102-45. Na przebadanym obszarze zanotowano występowanie, w obrębie interesującej nas miejscowości, 1 stanowiska archeologicznego.

Zestawienie danych na temat znanych 10 stanowisk archeologicznych, w obrębie miasta Orzesza w obecnych granicach administracyjnych, zawiera załączona tabela.

Uwzględniono w niej informacje na temat 10 stanowisk archeologicznych. Lokalizacje stanowisk zostały przedstawione na załączonej mapie w skali 1:10000. Wymaga podkreślenia, że na mapie szczegółowej zastosowano sygnaturę lokalizacji stanowiska archeologicznego, zgodnie z wytycznymi metodycznymi przedsięwzięcia związanego z inwentaryzacją stanowisk archeologicznych w ramach tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski:

- kropka z zielonym wypełnieniem przezroczystym (średnicy 2-3 mm): stanowiska o znanej lokalizacji, w typie śladów lub punktów osadniczych o szacowanej wielkości do około 1 ara.
- kropka z zielonym wypełnieniem przezroczystym (średnicy 5 mm) lub owal, okrąg, zarys nieforemny z zielonym wypełnieniem przezroczystym: stanowiska o znanej lokalizacji, posiadające większą – wg szacunków – powierzchnię, rzędu >1 ar, a nawet kilka ha.

W przypadku oznaczenia lokalizacji stanowiska za pomocą kropki z zielonym wypełnieniem, jako centralny punkt danego obiektu należy traktować jej środek. W części końcowej opracowania zamieszczono kserokopie kart ewidencyjnych stanowiska archeologicznego oraz mapy obszarów AZP.

XII.III ZRÓŻNICOWANIE STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

Uwzględniając chronologię zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych (faktów osadniczych) zwraca uwagę wyłączość obiektów odnoszonych generalnie do wczesnego i późnego średniowiecza, a także nowożytności.

Wśród zamieszczonych w tabeli nr 1 stanowisk archeologicznych wszystkie są jedno-fazowe, z pojedynczymi faktami osadniczymi; miejsca użytkowane w jednym, konkretnym odcinku czasu.

Pod względem funkcji opisywane stanowiska należy określić jako mieszkalne lub gospodarczo-użytkowe (w tym produkcyjne) miejsca osadnicze.

Biorąc pod uwagę fakt, że ilość danych o stanowiskach na terenie Orzesza, w obecnych granicach administracyjnych, jest stosunkowo niewielka, próba analizy planigraficznej pozwala jedynie stwierdzić, że są one rozlokowane o obrębie dzielnic (dawniej odrębnych miejscowości), których średniowieczny rodowód poświadczony jest przez źródła pisane.

W źródłach archiwalnych, dotyczących znalezisk i stanowisk archeologicznych, znajdujących się w zbiorach w Muzeum w Bytomiu, znajdujemy wiadomość, że na podmokłym terenie w okolicy Gardawic znajdował się gródek, zapewne stożkowy, do którego dostęp był znacznie utrudniony. Obecnie nie udało się ustalić w terenie żadnych śladów tego obiektu, który prawdopodobnie został zniszczony.

W archiwum Muzeum Górnośląskiego znajduje się korespondencja dotycząca odkrycia w XIX w. na terenie majątku Gardawice drewnianej łodzi, określanej jako średniowieczna. Znaleziona na podmokłej łące łódź została przeniesiona do dworu. Prawdopodobnie uległa zniszczeniu, zanim niemieckim badaczom udało się ją obejrzeć.

W granicach obecnego miasta Orzesze nie są znane ślady osadnictwa pradziejowego. Jedyne znane z tego obszaru stanowiska są datowane na okres późnego średniowiecza i okres nowożytny, czyli na czasy poświadczonych w źródłach pisanych funkcjonowania wsi Orzesze, Woszczyce, Królówka i Gardawice. Podsumowując, należy podkreślić, że stan rozpoznania i zewidencjonowania stanowisk archeologicznych w Orzeszu, w tym także pochodzących z okresów historycznych, jest uwarunkowany w znacznej mierze obecnym stanem zagospodarowania terenu (znaczący procent powierzchni pokryty zabudową oraz lasami). Praktycznie, w niewielkim stopniu realizowano tutaj tzw. nadzory archeologiczne, związane z przebudowami infrastruktury lub poszczególnych obiektów. Poznanie przeszłości pradziejowej obszaru obecnego miasta

Orzesze utrudniają słabe rozpoznanie archeologiczne, brak udostępnienia i opracowania źródeł archeologicznych, wreszcie przekształcenie i jego wielowiekowe zainwestowanie wskutek zachodzących procesów osadniczych.

Nr w miejscowości	Nr na obszarze	Typ stanowiska	Chronologia	Zabytki	Pow. stanowiska	Uwagi
Obszar 100-45						
Orzesze 1	6	śląd osadnictwa	Późne średniowiecze XIV – XV w.	1 fr. ceramiki	~1ar	Mała gęstość występowania znalezisk
Obszar 101-45						
Orzesze Zawada 2	4	śląd osadnictwa	Późne średniowiecze Nowożytność	1 fr. brzuśca 1 fr. brzuśca	~1ar	Mała gęstość występowania znalezisk
Orzesze Gardawice 3	5	osada	Późne średniowiecze	1 fr. ucha 4 fr. brzegów 2 fr. den 30 fr. brzuśców	~0,5 ha	Duża gęstość występowania znalezisk
Orzesze Gardawice 4	6	folwark	Późne średniowiecze	1 fr. ucha 5 fr. brzuśca	~0,5 ha	Średnia gęstość występowania znalezisk
Orzesze Gardawice 5	7	śląd osadnictwa	Późne średniowiecze	1 fr. ucha 3 fr. brzuśca	~1ar	Średnia gęstość występowania znalezisk

Obszar 102-45

Orzesze Woszczyce 8	1	śląd osadnictwa	Późne średniowiecze Czasy nowożytne	2 fr. ceramiki 2 fr. ceramiki	~1ar	Mała gęstość występowania znalezisk
Orzesze Woszczyce 9	2	śląd osadnictwa	Późne średniowiecze Czasy nowożytne	2 fr. ceramiki 2 fr. ceramiki	~1ar	Mała gęstość występowania znalezisk
Orzesze Woszczyce 10	3	śląd osadnictwa osada	Późne średniowiecze Czasy nowożytne	6 fr. ceramiki 13 fr. ceramiki	~0,5 ha	Średnia gęstość występowania znalezisk
Orzesze Królówka 11	4	śląd osadnictwa	Późne średniowiecze Czasy nowożytne	2 fr. ceramiki 5 fr. ceramiki	~1ar	Mała gęstość występowania znalezisk
Orzesze Królówka 12	5	śląd osadnictwa	Czasy nowożytne	5 fr. ceramiki	~1ar	Mała gęstość występowania znalezisk

XIII. SPISY**XIII.I. WYKAZ OBIEKTÓW**

L.p.	OBIEKT	ADRES
ORZESZE CENTRUM		
<i>OBIEKTY ARCHITEKTURY</i>		
1.	BUDYNEK MIESZKALNY	BUKOWINA 3
2.	BUDYNEK MIESZKALNY	BUKOWINA 51
3.	BUDYNEK MIESZKALNY	BUKOWINA 61 / H. KOŁŁĄTAJA
4.	GASTHAUS	GLIWICKA / DWORCOWA
5.	BUDYNEK MIESZKALNY	GLIWICKA 14
6.	BUDYNEK MIESZKALNY	GLIWICKA 16
7.	BUDYNEK MIESZKALNY	GLIWICKA 17
8.	ZESPÓŁ ZABUDOWY SZPITALA	GLIWICKA 20
9.	ZESPÓŁ ZABUDOWY SZPITALA BUDYNEK GŁÓWNY	GLIWICKA 20
10.	ZESPÓŁ ZABUDOWY SZPITALA PAWILON	GLIWICKA 20
11.	ZESPÓŁ ZABUDOWY SZPITALA KAPLICA	GLIWICKA 20
12.	DAWNA APTEKA	GLIWICKA 22
13.	WILLA	GLIWICKA 39
14.	WILLA	GLIWICKA 40
15.	BUDYNEK MIESZKALNY	GLIWICKA 41
16.	BUDYNEK MIESZKALNY	JAŚKOWICKA 8
17.	BUDYNEK MIESZKALNY	JAŚKOWICKA 18
18.	BUDYNEK MIESZKALNY	J. KOCHANOWSKIEGO 5
19.	KOŚCIÓŁ RZYMSKOKATOLICKI P.W ŚW. WAWRZYŃCA	NA GÓRCE 6
20.	BUDYNEK MIESZKALNY	POCZTOWA 2
21.	KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-AUGSBURSKI IM. DUCHA ŚWIĘTEGO	POWSTAŃCÓW 6
22.	BUDYNEK USŁUGOWO – MIESZKALNY	RYBNICKA 7
23.	BUDYNEK MIESZKALNY	RYBNICKA 13
24.	BUDYNEK MIESZKALNY	RYBNICKA 45
25.	BUDYNEK MIESZKALNY	RYBNICKA 119
26.	BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY	RYNEK 3
27.	BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY	RYNEK 4
28.	BUDYNEK MIESZKALNO – USŁUGOWY	RYNEK 5

L.p.	OBIEKT	ADRES
29.	BUDYNEK USŁUGOWO – MIESZKALNY	RYNEK 14 / ŚW. WAWRZYŃCA
30.	ZESPÓŁ ZABUDOWY DWORSKO-FOLWARCZNEJ DWÓR	SZKLARSKA 1
31.	ZESPÓŁ ZABUDOWY DWORSKO-FOLWARCZNEJ	SZKLARSKA 1
32.	ZESPÓŁ ZABUDOWY DWORSKO-FOLWARCZNEJ BUDYNEK GOSPODARCZY	SZKLARSKA 1
33.	KOŚCIÓŁ PARAFII RZYMSKO- KATOLICKIEJ PW. NAWIEDZENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY	ŚW. WAWRZYŃCA 2
34.	BUDYNEK PLEBANII	ŚW. WAWRZYŃCA 2
35.	STODOŁA	ŚW. WAWRZYŃCA 2
36.	URZĄD MIASTA	ŚW. WAWRZYŃCA 21
37.	BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ DOM DZIECKA	ŚW. WAWRZYŃCA 87
OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY		
38.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	GLIWICKA 19
39.	KRZYŻ KAMIENNY	POWSTAŃCÓW 6
40.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	RYBNICKA 23
41.	KRZYŻ KAMIENNY PASJA	ŚW. WAWRZYŃCA 87
42.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	ŚW. WAWRZYŃCA(NA GÓRCY)
OBIEKTY PRZEMYSŁOWE / OBIEKTY W ZESPÓŁACH PRZEMYSŁOWYCH		
43.	PRZEPUST WODNY	BUKOWINA 75
44.	ZESPÓŁ ZABUDOWY DAWNEJ KOPALNI FRYDRYK BUDYNEK ADMINISTRACYJNY	DWORCOWA 1
45.	ZESPÓŁ ZABUDOWY KOLEJOWEJ BUDYNEK D. LOKOMOTYWOWNI	DWORCOWA 3
46.	ZESPÓŁ ZABUDOWY KOLEJOWEJ BUDYNEK D. MAGAZYNU	DWORCOWA 3
47.	ZESPÓŁ ZABUDOWY KOLEJOWEJ ZADASZENIE PERONU	DWORCOWA 3
48.	WIEŻA WODNA	DWORCOWA 3
49.	ZESPÓŁ ZABUDOWY KOLEJOWEJ BUDYNEK DWORCA	DWORCOWA 3
50.	ZESPÓŁ ZABUDOWY KOLEJOWEJ BUD. NASTAWNI OR	DWORCOWA 3
51.	ZESPÓŁ ZABUDOWY KOLEJOWEJ D. BUDYNEK WARSZTATU	DWORCOWA 3

L.p.	OBIEKT	ADRES
52.	ZESPÓŁ ZABUDOWY KOLEJOWEJ BUD. NASTAWNI OR1	DWORCOWA 3
53.	ZESPÓŁ ZABUDOWY KOLEJOWEJ PRZEJŚCIE PODZIEMNE	DWORCOWA 3
54.	ZESPÓŁ ZABUDOWY KOLEJOWEJ SCHRON	DWORCOWA 3
55.	ZESPÓŁ ZABUDOWY D.KOPALNI FRYDRYK BUDYNEK D. KOTŁOWNI	GLIWICKA 23
56.	ZESPÓŁ ZABUDOWY D.KOPALNI FRYDRYK BUDYNEK MIESZKALNY	GLIWICKA 23
57.	PRZEPUST WODNY	RYBNICKA 14
58.	BUDYNEK DWORCA	RYBNICKA 15
59.	MOST ŻELBETOWY	RYBNICKA 72
ZIELEŃ, CMENTARZE		
60.	PARK SZPITALNY	GLIWICKA 20
61.	CMENTARZ PARAFIALNY PW. ŚW WAWRZYŃCA	NA GÓRCE 6
62.	CMENTARZ EWANGELICKO-AUGSBURSKI PW. ŚW. DUCHA	POWSTAŃCÓW 6
63.	OGRÓD WILLOWY	WAWRZYŃCA 87
64.	PARK MIEJSKI	WAWRZYŃCA
ORZESZE GARDAWICE		
OBIEKTY ARCHITEKTURY		
65.	BUDYNEK MIESZKALNY	KATOWICKA 63
66.	ZABUDOWA DAWNEGO FOLWARKU	KATOWICKA 78
67.	BUDYNEK SZKOŁY	UCZNIOWSKA 2
68.	BUDYNEK MIESZKALNY DAWNA OFICYNA	ZAMKOWA 1
69.	DWÓR W ZESPOLE DWORSKO-PARKOWYM	ZAMKOWA 5
OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY		
70.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	DAMROTA / B.CHROBREGO
71.	KRZYŻ KAMIENNY	MYŚLIWSKA 2
72.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	DOJAZDOWA 39
73.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	KATOWICKA 18
74.	KAPLICA ARCHITEKTONICZNA	KATOWICKA 32
75.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	KATOWICKA 41
76.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	KATOWICKA 46 / ŁĄKOWA

L.p.	OBIEKT	ADRES
77.	KAPLICA ARCHITEKTONICZNA PW. ŚW. JANA NEPOMUCENA	KATOWICKA / CENTRALNA
78.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	ŁĄKOWA 10 / MLECZNA
ZIELEŃ, CMENTARZE		
79.	PARK W ZESPOLE DWORSKO-PARKOWYM	ZAMKOWA 5
ORZESZE JAŚKOWICE		
OBIEKTY ARCHITEKTURY		
80.	BUDYNEK MIESZKALNY	1 MAJA 16
81.	BUDYNEK MIESZKALNY	RAJCY 1
82.	BUDYNEK MIESZKALNY	RAJCY 5
83.	SZKOŁA PODSTAWOWA NR 4 IM. FRANCISZKA STUSKA	F. STUSKA 10
84.	BUDYNEK MIESZKALNY	WOLNOŚCI 5
85.	KOŚCIÓŁ RZYMSKOKATOLICKI PW. ŚW. J. CHRZCICIELA	WOLNOŚCI 20
OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY		
86.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	RAMŻY
87.	KRZYŻ KAMIENNY	F. STUSKA 10
88.	CMENTARZ PARAFIALNY PW. ŚW. J. CHRZCICIELA	WOLNOŚCI 20
OBIEKTY PRZEMYSŁOWE / OBIEKTY W ZESPOŁACH PRZEMYSŁOWYCH		
89.	ZESPÓŁ ZABUDOWY STACJI KOLEJOWEJ B. NASTAWNI OJ 1	RAJCY
90.	ZESPÓŁ ZABUDOWY DWORCA PKP	RAJCY 1
91.	BUDYNEK DWORCA PKP	RAJCY 3
92.	PRZEPUST WODNY	F. STUKSA 8

L.p.	OBIEKT	ADRES
ORZESZE KRÓLÓWKA		
OBIEKTY ARCHITEKTURY		
93.	BUDYNEK MIESZKALNY	PISARKA 44
94.	BUDYNEK MIESZKALNY	PISARKA 50
95.	BUDYNEK MIESZKALNY	PISARKA 68
OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY		
96.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	PISARKA 30
97.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	PISARKA 44

L.p.	OBIEKT	ADRES
98.	KAPLICA ARCHITEKTONICZNA PW. MATKI BOSKIEJ DOBREJ NADZIEI	PISARKA 48
99.	KOLUMNA ŚW. JANA NEPOMUCENA	PISARKA 81
100.	KAPLICA ARCHITEKTONICZNA PW. ŚW. ANNY	PISARKA 115
ORZESZE MOŚCISKA		
<i>OBIEKTY ARCHITEKTURY</i>		
101.	BUDYNEK MIESZKALNY	B. CHROBREGO 60
102.	BUDYNEK MIESZKALNY	W. MAJAKOWSKIEGO 7
103.	BUDYNEK MIESZKALNY	W. MAJAKOWSKIEGO 7
104.	BUDYNEK MIESZKALNY	MIODOWA 2
<i>OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY</i>		
105.	KOLUMNA MARYJNA	B. CHROBREGO / MAKOWA
106.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	W. MAJAKOWSKIEGO 21
107.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	MODRZEWIOWA 20
108.	KAPLICA ARCHITEKTONICZNA	MODRZEWIOWA / B. CHROBREGO
ORZESZE WOSZCZYCE		
<i>OBIEKTY ARCHITEKTURY</i>		
109.	ZESPÓŁ LEŚNICTWA	CENTRALNA 98, 98 A
110.	ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY DWÓR SZCZEPAŃSKICH	CENTRALNA 20 A
111.	BUDYNEK MIESZKALNY	JANA DŁUGOSZA 40
112.	BUDYNEK MIESZKALNY	JANA DŁUGOSZA 49
113.	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PARAFII RZYMSKO-KATOLICKIEJ PW. ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA	JANA DŁUGOSZA 51
114.	BUDYNEK PLEBANII	J. DŁUGOSZA 51
115.	BUDYNEK MIESZKALNY	J. DŁUGOSZA 58
116.	BUDYNEK SZKOŁY	C.K. NORWIDA 2
117.	BUDYNEK MIESZKALNY	C.K. NORWIDA 4
118.	BUDYNEK USŁUGOWO – MIESZKALNY	PIASTOWSKA 1
119.	BUDYNEK MIESZKALNY	PIASTOWSKA 7
<i>OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY</i>		
120.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	J.DŁUGOSZA 36, 38
121.	KAPLICA ARCHITEKTONICZNA	J. DŁUGOSZA 51

L.p.	OBIEKT	ADRES
122.	FIGURA M.B. IMMACULATY	J. DŁUGOSZA 51
123.	FIGURA	J. DŁUGOSZA 51
124.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	J. DŁUGOSZA 51
125.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	J. DŁUGOSZA 51
126.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	J. DŁUGOSZA 63
127.	KRZYŻ KAMIENNY	PIASTOWSKA 2
128.	KAPLICA SŁUPOWA	PIASTOWSKA 7
129.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	PIASTOWSKA 29
130.	KRZYŻ KAMIENNY	PUBLICZNA / CENTRALNA
131.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURA M.B	SUSZECKA 7
ZIELEŃ, CMENTARZE		
132.	PARK W ZESPOLE DWORSKO-PARKOWYM	CENTRALNA 20
133.	CMENTARZ PARAFIALNY PW. ŚW. APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA	J. DŁUGOSZA 51
134.	ZIELEŃ PRZY KOŚCIELE PW. ŚW. APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA	J. DŁUGOSZA 51
ORZESZE ZAWADA		
OBIEKTY ARCHITEKTURY		
135.	DAWNY FOLWARK	DĘBOWA 2
136.	BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ SZKOŁA	SZKOLNA 44
OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY		
137.	KRZYŻ KAMIENNY	SZKOLNA 44
138.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	WYZWOLENIA 25
ZIELEŃ, CMENTARZE		
139.	PARK W ZESPOLE FOLWARCZNYM	DĘBOWA
ORZESZE ZAWIŚĆ		
OBIEKTY ARCHITEKTURY		
140.	BUDYNEK USŁUGOWO - MIESZKALNY	MIKOŁOWSKA 170
141.	ZESPÓŁ ZABUDOWY PAŁACOWO FOLWARCZNO-PARKOWEJ BUDYNEK GOSPODARCZY I	MIKOŁOWSKA 184A
142.	ZESPÓŁ ZABUDOWY PAŁACOWO FOLWARCZNO-PARKOWEJ BUDYNEK GOSPODARCZY II	MIKOŁOWSKA 186
143.	ZESPÓŁ ZABUDOWY PAŁACOWO FOLWARCZNO-PARKOWEJ	MIKOŁOWSKA 208

L.p.	OBIEKT	ADRES
	PAŁAC	
144.	ZESPÓŁ ZABUDOWY PAŁACOWO FOLWARCZNO-PARKOWEJ OFICYNA DWORSKA OB. BUD. USŁUG.	MIKOŁOWSKA 208
145.	ZESPÓŁ ZABUDOWY PAŁACOWO FOLWARCZNO-PARKOWEJ BUDYNEK MIESZKALNY	MIKOŁOWSKA 208
146.	ZESPÓŁ ZABUDOWY PAŁACOWO FOLWARCZNO-PARKOWEJ – PAWILON	MIKOŁOWSKA 208
OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY		
147.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	MIKOŁOWSKA 205
148.	KAPLICA SŁUPOWA	MIKOŁOWSKA 257
149.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	PSZCZYŃSKA / M. REJA
OBIEKTY PRZEMYSŁOWE / OBIEKTY W ZESPOŁACH PRZEMYSŁOWYCH		
150.	PRZEPUST WODNY	F. CHOPINA
ZIELEŃ, CMENTARZE		
151.	PARK W ZESPOLE PAŁACOWO-PARKOWYM	MIKOŁOWSKA 208
ORZESZE ZAZDROŚĆ		
OBIEKTY ARCHITEKTURY		
152.	BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ SZKOŁA	ŻORSKA 99
153.	BUDYNEK MIESZKALNO-USŁUGOWY	ŻORSKA 123
154.	BUDYNEK MIESZKALNY	ŻORSKA 152
155.	BUDYNEK USŁUGOWY	ŻORSKA 161
OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY		
156.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	ŻORSKA 98
157.	KOLUMNA Z TRÓJCĄ ŚWIĘTĄ	ŻORSKA 121A
158.	KAPLICA ARCHITEKTONICZNA PW. SERCA JEZUSOWEGO	ŻORSKA 144
159.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	ŻORSKA 162
ORZESZE ZGOŃ		
OBIEKTY ARCHITEKTURY		
160.	BUDYNEK MIESZKALNY D. BUD SZKOŁY	KLUBOWA 34
161.	KOŚCIÓŁ PARAFII RZYMSKO- KATOLICKIEJ PW. ŚW. ANTONIEGO Z PADWY	KOBIÓRSKA 6
OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY		
162.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURA M.B	AKACJOWA 29

L.p.	OBIEKT	ADRES
163.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURA M.B	AKACJOWA 52
164.	KAPLICA ARCHITEKTONICZNA	AKACJOWA 113
165.	KAPLICA SŁUPOWA	GOSTYŃSKA 113
166.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	GOSTYŃSKA 135
167.	KRZYŻ KAMIENNY Z FIGURĄ M.B	GRUNWALDZKA 25
168.	KRZYŻ KAMIENNY KAPLICZKOWY	GRUNWALDZKA 75
169.	KOLUMNA Z TRÓJCĄ ŚWIĘTĄ	KLUBOWA
170.	KRZYŻ KAMIENNY PASJA	SADOWA 1
171.	CMENTARZ PARAFIALNY RZYMSKOKATOLICKI PARAFI PW. ŚW. ANTONIEGO Z PADWY	KOBIÓRSKA

XIII.II SPIS ILUSTRACJI

Ilustracja 1.	Makroregion Wyżyna Śląska
Ilustracja 2.	Lokalizacja Góry Św. Wawrzyńca
Ilustracja 3.	Dział wodny Wisła – Odra na Wyżynie Śląskiej.
Ilustracja 4.	Kopalnia „Fryderyk – Orzesze”, ul. Dworcowa. Lata 1905 – 1910
Ilustracja 5.	Orzesze na starej widokówce. Gospoda. Kościół św. Wawrzyńca (ul. Na Górcze Kopalnia „Fryderyk – Orzesze” ul. Dworcowa 2.
Ilustracja 6.	Sołectwa gminy Orzesze
Ilustracja 7.	Woszczyce ul. Piastowska 1916 r
Ilustracja 8.	Lata 1920-1930. Pałacyk rodziny Tiele-Winckler w Woszczycach
Ilustracja 9.	Woszczyce, ul. J. Długosza.
Ilustracja 10.	Jaśkowice ul. Wolności
Ilustracja 11.	Królówka, ul. Pisarska
Ilustracja 12.	Gardawice Lata 1925-1935
Ilustracja 13.	Gardawice. Skrzyżowanie ul. Centralnej z ul. Katowicką. Widoczna kaplica architektoniczna pw. św. Jana Nepomucena.
Ilustracja 14.	Mościska ul. Modrzewiowa, wjazd do wsi od strony Woszczyc.
Ilustracja 15.	Lata 1910-1915. Zawiść: na górnych zdjęciach Johanneshaus i gościniec, na dolnym barokowy pałac z pierwszej połowy XVIII w
Ilustracja 16.	Zawiść. Parafia pw. Męczeństwa św. Jana Chrzciciela
Ilustracja 17.	Zgoń, ul. Kobiórska. Widok na kościół parafii pw. Św. Antoniego z Padwy.
Ilustracja 18.	Orzesze centrum – ul. Św. Wawrzyńca.
Ilustracja 19.	Orzesze centrum – skrzyżowanie ul. Gliwicka/ul. Św. Wawrzyńca
Ilustracja 20.	Herb miasta Orzesze
Ilustracja 21.	Park w zespole dworsko – parkowym. Gardawice ul. Zamkowa 5.
Ilustracja 22.	Park w zespole dworsko – parkowym. Gardawice ul. Zamkowa 5.
Ilustracja 23.	Park w zespole dworsko – parkowym. Gardawice ul. Zamkowa 5.
Ilustracja 24.	Park dworski w zespole dworsko – parkowym w Zawiści. Centralna część parku, widok od strony wschodniej.
Ilustracja 25.	Park dworski w zespole dworsko – parkowym w Zawiści. Południowa część parku.
Ilustracja 26.	Park dworski w zespole dworsko – parkowym w Zawiści. Centralna część parku.
Ilustracja 27.	Park dworski w zespole dworsko – parkowym w Zawiści. Fragment północnej części parku.
Ilustracja 28.	Park pałacowy w Woszczycach.
Ilustracja 29.	Park pałacowy w Woszczycach.
Ilustracja 30.	Park pałacowy w Woszczycach.
Ilustracja 31.	Zieleń przy folwarku w Zawadzie.
Ilustracja 32.	Zieleń przy folwarku w Zawadzie.
Ilustracja 33.	Park miejski w Orzeszu. Ul. Św. Wawrzyńca. Widok na kościół Parafii pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny.
Ilustracja 34.	Ogród willowy. Orzesze ul. Św. Wawrzyńca 87.
Ilustracja 35.	Ogród willowy. Orzesze ul. Św. Wawrzyńca 87.
Ilustracja 36.	Park w zespole zabudowy szpitala. Orzesze ul. Gliwicka 20.
Ilustracja 37.	Park w zespole zabudowy szpitala. Orzesze ul. Gliwicka 20.
Ilustracja 38.	Zieleń przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach.
Ilustracja 39.	Zieleń przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach.
Ilustracja 40.	Zieleń na cmentarzu rzymsko-katolickim przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach.
Ilustracja 41.	Zieleń na cmentarzu rzymsko-katolickim przy kościele pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Woszczycach.
Ilustracja 42.	Zieleń na cmentarzu przy kościele parafialnym p.w. Św. Wawrzyńca z XVI w.
Ilustracja 43.	Zieleń za cmentarzem przy kościele parafialnym p.w. Św. Wawrzyńca.
Ilustracja 44.	Zieleń na cmentarzu ewangelickim. Orzesze ul. Powstańców 6.

Ilustracja 45.	Zieleń na cmentarzu ewangelickim. Orzesze ul. Powstańców 6.
Ilustracja 46.	Zieleń przy krzyżu kamiennym – Zgoń, ul. Grunwaldzka 25.
Ilustracja 47.	Zieleń przy krzyżu kamiennym. Obiekt flankowany dwiema lipami. Zgoń, ul. Sadowa 1.
Ilustracja 48A.	Orzesze ul. Rynek 2-3. Budynek mieszkalno – usługowe w typie kamienicy miejskiej.
Ilustracja 48B.	Orzesze ul. Gliwicka 14. Budynek mieszkalny w typie kamienicy miejskiej.
Ilustracja 49.	Orzesze ul. Kościuszki 19. Budynek mieszkalny
Ilustracja 50.	Orzesze ul. Gliwicka 17. Budynek mieszkalny, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem
Ilustracja 51.	Orzesze ul. Bukowina 61. Dom mieszkalny, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem
Ilustracja 52.	Orzesze ul. Rybnicka 119. Budynek mieszkalny z 1926 r.
Ilustracja 53.	Orzesze ul. Gliwicka 39 – willa
Ilustracja 54.	Orzesze ul. Gliwicka 40 – willa
Ilustracja 55.	Królówka, ul. Pisarska 50. Budynek mieszkalno – gospodarczy w bardzo złym stanie zachowania
Ilustracja 56.	Orzesze ul. Bukowina 51. Budynek mieszkalny o charakterze wiejskim
Ilustracja 57.	Orzesze Jaśkowice ul. J. Rajcy 1. Budynek dworca w zespole zabudowy dworca kolejowego. Lata 1890 – 1910
Ilustracja 58.	Zespół zabudowy stacji kolejowej Orzesze, ul. Dworcowa 3 – budynek dworca kolejowego. Lata 1900 – 1910
Ilustracja 59.	Budynek dworca kolejowego Orzesze Miasto ul. Rybnicka 15. Lata 1910 – 1920
Ilustracja 60.	Zespół zabudowy dawnej zjednoczonej kopalni Fryderyk i Orzesze ul. Dworcowa 1 – dawny budynek administracji. Koniec XIX w.
Ilustracja 61.	Zespół zabudowy dawnej zjednoczonej kopalni Fryderyk i Orzesze ul. Gliwicka 23 – budynek mieszkalny. Ok. 1890 r.
Ilustracja 62.	Wieża Ciśnień – ul. Dworcowa 3. Lata 1900 – 1910
Ilustracja 63.	Orzesze ul. Bukowina 75 przepust wodny na Bierawce, sklepiony, ceglano – betonowy z pocz. XX w.
Ilustracja 64.	Zawiść. Budynek usługowo – mieszkalny, ul. Mikołowska 70. Lata 1900 – 1910
Ilustracja 65.	Zawiść. Budynek dawnej szkoły, ul. Żorska 99. 1902r.
Ilustracja 66.	Zespół zabudowy szpitala ul. Gliwicka 20. Na pierwszym planie kaplica przyszpitalna, ogrodzenie zespołu, w dalszej perspektywie pawilon szpitalny. Lata 1910 – 1920
Ilustracja 67.	Zespół zabudowy szpitala ul. Gliwicka 20. Pawilon szpitalny. Lata 1910 – 1920
Ilustracja 68.	Orzesze ul. Gliwicka 22. Dawny pawilon główny szpitala, obecnie budynek usługowy. Lata 1880 – 1890
Ilustracja 69.	Zespół pałacowo-parkowy w Zawiści, ul. Mikołowska 208. Na pierwszym planie pałac, dalej oficyna dworska
Ilustracja 70.	Zespół pałacowo-parkowy w Zawiści, ul. Mikołowska 208. Widok od strony parku
Ilustracja 71.	Zespół pałacowo-parkowy w Zawiści, ul. Mikołowska 208. Oficyna
Ilustracja 72.	Woszczyce, ul. Centralna 20. Pałacyk, z II połowy XIX w. „Dwór Szczepańskich”
Ilustracja 73.	Gardawice ul. Zamkowa. Zespół dworsko – parkowy. 1866r.
Ilustracja 74.	Gardawice ul. Zamkowa. Zespół dworsko – parkowy. 1866r.
Ilustracja 75.	Gardawice ul. Katowicka 88. Zespół zabudowy dawnego folwarku. Przełom XIX/XX w.
Ilustracja 76.	Zawada ul. Dębowa 5-7. Zespół zabudowy dawnego folwarku. Początek XX w.
Ilustracja 77.	Orzesze ul. Na Górcze 6. Kościół parafialny pw. Św. Wawrzyńca z XVI w.
Ilustracja 78.	Woszczyce ul. J. Długosza 51. Kościół parafialny p.w. Świętych Piotra i Pawła
Ilustracja 79.	Woszczyce ul. J. Długosza 51. Kościół parafialny p.w. Świętych Piotra i Pawła
Ilustracja 80.	Woszczyce ul. J. Długosza 51. Budynek probostwa przy kościele

	parafialnym p.w. Świętych Piotra i Pawła
Ilustracja 81.	Orzesze ul. Na Górcie 6, cmentarz parafialny przy kościele św. Wawrzyńca
Ilustracja 82.	Orzesze ul. Na Górcie 6, cmentarz parafialny przy kościele Św. Wawrzyńca
Ilustracja 83.	Orzesze ul. Na Górcie 6, cmentarz parafialny przy kościele Św. Wawrzyńca
Ilustracja 84.	Woszczyce ul. J. Długosza 51. Katolicki cmentarz Parafii pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła
Ilustracja 85.	Woszczyce ul. J. Długosza 51. Katolicki cmentarz Parafii pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła
Ilustracja 86.	Orzesze ul. Powstańców 6. Cmentarz ewangelicko – augsburski przy parafii p.w. św. Ducha
Ilustracja 87.	Orzesze ul. Powstańców 6. Cmentarz ewangelicko – augsburski przy parafii p.w. Św. Ducha
Ilustracja 88.	Orzesze ul. Powstańców 6. Cmentarz ewangelicko – augsburski przy parafii p.w. Św. Ducha
Ilustracja 89.	Orzesze, ul. Św. Wawrzyńca. Krzyż przydrożny na zboczu wzgórza kościelnego. Lata 1880 – 1890
Ilustracja 90.	Gardawice ul. Katowicka 18. Krzyż przydrożny z 1875 r.
Ilustracja 91.	Gardawice ul. Damrota 2. Krzyż kamienny z 1875 r.
Ilustracja 92.	Woszczyce ul. Suszecka 7. Krzyż kamienny z 1865 r.
Ilustracja 93.	Woszczyce ul. Centralna. Krzyż kamienny z 1870 r.
Ilustracja 94.	Królówka ul. Pisarska 134. Kaplica architektoniczna. P.w. Św. Anny. 1890 r.
Ilustracja 95.	Gardawice, skrzyżowanie ulic: Katowicka/Centralna. Kaplica architektoniczna pw. Św. Jana Nepomucena. 1863r.
Ilustracja 96.	Mościska, skrzyżowanie ulic: Modrzewiowa / Bolesława Chrobrego. kaplica architektoniczna pw. Św. Urbana. ok. 1805 r.

XIV. LITERATURA

1. Bahlcke J., Gawrecki D, Kaczmarek R. (red.), Historia Górnego Śląska, polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu. Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Katowice, Muzeum Śląskie, Bytom, Frodo Sp. j., 2011
2. Czapliński M. (red.) Historia Śląska, Wyd. 2 popr. – Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007
3. Dulias R. Geografia fizyczna wyżyny śląskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018
4. Gabzdyl W., Gorol M. Geologia i bogactwa mineralne Górnego Śląska i obszarów przyległych. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2008
5. Gumowski M., Herby i pieczęcie Województwa Śląskiego, Katowice 1939
6. Jedynak Z., Kiereś Z. Wielkie rody, wielka własność, Katowice 2006
7. Kondracki J., Geografia regionalna Polski, PWN, Warszawa 2002
8. Kowalski W., Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury, Warszawa 1994
9. Orlik Z. Ziemia pszczyńska rok 1945, Pszczyna 1988
10. Podręcznik powiatu pszczyńskiego, Pszczyna 1933
11. Polak J. Ziemia pszczyńska rozwój gospodarczy od Piastów do Chochbergów
12. Popiołek K., Historia Śląska od pradziejów do 1945 r. Katowice 1972
13. Ratajczak R., Orzesze w dawnej fotografii. Czerwionka-Leszczyny, Agencja Reklamowo – Wydawnicza 2008
14. Ratajczak R., Zarzycka S. (red.) Orzesze, 50 lat praw miejskich, 1000 lat historii. Czerwionka-Leszczyny, Wyd. „Vectra”, 2012
15. Ratajczak R, (współpraca Łucja Hajduk, Jan Mach, Alina Mika). Dzieje Orzesza, Czerwionka -Leszczyny, Wyd. „Vectra”, 2002
16. Schematyzm diecezji śląskiej, Katowice 1927
17. Szafraniec M., Stuchlik Z., Orzesze: Gardawice, Jaśkowice, Królówka, Mościska, Orzesze, Woszczyce, Zawada, Zawiść, Zazdrość, Zgoń, Orzesze 1992
18. Urząd Statystyczny w Katowicach. <https://katowice.stat.gov.pl/>
19. Urząd Miejski Orzesze <http://bip.orzesze.pl/>
20. Żukowski A. Szlakami zielonego Śląska, Czerwionka-Leszczyny, Agencja Reklamowo-Wydawnicza, 2010